

TARTALOM

Buda Ferenc	Petőfi után szabadon; Ennyit magam sem; Borongós nap; Kapaszkodom; Az éjszaka féldelíriumában; Vén nyárfa suttogása; Ők is, magam is; Kőből rakott mese (versek)	3
Villányi László	Az idő rétegei (vers)	9
Kun Árpád	Dafn és Daphné (Odüsszeusz kutyája, a hű Argosz emlékére)	11
G. István László	Tűzből víz – vízből tűz; Vasút mellett (versek)	16
Lanczkor Gábor	A Balaton; A tenger (versek)	18
Benkő Attila	Gellérthegy; Fent és lent; Bemennék (versek)	20
Dubán Kitti	Kődobálós; Amikor a biciklis futárok énekelni kezdtek	22
Kiss László	Metró; A kép; Zsákok (versek)	26
Malejkó Norbert	Meghalni egyformán (vers)	28
▲▲▲		
Muszatics Péter	?	30
▲▲▲		
Füzi László	Útkeresések (Buda Ferenc 1956 után)	35
Kispál Anita	Manipuláció és popularitás: az ideológiai befolyásolás gyakorlata Berkesi András első regényében	52
▲▲▲		
Staar Gyula	Így felvételiztünk mi (Két tiszteletre méltó professzorra emlékezve)	66
▲▲▲		
Virág Ágnes	„Játszom, játszó önmagammal” (Majoros Gyula munkái)	80
▲▲▲		
Eisemann György	„Akárha újra” (Villányi László: A várakozás otthona)	105
Csenki Nikolett	A magyar irodalom északi szeglete (Török Ábel: A harmadik ég)	109

Majoros Gyula alkotásai

FORRAS

57. ÉVFOLYAM | 2025. 9.

Megjelenik Kecskemét Megyei Jogú Város Önkormányzata, a Magyar Kultúráért Alapítvány, a Petőfi Kulturális Ügynökség és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával.

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT ► Megjelenik havonként ► *Főszerkesztő: Füzi László* ► Kecskemét Megyei Jogú Város folyóirata ► Kiadja a Katona József Könyvtár; *Felelős kiadó: Bujdosóné dr. Dani Erzsébet* könyvtárigazgató ► *A szerkesztőség címe:* 6000 Kecskemét, Piaristák tere 8.; *Telefonszáma:* 76/500-550/111. *mellék;* *Honlapcím:* www.forrasfolyoirat.hu; *E-mail cím:* forras@forrasfolyoirat.hu ► *Tördelés:* VideoPix Bt., Kecskemét; Tel.: 76/508-160; videopix@videopix.hu ► *Nyomdai kivitelezés:* Print 2000 Nyomda Kft., Kecskemét, Nyomda u. 8.; Tel.: 76/501-240; Felelős vezető: **Szakálas Tibor**

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Csenki Nikolett**, **Füzi Péter**, **Pál-Kovács Sándor Attila** (szerkesztő), **Bosznay Ágnes** (szerkesztőségi titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Bahget Iskander**, **Komáromi Attila**, **Pintér Lajos** ► Szerkesztőségi órák: kedd–csütörtök 10 és 12 óra között. ► Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! Terjeszti a Lapker Zrt. 1097 Budapest, Táblás u. 32. ► Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, és a kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu, telefonon 06-1/767-8262, levélben a MP Zrt. 1900 Budapest. Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/hirlapok/m-veszet-es-kultura/forras/prodB040714.html>), 1900 Budapest, 06-1/767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu. **Belföldi előfizetési díj: 7200,- Ft** ► Index: 25947 ► HU ISSN 0133-056X

Buda Ferenc

Petőfi után szabadon

Nyomozó: Mi volt a célja ezekkel a versekkel?

Őrizetes (némi töprengés után): Úgy éreztem, le kell írnom őket.

Nyomozó: És?

Őrizetes: És tovább adni.

Nyomozó: (gunyorosan): Mint Petőfi?

Őrizetes: (sértődötten hallgat)

Petőfi után szabadon
Zárkámat körbeszaladom
vagy inkább: körbebecselem
jobbára képzeletbeli
poloskáimat kiszedem
a falak repedései
közül s hallom a kései
harangszó halk üzenetét
ahogy a toronyóra üt
akár egy mennyei zenét
szűk cellám dülöngő kajüt
nyomasztó rossz álomba visz
csöndből hasított kőlapok
kitakarják a tegnapot
elfalazzák a holnapot
fönn még nem csillog űr-szemét
csak néhány bolygó hunyorog
s kishíján hetven év után
mindezt – ha épp eszembe jut –
újból végiggondolhatom
Petőfi után
szabadon.

Ennyit magam sem

Ennyit magam sem reméltem
irgalmatlan soká éltem
– korhadozó vén száraz fa –
csonkig bele két századba.
Lombja pereg, kérge reped,
nem ereszt új ágat-gyökeret.
Tarlottan az égre mered
s lassan kidől.
Élt
eleget.

Borongós nap

Borongós nap
kívül-belül
leng a lélek
lassan leül
vagy inkább le-
ülepedik
„hányadik már?
a hetedik?”
„Ó, dehogy: a
kilencedik.”
elől rakják
hátra szedik
közben reád-
esteledik
s besötétül
a szívedig

Kapaszkodom

Színig telvén, mint a kasok,
fogyatkoznak a nyolcasok.
Nekidőlven kilencvennek,
a nyertese ki lesz ennek
a meghosszabbított meccsnek?
Magam? Vagy a Játékmester?

Meddig győzöm gyarló testtel,
megfogyatkozott erővel
a gyürkőzést az Idővel?
Az eredményt, bár görnyedve,
kihozom-e döntetlenre.
Nincs hozzá sok bizodalmam.
Kapaszkodom hát a dalban,
lesvén röptét vadludaknak
S egyéb égi madaraknak.
Ám a „dalnok” gyalog baktat,
Útszegélyen, lenn a porban.

Nem az lettem, aki voltam.

Az éjszaka féldelíriumában

„Az örök anyag boldogan halad
Bennem a belek alagútjain.”
(J. A. – B. F.)

lassan de biztosan beleúszunk az éjszakába
moraj meg halk dübörgés a
kanyargó belek alagútjai felől
ahogy az odabenn rejlő-működő ám
mégis csak a külön világ jelentkezik
olykor órákon át szinte semmi hírt
nem ad magáról ilyenkor nyugton
van és én is nyugodt vagyok
eltűnnek elcsitulnak kínzó
aggályaim sorsom s maradék
időm életem maradék magam felől
belenyugszom hogy a tartós
vagy végleges mélyrepülésnek
is lehet hozadéka s kiaknázható
előnyeit kár lenne elszalasztanom
igen tudom ez a *ló ha nincs*
számár is jó okoskodása mert böl-
cselkedésnek még/már nem
nevezném hisz e helyett a világ

világunk sorsán kellene vala-
melyest változtatnom lendítenem
a magamén? arról már rég letettem
rég lemondtam

✱

✱ ✱

Nyírbátor meg Ullán-Bátor
Között reng a béketábor
recseg-ropog itt-ott lángok
s széthull szinte önmagától
(1988–90)

✱

✱ ✱

Nyírbátor meg Ullán-Bátor
Közt egy szörnyű exkavátor
füstöt fúj meg lángot köpköd
hét naponta és egy gödröt
gazdája mohó s mogorva
s látszatra bár emberforma
el ne lankadjon figyelmed
vájja mélyíti a vermet
le a mélységes pokolba
s nem tudod mikor vesz sorra.
(2024–25)

Vén nyárfa suttogása

Szedett fa, száraz fa
rüggezve ágazna,
s álmodva gondolja:
„ő milyen jó volna,
ha egyszer belőlem
mielőtt kidőltem
csak még egy csemete
sarjadna-származna!
Nem volnék száraz fa.”

Ők is, magam is

Előregednek tovatűnnek ki-
halnak rokonaim ebből a
világból legtöbbjükkel évek
évtizedek óta nem láttuk
egymást és már aligha is
fogjuk hisz jómagam úgy-
szintén megöregedtem meg-
vénhedtem s már jó ideje
itt állok az elmúlás kijárat
kapujában toporogva vár-
ván hogy behajtsák utánam
s a vaskilincset rákattintva
meg a kulcsot elfordítva egy
jól begyakorolt kézmozdulattal
helyére igazítsák a minden-
nap szóhasználatban *rigli*
néven közismert tolózárát is.

Kőből rakott mese

– Egy hajdani vers átigazított változata –

Kőország kővilág
kőfákon kő az ág
kőágon kőmadár
kőtolla hulldogál
Kővilág kőfelhő
Kővölgyben kőpatak
Kőhegyen kőerdő
Kővízben kőhalak
Kőleves kőkanál
Kőélet kőhalál
Vénséges kőjuhász
Kőnyájra ő vigyáz
Kőréten kőjuhok
fű is csak kő jutott
Kőégen kő a Nap

helyben áll?
nem halad?
Kisbojtár bújj elő
ostorod kapd elő
s kő
kövön
nem marad!

Villányi László

Az idő rétegei

Mocorog a porhanyós föld
negyven éve nem maradt láthatatlan
világosságra tévedt a vakond
bársonyos hátát simogatta kisfiad

a negyedik emeleten
telefonálás közben
benned mozdult valami ismeretlen
földrengés mondta barátod

Oroszlány volt az epicentrum
kamaszként orosz lányt gondoltál
hogy Anyegin ne tétovázzon
oda menekítse szerelmét
a gyönyörtől remegjen Tatjana teste

a másik kontinens felé
viharfelhőbe ért
rázkódni kezdett a repülőgép
ahogyan a hideg rázott
görnyedve az idegen vasútállomás
ellenséges padján

hónapokkal a szakítás után
vigasztaló simogatásod elől
félrerántotta arcát a lány
tévedésből indult el mozdulatod

rosszat szólhattál
új fiúként a környéken
nem ismerted a játékszabályokat
öklével fültövön ütött az utca vagánya
szidta a fűvön fekve
de nem rúgott beléd

mindig úgy képzeled
abban az utcában
ahol kislány volt hitvese
sétájuk közben
halálba ott roskadt barátod

hullámszik a seregélyek röpte
így hullámozhatott szép hasa
amikor rugdalóztál édesanyád méhében.

Kun Árpád

Dafn és Daphné

Odüsszeusz kutyája, a hű Argosz emlékére

A lépcsősoron egy fiatal férfi lépdelt felfelé, jobb vállán kiürült tegezzel, kezében a melléhez szorítva egy akkora ezüstveretes íjjal, hogy alul a bokáját verdeste, míg fenn göndör hajfürtjei fölé magasodott.

Khitónját amn adzong módra hordta, derékban övvel összefogva, de a khitón anyaga finomabb volt, mint általában, és makulátlan fehér. Ahogy fehéren csillogott az az irha is, amelyet a nyak alatt fényes arany csat fogott össze, és betakarta a hátat. A teraszra felérve körbejárta a holttesteket. Amikor lehajolt hozzájuk, nem kielégült bosszú volt az arcán, még csak meglepődés sem, hanem tiszta égi derű.

Ahogy hű népének, úgy az istenanyának is igencsak nehéz volt kiigazodnia az amn adzongok arcán, amelyen még az ismerős érzések és indulatok is érthetetlen kavarodásban tükröződtek, hol viszolyogtatóan, hol nevetégesen, de sohasem olyan nyíltan és egyenesen, mint az ő harcosnőien – a pinátlan pelazgok együgyű, de becsületes ábrázatáról már nem is beszélve, akiktől az amn adzong gögnél és kivagyiságnál mi sem állhatott volna távolabb. Ezt a tiszta égi derűt azonban jól ismerte. Tudta, hogy abban az a halhatatlan lélek mutatkozik meg, amelyik minden ember közös jussa. Ám miközben a halhatatlan lélek, ha halandóhoz tartozott, az utolsó szívdobbanás után elindult a másvilágra, hogy a hangyák csápjainak segítségével megtérjen a boldog őspanákhoz, addig az istenanya szent kiváltsága volt, hogy saját akaratából egyik testből a másikba költözzön át. A halandók arcán ez a derű ritkán jelent meg, akkor is a hétköznapi gondok fátyla takarta, míg a palotában – isteni eredetük miatt – minden nővér arcán fényesen ragyogott.

Személyében nem ismerte, színről színre sose látta, mégis pontosan tudta, hogy ez a férfi a betolakodó másik isten. Az, aki Püthont miszlikbe aprította, majd Delphoiban az összes óriáskigyót és most a nővéreit vele egyetemben lenyilazta.

A másik isten a holttesteket egyenként a lépcsősor elé húzkodta, ahol a legtöbb szabad tér nyílt a teraszon, és egymásra fektette őket. Megfogta az istenanya két kezét is, ugyanúgy húzni kezdte, de két lépés után megtorpant, miután észrevette, hogy az, ami kimered a fejnél, nem az ő nyílveesszőjének színes tollazata, hanem egy különös sisak csúcsa füge nagyságú kristálydísszel. Visszadobta a testet a kőre, és melléje térdelt. A mutatóujját megnyalta, a lány orrlyukához tette, érez-

▼

Részlet a *Kecskeének* című regényből.

te a lélegzetvétel hűvösét. Az egyik kezével az övéhez nyúlt, ahova meztelen kardja volt bedugva, míg a másikkal kitapintotta a szív fölött a halálos szúrás helyét.

A fiatal lány magához tért, kinyitotta a szemét, meglátta maga fölött a felvilanó fémet. Emelte volna a karját, hogy védekezzen, de az nem engedelmeskedett az akaratának, csak az ujjait bírta rángásszerűen megmozdítani.

Az istenanya a másik isten szemébe nézett. Kékeszöld ragyogást látott benne, mint a tengervízben, aminek mélységét bevilágítja a napsütés. Titkok villogtak ott fényes hátú halakként. A másik isten viszonzta a lány tekintetét, és fenakadt a mozdulata. A megdöbbenés, amely az arcára kiült, még az istenanya számára is tisztán kiolvasható volt, titkokat látott ő is. Hosszan elgondolkodott, majd visszadugta a kardját.

A nővérek ősszel nagy halom száraz fát gyűjtöttek össze az esti tüzekhez, aminek maradékát a másik isten most a holttestekre hordta, és máglyát emelt belőle. A tűzhely parázsából az ágak közé szórt, majd egy marék csillogó port hintett a parázs után. Először szikrák cikáztak az ágak között, majd belobbantak, a lángok egymásba kapaszkodtak, és nemsokára zajos ropogással tűzoszlop csapott a magasba.

A nővérek fekhelye a tholoszon belül egy-egy gyékényszőnyeg volt a lapos kövekre leterítve. Miután az idegen isten a karjaiba vette a lányt, ekkor már vigyázva, és bevitte, a hat közül éppen a saját gyékényére fektette le. Az ujjbegyeit vizsgálódva végigfuttatta a nyakán, majd a vállá izmain, amitől a lánynak olyan érzése támadt, mintha csiklandós bogarak szaladgálnának rajta. Fájt mindene, ettől mégis mosolyognia kellett. A másik visszamosolygott, mondott valami érthetlent, és közben már a lány jobb és bal karját emelgette, majd ugyanígy tett a lábaival. A lány furcsa bizsergést érzett a végtagjaiban, mintha a csiklandós bogarak most oda futottak volna át, de megmozdítani nem tudta őket.

A másik isten másnap kemény pálcákkal és hánccszalagokkal tért vissza, amelyekkel úgy rögzítette és tekerte körbe a lány nyakát, hogy azt még véletlenül se tudja megmozdítani, ugyanakkor gond nélkül nyeljen. Mikor ezzel megvolt, nagy figyelemmel leszedte fejéről a kígyókoronát, majd letisztította száraz fűcsomóval a gyékényről mindazt, amit a lány maga alá piszkított, óvatosan forgatva a magatehetetlen testet, amelyet azután olajjal átmasszírozott, finom homokkal behintett, majd a kialakult réteget lehúzta a bőrről egy kaparóval, és még arra is volt gondja, hogy egy icipici üvegcséből illatos nedvet spricceljen a kígyós hajfonatokra. Az ápolás után a lányt falatonként megetette, szalmaszállal megitatta.

Egész télen visszajárt, és végigcsinálta ugyanezt. Az elején egyszer jött napon-ta, aztán többször, és egyre hosszabban időzött. Az ápoláson és az etetésen kívül mindig megvizsgálta és olajjal megmasszírozta a lány izmait, amit néhány nap múlva azzal egészített ki, hogy óvatosan átmozgatta a végtagokat. A rögzített nyakat időnként megtapogatta, miközben megnyúlt mutató- és középső ujját

úgy tette a háncsszík alá, mintha az ujjbegyével keresztüllátna a bőrön a sérült csigolyáig.

Az egyik nap, amikor fürkészsze a lányra nézett masszírozás közben, magára mutatott, és szabadkozva azt mondta:

– Amn adzong.

A lány, ha lett volna közös nyelvük, szívesen elmagyarázta volna neki, hogy valójában „hülye faszok”-nak, jobb esetben, „hülye férfiak”-nak hívja magát, miközben pontosan megértette, mit akar vele közölni a másik:

– „Történt, ami történt. A sors ellen nincs mit csinálnunk még nekünk, isteknek sem.”

Bólintani nem tudott, de a tekintete helyeslést fejezett ki. Néhány nappal később azután mondott neki valamit, amivel erre válaszolt.

– Honn heng.¹

A lány, a masszírozásnak és átmozgatásnak köszönhetően, akkor már lassan és vontatottan, de meg tudta emelni valamennyire mind a két kezét. A másikat most mégis alaposan meglepte, hogy a lány egy határozott kézmozdulattal egyenesen rámutat. Gyanút fogott, gyorsan becsukta és kinyitotta a szemét, amivel elhessegette a látomást. Rájött, hogy az előző pillanatban azt látta, amit a lány képzelete eléje vetített. Válaszul valami lenyűgözővel kívánta volna elkápráztatni a lányt. Szeretett fáját, a babért idézte eléje több százéves formájában, amely a tholosz közepén állva szétterebélyesedett, tömött lombjával, örökzöld leveleivel zsúfolásig betöltötte a teret a kövezettől a kupoláig. Villámgyors volt a fantáziája, még a lélegző levelek fűszeres illatát is felidézte a lány szaglásának, de a lány résen volt. A másik látta rajta, hogy azért sem hagyja magát átverni, konokul a valóságos látványt, a tholosz kígyómintásra pingált köveit bámulja.

Egymásra nevettek.

A másik isten nem adta fel. Az egyik nap a lány lábát hajlítgatta, amely a kézhez képest lemaradt a gyógyulásban. Látszólag teljesen belemerült abba, amit csinált, amikor váratlanul ugyanaz a több százéves babérfa egyszerre fölējük magasodott, benőve a tholoszt ágakkal, levelekkel, illattal. Még kabócák is énekeltek benne.

A lányt ezúttal váratlanul érte a káprázat. Első ámulatában még a száját is eltátotta, amitől a másik szemmel láthatólag jókedvre derült. Késő lett volna letagadnia, hogy becsapták. Inkább maradéktalanul átadta magát az isteni illúzióknak.

Ha nem is határozottan, de tényleg felemelte a kezét, a babérfára mutatva.

– Dafn.²

A másik bólogatott, és a lányra mutatott.

▼

¹ Igazi, rendes isten (pelazg).

² Babérfa (pelazg).

– Daphné.³

Sárkányokkal vagy egyéb szörnyekkel, amiket máskor a halandók elé szoktak idézni, hogy az istentelen cselekedetektől visszariasszák őket, egymást nem ijesztgették. Néha illusztrációként megjelenítettek ezt-azt, hogy rámutassanak, és megnevezzék a másinak a saját nyelvükön. Viszont a robusztus babérfa a tholosz közepén közös kedvencük lett. Már nemcsak a férfi szerette, de a lányt is minden alkalommal elbűvölte, annál inkább, mivel a nyarat idézte, miközben még tartott a tél: a tholosz boltíves kapuján a Parnasszosz havas csúcsai tekintettek be, és le kellett eresztetni az állatbőröket a fagyos köd előtt, amely néha hívatlanul be akart nyomulni.

Mire megjött a tavasz, a lány a saját lábán ment ki a tholosz előtti teraszra, hogy rácsodálkozzon a kizöldülő völgyre.

De már fektében is sok mindenre rácsodálkozott.

Korábban több mint ezer évig legmélyebb álmában sem merült fel benne, hogy Püthónon, az alvilág úrnőjén és rajta kívül létezhet másik isten, ráadásul olyan, amelyik a hitványabb nemhez tartozik. A hírt, ami erről eljutott hozzá, először üres locsogásnak tartotta. Őszinte szívvel nevezte szentségtörésnek a harcosnői elé kiállva. Miután zuhogni kezdtek a láthatatlan nyilak, tömegesen hullt el a népe, és még Delphoit is meggyalázták, a másik isten létezéséhez többé nem fért kétség. De hogy tényleg férfi lenne-e, afelől még mindig valami nagy tévedésre gyanakodott a szíve mélyén. Hitványabb nemű istenbe egyszerűen képtelen volt hinni mind addig, amíg meg nem látta színről színre a fiatal férfit, ahogy vállán tegezettel, kezében ezüstveretes íjjal felfelé lépdél a lépcsősoron. A tiszta égi derűn túl, amely fényesen ragyogott az arcán, egész megjelenéséből tekintély és méltóság sugárzott. Közönséges halandóval lehetetlen lett volna összetévesztetni, és az is egyértelmű volt, hogy melyik nemhez tartozik. Kékeszöld tekintetén, aminek a mélységébe már a fiatal lány szemével nézett bele, ugyanolyan őszintén elcsodálkozott, mint az övén a másik. Szikrája sem csillant meg abban a pelazg férfiak bárgyú tekintetének. Később felfedezhette apránként azt is, hogy ez a másik isten milyen gyökeresen különbözik mind attól, amilyennek ő a hitványabb nemet megismerte korábban.

Azok a hitványabb pelazgok hamar kopaszodtak, vagy ha nem, olyan gyéren lengett a hajuk, hogy szentségtörés lett volna tőlük, ha kígyóformát próbálnak fonni belőle. Ezért aztán a szakállukat növesztették meg, hogy saját szőrzetből kígyókat fonhassanak. Az amn adzongok arcáról nem lógtak ilyesfajta szánalmas fonatok, de az ő arcukat is bozontos szakáll borította. Ennek a másik istennek dús fürtökben göndörödött a haja, és aranyzőkén ragyogott a világító Püthónok

▼

3 Babérfa (görög).

fényénél, miközben az arca olyan makulátlanul csupasz volt, mintha világéletében sohasem borotválkozott volna. Bronzszínű bőrét még a karján és a lábán sem rondította el a leghalványabb pihező sem. A kezének pedig kifejezetten selymes és gyengéd volt az érintése, ahogy azt újra és újra megtapasztalta masszírozás közben. Hiába látta még télvíz idején is örökösen mezítláb, a talpa is hasonló volt, se meg nem keményedett, se el nem bütykösödött, mintha lágy felhőket taposna, nem is a kemény földet.

Amikor a palotában legkisebb leányként még olyan aprócska volt, hogy nem bírt lándzsát venni a kezébe, arra tévedő nővérei felkapták a földről, megcsókolták, de aztán siettek tovább a dolgaik után. Még nem az ő köreikhez tartozott. Ő akkor a palota örökös vendégeivel, a jámbor óriáskígyókkal játszott önfeledten. A nővérei közül csak az egyikük foglalkozott vele, a legidősebb, akinek a kora miatt már meglapultak a mozdulatai, lándzsa csupán ünnepnapokon volt a kezében, de legkisebb húgáról nagy szeretettel és odaadással gondoskodott. A másik istentől kapott ápolás visszaidézte ezt a gondoskodást, amilyenbe azóta se volt része. A legidősebb nővére időnként olyan elevenen megjelent előtte, hogy nemcsak látható alakot öltött a tholosz falai között, de jött vele az illata is, és a lány hallotta jellegzetes dúdolását, ha pedig odanyúlt, tapintani tudta a bőrét és érezte a melegét. A másik isten, akit először becsapott a látomás, hátrahőkölt, és a kardja után kapott, hogy már a mozdulat közben megértse, csupán a lány képzelete játszik vele.

– Tíkr elt⁴ – mutatta neki a lány a szokásos határozott kézmozdulattal, ami most már valódi volt.

A másik isten buzgón bólogatva elismételte, hogy „tíkr elt”, miközben az idős nő miatt mást értett alatta. Miután másodszor és harmadszor is belebotlott a képzelt alakba, nem az ikernővérét, Artemiszt idézte a lány elé válaszul, hanem a sudár termetű, szalmaszőke Létót.

– Eszti de moi métér⁵ – mutatta.

A lány elismételte, hogy „eszti de moi métér”, és ő is bólogatott, de az örökké fiatal Létó miatt azt hitte, hogy az a másik isten nővére.

Miután az istenanya közletről is megismerte a betolakodó másik istent, kezdeti gyanakvása arról, hogy nem létezhet olyan isten, amelyik a hitványabb nemhez tartozik, furcsa módon mintha mégis beigazolódnak volna. Hiszen ez a másik isten, férfi volta ellenére, szinte minden tulajdonságával inkább a nemesebb nemhez tartozott. Mintha igazibb valójában nő lett volna, abból is a legkülönb fajtából.

▼
4 A nővérem (pelazg).

5 Az anyám (görög).

G. István László

Tűzből víz – vízből tűz

1.

A kandalló peremén átcsapó
tűz mintha folyóvíz volna.
Az ébren levő szemét
átmossa egy álmom – rezdül
a szemhéj, mint mikor
egy éjjeli lepke vibrál a lámpabúrában.
Mily álmok jönnek a halálban?

2.

A Duna felszínén a novemberi,
fejfájás anyagából itt maradt köd
az ostorlámpák fényreflexeitől
áttüzesedik. A hídon egy cigarettázó
alak a cigaretta végén izzó parazsat
figyeli. Tompa látványterének körfelülete
megpörkölődik a széleken. Mikor a múltó,
lassú árral vonzó idő a ráébredéstől
lánggra kap.

Vasút mellett

Vasúti sínek között botladozva
próbáltam egy távoli vágányt
elérni, ami nem párhuzamosan
futott a többivel, valahogy átlósan
keresztbe, a horizont legvégén
sejlett fel tompaszögben, már-
már merőlegesen, mintha az ég
alján várna rám. A harmadik-negyedik
sínen, amit átléptem volna,
madárfiókák sorakoztak, bolyhos,
sárgásszürke tolluk csapzott volt,
s felcsapott a madárürülék-szag.
Tudtam, hogy ezeket még meg kell
mentenem, egyenként tettem a
sín melletti zúzott kövekre, a ballaszt
remegett, szinte féltem, hogy
beomlik, s hogy a sínek mellett heverő
krampácsok éle fel ne sértse őket,
szövetdarabokba csomagoltam
mindet. De reménytelenül sokan
totyogtak még az ezüst csíkon, lábuk
le-lecsúszott a vékony fémfolyó
gerinchullámáról. Ha lenne valami
segítség. Az ég alján a vágány,
ahova igyekeztem, olyan lett, mint
egy naplemente csíkja. Aztán
már el-elemelkedett, hártyás szárnya
lett, egy nagy madár, hátán a vonat,
amire felszállni vágytam. A fiókacsőrök
belekaptak az ujjamba, vérzett, s a
vörös vércsik mint a naplemente
reflexe megértette velem, hogy
a mentés sikerül, de nekem
leáldozott.

Lanczkor Gábor

A Balaton

A túlpárt kopár
homokkő ormai kitértek
előlem, mintha ércfelérek-
től megbolydult iránytű
keresné az északi csapást;
belegázoltam, és be kellett látnom,
e keskeny víz *nem úszható*,
és hiába a lassú,
sűrű vonatok, megannyi
ünnepélyes
vasútállomás,

a halmok tovább
vonultak. Hellén telep
szőlőlugasos sikátorai,
afgán vagy perzsa
terület; a vasútállomástól
nem messze sásos
patakká fogyott a tó
sötétebbik
oldala.

A tenger

Túlombok sziklán függő tömege,
lenn zúgó tengerár,
egy hullámvonal sematikus rajza.

Fahasábok pattogása
egy analóg konyhában;
a házban még
hideg van.
Jéghideg belívek a polcról;
téli darázsfészek
papírja.
Napló.

A nap már alacsonyan áll,
lenn énekel a tengerár –
túlombok tömegét
színükkal-fonákjukkal összetartja
egy hullámvonal sematikus rajza.

Hatsarkúkönyv.
Hatszögletű fülkék a kettős oldalak.

Benkő Attila

Gellérthegy

Csak bokrok és sziklák
a város fölötti meredélyen,
ahol egy barlangért
minden kincsét odaadta volna.
Így vágyakozik majd
arra a lányra is, aki
ott nevetgél valakivel
a megjelölt padon.
Övék a hegy vasárnap.
Nekik nem kell keresniük
az ősök búvóhelyét.

Fent és lent

Lehet, hogy csak egy láncdohányos
szórta tele csikkkel
a toronyház kiskertjét.
Rossz szokása sosem fenyegeti
a járókelőket, mint az a lakó,
aki a sirályokat eteti az ablakon kihajolva,
hiszen ezek az akrobaták
lefossák néha még a gondnokot is,
de *Vigyázat!*
Valaki rendszeresen italos
üvegeket dobál az utcára,
szóval nem ajánlatos az utolsó betűig
elolvasni a figyelmeztetést.

Bemennék

Idegen vagyok
a téli kertvárosban.
Este gyanús alak.
Meg is állt egy autó
kiszólva: „Kit keres?”
Senki sem sétált sehol,
hát elárultam:
„Sajnálom a néma kutyákat.
Azért járkálok,
hogy ugathassanak.”
Befordult a másik mellékutcába,
ahol van még egy faház,
de már eladó.
A régi nyaraké.

Dubán Kitti

Kődobálás

Erőlködve emelkedik és süllyed, mint egy tüdőbeteg mellkasa. Próbál kikapaszkodni a forró kövekre, de újra meg újra önmagába roskad. Az iszapos vízből nézve eltakarják a sziklák a partra terített kopott törölközőket, hűtőládába csomagolt szendvicseket, melegedő söröket. Eltakarják az egész ostoba, szürke világot.

Az anyák és apák a partról elnéznek a sziklák felett. Lejöttek egy délutánra, hadd fürödjének a kölykök. A fiúk nem figyelik a vízből sem a partot, sem a horizontot. Van egy kislabdájuk, a Rajkai hozta, dicsekszik, hogy olyan csípőset lehet vele dobni, belülül tőle az ember bőre. Kipróbálta a nővérén, de nem tudja megmutatni, mert ő már régen nem jár velük strandolni.

Addig dobálják egymást, és gyűjtik a zöld és sohasem lila foltokat, amíg valaki eltalálja az egyik anyukát. A sziklákon fekszik, mintha sütné a nap, megrezeget a combján a hús. Az ő foltja persze rögtön belülül, a kislabdát meg nem adja vissza. Sziszegős szóváltás után a férjéhez vágja, akin szintén lila folt keletkezik. Anyádék megint veszekednek, mondja Samu, Rajkai megvonja a vállát. Csak a labdát sajnálja, hogy elvették.

Állnak a derékiq erő pocsolyaszín tóban, és unottan csapdossák maguk körül a vizet. A felhők mintha egyre süllyednének. Megyeri lefröcsköli a szőke Bendét, aki nyivákolni kezd, de Rajkai leállítja a játékot, még mielőtt igazán elkezdődne. Hiszen nem gyerekek már.

Lilára fázik a szájuk, ahogy átfúj rajtuk a szél. Bendének eszébe jut a rántott húsos szendvics, amit az apukája reggel a hűtőtaszkába csomagolt, de nem akar kimenni a többiek nélkül. Rajkai felvesz egy követ a lábával. Négy szempár kíséri minden mozdulatát. Mint aki pontosan ezért vette fel, tétovázás nélkül feldobja a levegőbe, erőből, minél magasabbra. Hiába hunyorognak az egyszínű ég felé, ami mintha belülről világítana, takaréklángon. Egy cinkos pillanatig csak a sirályok mozdulnak. Aztán a kavics nagy csobbanással visszazuhan.

A kölykök hangosan nevetnek, szájuk visszapirul az izgalomtól. Most én, most én, mondja Rolcsi. Rajkai kijelöli a sorrendet. A többiek udvariasan kívárlják, hogy Rolcsi dobjon, de a kavics nem megy túl magasra, ha el is találna valakit, nem ütne nagyot. Bende első próbálkozásra eldobja messze, a borús horizont felé. Samu saját magát találja el, röhög a koppanásnyi fájdalomtól, Megyeri behúzott nyakkal várja a csapást, de az ő kavicsát elviszi az erősödő szél. Az hoz fel új kavicsot, aki az előzőt eldobta. Beszorul a nevetésük a víz és a felhők közé, pattog és és tó között, éles villanás, ahogy a távolban kisül.

A legjobbkat persze Rajkai dobja, mégis valaki más találja el a sirályt. Rémisztő gyorsasággal zuhan, nincs cinkos pillanat, nincs felkészülési idő. Ott

hever a sűrű víz tetején, hullámok hazudnak apró rezgéseket a szárnyára. Nyitva van a szeme. Nem mozdul, nem süllyed el.

Csend telepszik az öbölre, vákuumos csend, csak a hullámok csapkodják a sziklákat. A fiúk nézik, ahogy egy hullám ellöki, egy másik visszahozza a sirályt, de mindig kicsit kevésbé hozza vissza, mint amennyire elvitte.

Most épp Megyeri mellett úszik el. Megböki a mutatóujjával. Ne nyúlj hozzá, hülye vagy? Felszisszen, és elkapja a kezét, mintha megégette volna. Hülye vagy? Madárinfluenzát lehet tőle kapni! Miért, szerinted madárinfluenzában halt meg, te nagyonokos? Jó, de attól még! Hülyeség! Te vagy hülyeség! Te dobtad le eleve! Nem igaz, én nem is tudok akkorát dobni!

Fogjátok be, üvölt rájuk Rajkai érdes férfihangon. A lassan távolodó tete-met követi a szemével. Ha felülről néznénk, akár az égen is repülhetne, csak a szürkesség sűrűbb mögötte. Csak fogjátok be... Már egészen kisfiús a hangja. Nem bírja végignézni, ahogy elnyeli a madarat az ég remegő alja, csinálni akar valamit, meg akarja menteni, mozdulni akar. A kislabda jut eszébe, hogy ha nem vették volna el, nem történt volna ez. Hirtelen veti magát a sirály után, ahogy csak zsibbasztó mozdulatlanságból kitörni lehet. A víz alól hallja, hogy dörög az ég.

Jön a vihar, kiabálják az anyukák és apukák a partról, és a kölykök a sziklákra másznak. Rajkai úszik, és minden pillanatban erősebbek a hullámok. A távolságtól vagy a széltől nem hallatszik már a kiabálás. A madártetem csak egy fehér pont, aztán már az sem, és Rajkai visszafordul. Sós lé csorog a szájába, kopog a fején a sűrű eső. A partot szegélyező síkos kövek megnyúlnak, a víz fölé magasodnak, elzárják a kinti világot, és hiába kaparja majd véresre a körmeit, nem engedik kimászni.

Amikor a biciklis futárok énekelni kezdtek

Budapesten csend van. Nem járnak autók, és a legtöbb üzlet bezárt. Mindössze néhány kisbolt kirakata világít, meg a hentesé, de a polcok üresek, csak a pult alatt bújik meg az eladóknak félretéve egy-egy kiló liszt, rúd szalámi és némi sertésmájkrém. Az utcákon ördögszekérként gurulnak végig a nejlonzacskók. Narancssárgán villognak a közlekedési lámpák.

Eleinte azt hittük, rossz vicc az egész. Aztán egyre több fotó és beszámoló került fel a netre, először csak a bulvároidalakra, aztán a hitelesebb hírportálokra is.

Később a saját szememmel láttam néhány esetet. Jól emlékszem az elsőre: inkább hallani lehetett, mint látni, de azt már messziről. Üvöltés volt, állatias, artikulálatlan és végtelenül hosszú. Egyre erősödött, ahogy közeledett a biciklis futár. Megtorpantam az Andrassy és az Izabella sarkán. Ahogy elsuhan mel-

lettem, egy pillanatra láttam az arcát. Nem volt rajta harag. Alig mozdultak az izmai. Csak a szája volt kitárva. Csak a vonásait szétkaszaboló ráncok mélyültek. Attól félek, azóta már darabokra hullott a barázdák mentén.

Legyintettem egyet, mentem a dolgomra. De később mások is mondták, hogy furcsán viselkednek a biciklis futárok. Panka barátnőm többször is hallotta, ahogy magukban dudorásznak, de a férje szerint ebben nincs semmi különös. Biztosan unatkoznak. Én is ezen a véleményen voltam, bár az üvöltő futár emléke fel-felrémlt előttem. Aztán másnap a lámpa előtt álldogált egy kék táskás. Kapaszkodott a kormányba, de mintha a kormány kapaszkodott volna őbelé. Kellett néhány másodperc, mire feltűnt, hogy nincs alatta sem kerék, sem váz. Csak a kormányt tartotta a kezében, és amikor zöldre váltott a lámpa, rohant a dudáló autók között.

Az éneküket mostanra mindenki felismeri. Van, aki csak dúdol, van, aki ordít, mások összeállnak, és együtt énekelnek, sőt inkább mintha kiszakadna belőlük, mint a halálhörgés. Mély és átható, kitölti a csontjaid és megszáll tőle a szomorúság. Nem emberi dallam, nem emberi szöveggel, egyszerre tör fel a föld alól és száll le az égből, párás levegője összenyom, míg egészen picinek nem érzed magad.

Cigarettaért jöttem a boltba, az eladó elnéző mosollyal a pult alól adja. Közben hallgatózik. Minden mozdulat után szünetet tart. Előbb érzi meg, mint én, látom a szemében a rémületet. Mire átnyújtja a dobozt, már remeg a beton. A kisbolt ajtajába akasztott csengő finoman megrezdül. Az eladó nem néz oda. Engem bámul, kinyújtott kezében a doboz cigaretta. Észreveszem, hogy mozog a szája, közelebb hajolok. Bújj el.

A csengő nyelve most már szüntelenül vergődik a fémkalitkában. Valahol, nem túl távol, kattognak a kerekek. Hülyeség volt eljönni otthonról. Nem is dohányszom, csak nézem, ahogy sorra leégnek a kezemben a cigaretták. Szeretem a szagát, régi, füstös pesti szag. Az eladó már eltűnt a pult alatt. Bújj el. A hangja visszaverődik az üres polcokról, elkeveredik a dallal.

Kuporgok a dohánymorzsák között a pult alatt. Fülemre tapasztom a tenyerem, de az ének egyre erősebb. Elviselhetetlenül feszít, és amikor elhajtanak a biciklisek a kisbolt előtt, percnyi forgószeleként tépi fel a bőröm.

Nem hagynak maguk után ételillatot. Egyikük egy levágott kezét dob a kisbolt ajtajának, a lábtörlőre esik. Vértől hagy maga után. Összekaszabolják a bejárati ajtókat, és benne hagyják a keretben a fejszét. Sokakat eszméletlenül vernek, és a gerincükre háromlábú műanyag kis asztalokat állítanak, olyan szerkezeteket, mint amilyeneket a pizzába szoktak rakni, hogy ne ragadjon a dobozra a feltét. A tévében azt mondják, ez náluk valamiféle védekezés, mint nálunk az oltás, csak nem a testet védik, hanem a lelket. Mert a testnek mindegy már úgyszólván, leszámoltak a zabálással, a fullasztó falafelek, hamburgerek és olasz tészták

világának vége. Irgalmas szamaritánusok, a túlvilág kegyetlen dalnokai, szárnyas hírnökök, szárnyat adó, könyörtelen istenek.

Némán élünk a kisboltban, percről perce a riadt eladóval. Károly, mutatkozik be két nap után, miközben átnyújt egy kiszáradt zsömlét. Cigit adok neki cserébe. Nem dohányzik, mondja, és rágyújt. Én sem, mondom, és rágyújtok. És nézzük a csengőt.

Kiss László

Metró

Már a mozgólépcsőn
álltam, amikor eszembe
jutott: elfelejtettem
lyukasztani. Mentem
egy újabb kört,
visszafelé. Miután
metróra szálltam,
egész úton azért
fohászkodtam,
hogyha már így
alakult, legalább
ellenőrizték a jegyem
odafönn.

A kép

Az idősotthon
társalgójában
álló tévékészülék
képernyője
beállítási hiba
folytán vörös
színezetet kapott.
Akármit adnak,
élvezhetetlen
a kép.

Zsákok

Nyár vége volt. Napszámosok
az erdősávig nyúló földeken.
A szomszédos falvakból verbuvált
fiatal és szívós munkaerő.
Vödörrel hajladoztak.
Időnként fölnevettek,
aztán folytatták szótlanul
a munkát.
Kopogott a krumpli
a veder alján.

Jól jövedelmezett.
Vittünk az áruházba,
a várfürdő környéki szállodának,
és a húskombinát konyhája is
rendelt. A kórház volt az
utolsó állomás.
Az onkológia
melletti raktárépületben
dobáltuk le a zsákokat.
Odaát, a halványan
világított folyosón
kerekeszékek sorakoztak:
a pléd alól kikandikáló lábak,
foltosra injekciózott kezek,
ősz haj.
Néhány nővér
a füstöt az égnek fújva
kint vihorászott.
Az egész napos
robottól kimerülve
egyikünk
feléjük bökve morgott:
nem tudják ezek,
mi az élet.
Útra készen,
a járműnek dőlve
álltunk a sötétben.

Malejkó Norbert

Meghalni egyformán

(a Hospice ciklusból)

amiről tanultál
a valóságban működik
a Kübler-Ross-
féle szakaszok
ledöbbsentél
meghalni is
egyformán halunk?
azokon az állomásokon
megyünk keresztül
kiszámítható
még ilyenkor is
a haldoklás sem egyedi
a világ, mint akarat és képzet
elgondolkodtál
van-e szabad akarat
/1/

nem tudom mi lesz
néz rád kérdően
mintha választ várna
mintha lehetne
mondd ki, ki ne mondd
a nyulat akarja
valójában fél, retteg
nem tudom mi lesz
gyakran hallottad
ezt a különös mondatot
/2/

volt a fekete zsák
benne dolgok
elszemélytelenedett
személyes tárgyak

kéz vitte a folyosón
ki az előtérbe
a másik kéz gazdája
ki az előtérbe
várt, aláírta a papírt
átvette a zsákot
elvitte valahová
/3/

vannak stratégiák
neki is volt
azt találta ki
állva nem lehet
meghalni, nem
fog lefeküdni
járattatni kezdte
magát a folyosón
kétoldalt volt
a kapaszkodó
a nővérek cserélődtek
alig bírták
ő csak ment
ahogy nézed
az üres folyosót
rá emlékezel
/4/

A hajóról éppen hordják ki a szemetet. Nyolc-tíz ember áll sorban a hajóhídon, adogatják egymásnak, a legszélső beledobja az utolsó barna zacskót a parton álló sárga kukásautóba. Nyolc-tíz percig figyelem a jelenetet, a *Kreuzfahrt MS Nestroy Wien* alkalmazottainak precíz Duna-parti összjátékát. Aztán elmegy a kukásautó, és a nagy osztrák hajóból kezdenek kiszállni az utasok.

A dombtetőn torony, régi vár romjai, körülötte kisváros kertes házakkal. Zimony valaha önálló volt, Magyarország, aztán a Magyarországhoz tartozó Horvátország része. 1896-ban az ezeréves magyar állami létet ünnepelték a torony építésével. Itt volt Hungária szobra, az emlékmű tetején pedig egy kiterjesztett szárnyú, ötméteres turul – a Magyar Királyság jelképét és a magyarok mitikus madarát akkor távolították el, amikor Zimony 1918-ban Szerbia – a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság – és a főváros, Belgrád része lett. Évszázadokig itt volt a Habsburg-birodalom és a törökök által megszállt Balkán határa. A délről érkezők vesztegzárba kerültek, hogy ne hurcolják fel a járványokat „Európába”, a parti vámházak a balkáni kereskedelem zsilipjei voltak, sárga falú vasútállomása pedig – amire már csak néhány oszlop emlékeztet – az Osztrák–Magyar Monarchia kapuja, az Orient Expressz fontos állomása.

Zemun most békés fővárosi kerület, kirándulóhely. A Nestroy utasai is fölkapaszkodnak a toronyba, ami a család egykori várának közepén a Hunyadiakra is emlékeztet. És Belgrád 1456-os ostromára: Nándorfehérvár erődítménye, melyet Hunyadi János védett, néhány kilométerre van a Duna és a Száva összefolyásánál. Hunyadi a szerbek számára is hős. Janko Sibinjanin, ahogy ők nevezik, néhány évtizedre feltartóztatta a szultán hadait, „Magyarország kulcsa” pedig kapott néhány évtized haladékat. Aztán mégis a törökök győztek, és Nándorfehérvárból Dar ul Dzsihád, a vallásháború városa lett, előbb Isztambul fontos balkáni központja, aztán egyik utolsó erődje, amit foggal-körömmel védtek. Magyarország nagyjából százötven év után feltápaszkodott a törökök ütései után, Szerbia csak a 19. században tért magához.

Zimony Közép-Európát idéző, jobb napokat látott 19. századi főtere, a Veliki trg közelében egy modern iskolaépület tűzfala középkori várfalat imitál, szabálytalan kövekkel, lőrésekkel. A közepén ott a kétfejű sasos szerb címer. A jellegtelen, lapos tetős épület és a fényképszerűen ráfestett középkor egymásnak feszülnek. A – valós vagy vélt – múlt élettellel telítése iránti vágy néhol termékeny, néhol vicces és giccses, de, úgy látszik, elementáris.

Az egykori kisváros földszintes, Habsburg-sárga házait óriási, szürke lakótelepek követik, innen visz az út a Száva túlsó partja, Belgrád központja felé, ahol a

folyók által közrefogott vár a fő viszonyítási pont. A romos, ma már parkszerű erődítményt vizek és mocsarak védték. A falon túl ott volt az ellenség, a bizonytalanság, a halál. Belgrád évszázadokig végvár volt, kegyetlen, a túlélést biztosító szabályokkal. A „város”, a nyugati értelemben vett szerb főváros csak a 19. században kezdett kialakulni a vár körül, a török és szerb faházak, a jellegzetesen balkáni, földszintes vagy egyemeletes kalyibák helyén.

A régi királyi kert, ma az úttörőkről elnevezett park sarkán háromszög és félkörív találkoznak: egy modern ház az utca és a korábbi királyi palota felé a körívet mutatja. Itt lakott Ivo Andrić. Lakását megőrizték, múzeum. Egyszer már jártam itt, akkor, amikor még nem olvastam Andrić könyveit. Azóta olvastam és megszerettem őket, különösen azokat, amiket itt, Belgrádban írt a háború alatt, és 1945-ben jelentek meg. Szép lakás, kényelmes kanapéval és fotelekkel, faragott íróasztallal és hajlított székekkel, a polgári és az írói lét kellékeivel. Bécsben vagy Budapesten talán átlagos lenne, itt, a Balkánon demonstráció is: *európai*, éppúgy, mint a szomszédos Novi dvor, ahol a király távozása után Jugoszlávia vezetőinek hivatalai voltak és most Szerbia elnökének palotája. Ez a neobarokk palota is lehetne bárhol a kontinensen, de a több évszázadig török uralom alatt álló szerbek számára jelkép is, éppúgy, mint Ivo Andrić, a jugoszláv író, aki látja az európai horizontot. „Európa”, a „Balkán”, „Közép-Európa” fogalmai innen nézve cseppfolyósak, határai és kapcsolódási pontjai is. Az egyik kapocs a színt és a fonákot egyaránt ismerő Andrić.

A múzeumban egyetlen látogató volt rajtam kívül, egy kerekarcú kínai férfi. Megszólított, beszélgetni kezdtünk. Egy kis, diktafon- vagy telefonszerű szerkezetbe beszélt, ez lefordította szavait angolra. Angol válaszaimat pedig kínaira. Úgy látom, mindenkivel így kommunikált. Természetesen Andrićről beszélgettünk, akit nagyon tisztel, olvasta a *Híd a Drinánt* és a *Travniki krónikát* is. Középiskolai irodalomtanár, csoporttal érkezett Belgrádba, de most kihasználja rövid szabadidejét, hogy a hivatalos programon túl láthassa egyik kedvenc írója lakását. Áhítattal nézte a könyvek első kiadásait, Andrić személyes tárgyait, Nobel-díját. Szertartásos keleti udvariassága mögött, úgy láttam, valódi érdeklődés volt. Rokon léleknek tűnt – igen, talán ez az írás ereje, így kapcsol össze egy bosnyák író néhány percre egy kínait és egy magyart.

II. Miklós, az utolsó orosz cár szobra a Stari és a Novi dvor, a királyi paloták felé néz, régimódi, pedig 2014-ben emelték, mellette a nagyon hasonló piros-kék-fehér szerb és orosz zászlók. Az újságosnál orosz lapok, nyelvleckék. A közelben egy plakát az orosz vasúttársaságot népszerűsíti. A sarkon a Hotel Moskva kopott tűzfalat mutat a királyi paloták felé, de a másik irányból, a főbejárata felől nézve maga is palota. Az 1900-as évek legelejének eklektikája játékos, de méltóságteljes, birodalmi, mintha maga is Oroszország képviselője lenne. Emlékszem, amikor egyszer régen ott laktam, a kopott lift mellett minden szinten üldögélt egy gye-

zurnaja, a napos és folyosófelelős, idősödő, morcos asszony, aki mindent szemmel tartott és apró szolgálatokat teljesített, például kis asztalkájáról adagolta a fogkrémet (vagy fogport) és a jellegzetes orosz vécépapírt. Azóta felújították a szállodat, a morcos folyosófelelősök eltűntek – helyüket térfigyelő kamerák és puhább vécépapírok vették át.

A cár szobra mellett az Ulica Kosovke devojke az 1389-es rigómezei csatára emlékeztet. Szerbia ettől kezdve 1867-ig, lényegében ötszáz évig a Török Birodalom szorításában élt. Az utolsó török katona ekkor hagyta el a belgrádi várat. Ötszáz év kegyetlenül deformál. A „Koszovó”-név, bizarr utójátékként, a legtöbb nyugatit nem erre a csatára emlékezteti, hanem az itt, Dél-Szerbiában élő albán kisebbséggel folytatott véres etnikai harcokra – és a nyugati közösség Szerbia ellen folytatott harcára, amely 1999-ben Koszovó önállóságának kikiáltásával ért véget. Oroszország, a nagy szövetséges ezt nem ismerte el, és persze Szerbia sem. „The only genocide in the Balkans was against the Serbs”, a Balkánon egyedül a szerbek ellen követtek el népirtást, írja egy óriási graffiti a belváros sétálóutcájában egy elhagyott házon. Nem messze tőle egy könyvesbolt neve, a *Geopoetica* ironizál a kérlelhetetlen valósággal, a görcsökkel, a nagyhatalmi politikával és a földrajz hatalmával.

Bizonyos belvárosi épületeket meghagytak mementónak: például a hadügy-minisztérium 1999-ben szétbombázott épületét. A NATO missziója nemzetközi jogilag azóta is vitatott, a konfliktus „befagyott”, ahogy mondják. A minisztérium romjai mellett többemeletes, gigantikus plakát katonákat ábrázol és katonákat verbuvál.

Néhány éve a Parlament körül szerb és angol nyelvű plakátokon titulálták „háborús bűnösnek” a NATO-t – ezek már eltűntek, a kopott épület körül a palánkokon ma címeres szerb zászlósor van. Mellette pedig nagy építési terület, szerb és kínai feliratokkal – a város és az ország fejlesztésében nemcsak az oroszok, a kínaiak is aktívak. Vállalkozásukban épül a Belgrád-Budapest vasútvonal; Szerbia persze számukra is Európa egyik kapuja.

Dedinje két-három megálló busszal a belvárosból. A megállóknak nincsenek menetrendek, a feliratok egy része cirill, más része latin betűs – az országban mindkét írásmód elfogadott –, kedves, idős hölgy szól, hol kell pontosan leszállnom. A Jugoszláv Történelem Múzeuma egy villanegyedben, követségek között van, Josip Broz Tito egykori rezidenciáján. Titót itt, a korábbi télikert közepén temették el 1980-ban. A „virágok háza” egyszerre kegyhely és múzeum. A fehér márvány sír egy álom sírja is. A jugoszláv állam álmáé éppúgy, mint a szerb nagyságé – a kettő összefügg, kudarcának gyökerei és okai éppúgy itt, Bergrádban vannak, mint az átmeneti sikeré. A temetésen az egyik szónok, a kommunista Lazar Koliševski az „új társadalmat” méltatta, a „testvérnépeket és a „szabad nemzeteket”, akik Tito ideáját megértve megvalósítják az egyenlőség és a testvériség

tanait. „Senki és semmi sem téríthet le minket erről az útról” dörögte, és a több tucatnyi nyugati és keleti állam- és kormányfő, akik részt vettek a temetésen, valószínűleg egyetértően bólogatott.

A sír körül sok fotó a fehér ruhás diktátorról, oldalt több szobor töredéke, repedt, törött agyag- és fémállak, -orrok és -homlokok relativizálják a kultuszt. Ami Tito halála után is folytatódott és őszintének tűnik. Május 4-én, a halála napján és órájában, délután három óra öt perckor évekig megszólaltak a szirénák és megállt az élet a jugoszláv városokban. „Druže Tito”, a barát és az elvtárs, életében biztonságot adott, halála után az egység fenntarthatóságának reményét. A gyász ezernyi spontán megnyilvánulása nemcsak egy személyt búcsúztatott, hanem az együttélés álmát is.

Tito sok állami ajándéka között Sztáliné is ki van állítva. Porcelán harcosokat ábrázol, középkori páncélos lovagokat. Az egyik éppen ledöfi a másikat. A kegyetlen jelenet egyszerre utalhat Tito hadi dicsőségére és a náci elleni sikeres küzdelemre, de lehet a csavaros eszű Sztálin figyelmeztetése is: Jugoszlávia és vezetője túlságosan messzire ment, túlságosan önállóan viselkedett. Fehér „marshall”-egyenruhát csak egy ember viselhetett a szovjet rendszerben.

Tito íróasztala mögött könyvespolc Miroslav Krleža regényeivel, színdarabjaival, esszéivel, meg az elvtárs és harcostárs Edvard Kardelj műveivel. A „jugoszlávizmus” Kardelj műve is, de az elmélet nem sokat ért volna a katonai erővel megszerzett hatalom és karizmatikus képviselője nélkül. A se nyugati, se keleti, se horvát, se szerb Jugoszlávia és az „el nem kötelezett államok mozgalma” szép közjátéknak tűnik. Igazi *Balanceakt* volt – az Ausztria–Magyarországon szocializálódott Tito valóban értett az egyensúlypolitikához. Utódai már kevésbé. Az egyensúlyt aztán a szerbek borították fel, talán azért, mert ők voltak a legharciasabbak és a legsérültebbek. A törökökkel folytatott sok évszázados harc egyszerre edzette meg és gyengítette el őket.

Idős, pocakos, enyhén bicegő férfi áll a fehér márványsír mellé, kihúzza magát, a felesége lefényképezi. A sír mögött, a teliüveg falon túl, ott a mai Belgrád. A sziluett nem éppen szívderítő, a lerobbant lakótelepek mellett a „Belgrade Waterfront” építkezései azokat az országokat idézik, ahol nem az egyéni teljesítőképesség, hanem az állami akarat a fejlődés mozgatója. A negyed közepén felhőkarcoló, körülötte több tucat ház épül, ugyanennyi már készen is van. A Nyugat peremén a nyugati életforma talán csak néhány százezer szerb kiváltsága – a Kelet és életmódja, a kopott Belgrád őszintébb és realisabb.

Órákat töltöttem a szürkére és barnára kopott, eső mosta, összefirkált, kitört ablakú, málló vakolatú, néhol lövésnyomokkal szaggyalított belvárosi házak között. Az egyik falára fekete festékkel fújták az évszámot: 1945. Előtte, két rácsos ablak között, kis fehér szekrény volt, nyilván kidobták, néhány tönkrement barna és fekete vállfával együtt. A *geopoétika* az utcán magától született meg.

Egy feltűnően jó állapotú, fakeretes, egyemeletes ház cégérén kérdőjel van. Ez a neve: Kafana Znak Pitanja. Kérdőjel kávéház. Görög mester építette, előreugró emeleti ablakaival, apró székeivel és kis kerek asztalaival, hosszú, szőlővel befuttatott udvarával, hófehér falaival a régi Belgrád mementója. Inkább emlékeztetett múzeumra, mint élő, hangulatos, füstös kávéházra – ilyeneket, jobbnál jobbakat, tucatjával találni a városban. Most már inkább turisták látogatják. Itt formálódott, pezsgett egykor a szerb szellemi és politikai élet, a lázas kérdésekre itt születtek hasonlóan forró hangulatú válaszok, amik gyakran a politikát és a történelmet is formálták. A név, a kérdőjel állítólag egy vitának köszönhető, ideiglenesnek szánták, aztán így maradt. Sokáig nézegettem a cégért a pofonegyszerű „?”-jellel. Illik egy billegő városhoz, aminek megvan az öniróniája is.

Belgrádból Budapest felé a szerb–magyar határon tizenkét órát kellett várakoznunk. Egy egész éjszakát. Sok mindenben gondolkodik az ember az autóban a tehetetlenség óráiban. A várakozás okán, az Európai Unió, Szerbián, Oroszországon, kétfejű sasokon, kínai vasútépítésen, bürokrácián, háborún, katonaságon, migráción, szabadságon, a jelen sok nyitott kérdésén. Miroslav Krleža szavai is eszembe jutottak: „Közép-Európa is csak egy fikció. Ez itt tulajdonképpen Európa, mi állítunk korlátot egymásnak, ahelyett hogy összeölelkeznénk.” Bármit is jelentsen itt és most „Közép-Európa”, az éjszaka mélyén, a határon ez a gondolat nagyon távolinak tűnt.

Füzi László

Útkeresések

Buda Ferenc 1956 után

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy mikor és hol formálódott ki a Buda Ferencre jellemző emberi tartás, kísérőjeként pedig a saját belső világába való bezárkózás, akkor nem mondhatunk mást, mint azt, hogy már a korai éveiben, aztán pedig az 1956-ot követő időszak tapasztalataiból. Az írásai olvasásából leszűrte megállapítás ez, de nem is lehet más, az írásain túli ismeretekkel nem bírunk abból az időszakból. Ugyanakkor emberi alapállásának meghatározó vonásai, és szellemi érdeklődésének, irodalmi tájékozódásának irányai is megmutatkoztak az 1956-ot követő években. Korán eljegyezte magát a versírással, szellemi tájékozódása középpontjában az irodalom állt, gyermekként és fiatalon megismerte a magyar költészet klasszikusait, Csokonait, Petőfit, József Attilát, az irodalom iránti érdeklődését a nyelvek iránti kíváncsisága kísérte, a szegénységbe való beleszületéséből és az abban való létéből szervesen nőtt ki plebejus gondolkodása – miközben a magyarság története és néprajza is erősen foglalkoztatta, nem beszélve a természeti környezetről és az abban létező élővilágról. Eszmélkedése a huszadik század embert próbáló időszakára, a második világháború éveire, azt követően pedig a különösen fogékony éveiben az ötvenes évekre esett. A kezdeti időszakban minden könyvért, ismeretért meg kellett küzdenie, emlékezéseiből tudjuk, hogy a számára meghatározó könyveket szinte mindig „kölcsonkaptá” olvasásra, olvasmányélményei aztán rápréselődtek. Amikor a kínálkozó irányok közül választania kellett, önkéntelenül is a versírást, az irodalmi és a nyelvészeti tanulmányokat választotta, miközben a történelem, a néprajz és a természettan is foglalkoztatta. Az említett területeken már fiatalon széles körű tájékozottsággal bírt, miközben verseit városa országosan ismert irodalmi folyóirata közölte, bekerült a debreceni irodalmi életbe, felvételt nyert az egyetemre, ott tanárai és diáktársai körében is megbecsülésnek örvendett. Mindaz, ami megtörtént vele, a sorsszerűség bélyegét nyomta rá az életútjára és költészetére. Ugyanakkor érdeklődésének más területei is voltak, a képzőművészetet és a zenét emlitem ennek kapcsán, megjegyezve, hogy ezek műveléséről sem mondott le, noha ezek nem váltak munkásságának meghatározó vonulatává.

A célképzetes gondolkodás gyanújával a fenti módon szembefordulva hangsúlyozom, hogy a számára adatott roppant nehéz körülmények között kellett elmélyítenie, gazdagítania az ismereteit. A gondolatmenetemhez kapcsolódó példát említve emelem ki, hogy éveket veszített a letartóztatása és az Állampusztáról való szabadulása között eltelt időszakkal, de az éveknél is többet veszített azzal,

hogy az egyetemi évek többségét és a pályakezdés természetes rendjét veszítette el, így Állampusztáról kikerülve mindent újra kellett kezdenie, az élet szinte minden vonatkozásában a nulláról indulva...

A fenti gondolatsor Buda Ferenc tömör és tárgyyszerű mondataira alapozódik. „Fiatal voltam, erős, a börtönnel nem tört bennem ketté semmi, de újra kellett kezdenem mindent” – mondta első, az életútját áttekintő beszélgetésünk során, 1982-ben. Még a szabadulással sem volt szerencséje, az őrizetbe vétele napját nem számították be a büntetésébe, így nem 1958. február 19-én, hanem 1958. február 20-án szabadulhatott. Pontos elszámolást készítettek a munkával megkeresett jövedelméről, s ellátása költségeiről, végül 106 Ft 70 fillért kapott kézhez, pontosan annyit, amennyibe – ahogy mondja – az Állampusztá megállóhelytől a debreceni Nagyállomásig szóló menetjegyért kellett fizetnie.

Debrecenbe tért vissza, szülei házába, ezt követően útkeresésének több szakasza volt. 1958 februárjától, a szülővárosába való visszatéréstől 1963 őszéig, amikor képesítés nélküli tanári álláshoz jutott az „ország köldökén”, Pusztavacson, több mint öt év telt el. Közben dolgozott Debrecenben, egy vasipari üzemben, aztán építőipari segédmunkásként, majd Nagycsepelyen, Márta szülőfalujában rakodókezelőként. Somogyba Márta után ment, ő ott tanított képesítés nélkül – egy évvel a szabadulás után házasodtak össze, ezt követően a Minisztertanács üdülőjében dolgozott Öszödön, kertészeti segédmunkás volt ott, látjuk, még a keserű történeteknek is van némi fintoruk... Volt más is: *„Egyszer hetekig jártad a / sürrögő somogyi erdőt / akkor épp az volt a / kenyér...”* – írja majd pár évvel később *Szólaljatok* című versében. Aztán kilenc hónapra visszatértek Debrecenbe, szülei szoba-konyhás házába, ide született első gyermekük, Júlia, az ifjú apa ekkor egy faipari vállalatnál dolgozott. 1960 nyarán felmentek Pestre, gyermeküket a Déli pályaudvarnál felesége édesanyjának adták át, ő vitte magával Somogyba, ők pedig megpróbáltak – minden vonatkozásban – helyet találni maguknak a fővárosban. Költőként hamarosan irodalmi kapcsolatokra tett szert, munkát a Chinoinban talált magának, volt időszak, hogy szemet is hordott. Hosszú ideig a Rózsadombon lévő albérletükből járt ki Újpestre. Szerette volna befejezni az egyetemet, tanítani is szeretett volna, ezeknek a szándékoknak a következményeként kerültek Pusztavacsra. Útkeresésük ezzel még nem ért véget, ez talán 1965-ben történt meg, amikor Kecskemétre kerültek, noha rövidebb vagy hosszabb időre innét is elmozdulnak majd. Levelező tagozaton folytatta egyetemi tanulmányait, diplomát 1968-ban szerzett a debreceni egyetemen, ott, ahol ezeket a tanulmányokat 1955-ben elkezdte...

Ennek a majdnem évtizednyi időszaknak számos fontos tapasztalata volt. Az első az, hogy szabadulása után nem kerülhetett vissza hallgatónak az egyetemre, a bölcsészkar dékánja tájékoztatta arról, hogy ebben a kérdésben nem ők döntenek. Később kiderült, hogy a továbbtanulásának ára is lett volna. Az ezzel

kapcsolatos történetet Buda Ferenc 2002-ben írta le, amikor az egyes fontos, valamint közbizalmi és közvéleményt formáló tisztségeket betöltő személyek ellenőrzésre létrehozott I. sz. Bizottság, szerkesztőként került a jeles szerv figyelmébe, levélben tájékoztatta arról, hogy „az Etv. 1&-ban meghatározott tevékenységére utaló adat nem merült fel”. „Ez, ha jól értelmezem, magyarul azt jelenti, hogy nem voltam, nem lettem besúgó. Eddig ezt magam is így tudtam – most már papírom is van róla” – olvashatjuk emlékezésében a határozatot kommentálva, s leírta, hogy szabadulása után miképpen próbálták beszervezni, már azt követően, hogy jelezte, szeretné folytatni egyetemi tanulmányait. Egy építőipari vállalatnál dolgozott Debrecenben, amikor beidéztek a megyei rendőrkapitányságra. Ott egy főhadnagy fogadta, aki elmondta, hogy a továbbtanulással kapcsolatos kérelmét a minisztériumtól ők kapták meg, s kérte, hogy számoljon be nekik az egyetemen történekről, mert tudják róla, számos barátja, ismerőse van ott. Cserébe ők is segítenék őt... „Nem megy ez – hangzott a válasz. – Nem megy az ilyesmi nekem, mert az egy másik szakma. Rövid szóváltás után a rendőrtiszt a konklúziót is levonta: Akkor vegye tudomásul, hogy ott fog megrohadni a malterosláda mellett.” Beszervezési kísérletekre más szabaduló ötvenhatosok esetében is sor került, 1989 után számos történetet ismerhettünk meg ezzel kapcsolatosan.

Tényszerűen ennyi ez a történet, az a történet, amelyik számos más történet mellett ott rejtett a helykereséseik és az azokhoz kötődő vándorlásaik mögött. De legalább ennyire fontos, a későbbi évekre vonatkozóan is az a következtetés, amelyet Buda Ferenc ebből a történetből önmaga számára levont. Idézem: „Megnyugvást igen, büszkeséget azonban sem akkor, sem azóta nem éreztem döntésem miatt. Most, vénülőben sem érzek semmi ilyesmit: Huszonkét esztendő, csupa erő-egészség fiatalember voltam, akkor még nőtlen, gyermektelen, szüleim is még ötven alatt s jó erőben, senkiről sem kellett hát gondoskodnom. Mivel zsarolhattak? Csupán a továbbtanulás lehetőségével, pontosabban: annak végleges megvonásával. Minthogy azonban a tollat így is forgathattam (igaz: egyelőre csak az asztalfiók javára), életkörülményeim kényszerű korlátai között sem éreztem magam sarokba szorítva. Ekkorra már megérett bennem börtönidőm talán legfőbb tanulsága: legbelül bárhol s bármikor szabad lehetsz, mert a szabadság befelé határtalan.” Azaz a belső világ végtelenségéhez és gazdagságához fordult. „Ötven és hatvan / között ballagva bár, / vagy te is szabad madár, / Bátran repülj hát – / befelé nincsen határ” – írja majd 1988-ban, a rendszerváltás induló pillanatában a *Március* című versében. Az útkeresése kapcsán itt is, mint más verseiben is a repülés motívumához fordult. Mindig élt benne az adott világból való kilépés vágya. Erről a vágyról és annak a lehetőségeivel való ütközéséről írta *Zöld ág* című versében: „Szárnyon szállani? / Merre? / Hová? / Fát vágok begyújtani, / Itt a tél nemsoká”.

A szabadulását közvetlenül követő időszakban az útnak indító folyóirata, az *Alföld* nem közölte a verseit, nyilván a priuszos költő közlésének következményeitől tartva. Debrecenben szellemileg sokakhoz kötődött, ebben a vonatkozásban Kiss Tamás, Pákozdi Ferenc, Julow Viktor, Kiss Ferenc, Juhász Béla nevét említi, az *Alföld*ben viszont csak 1962-től jelentek meg újra a versei.

A pesti irodalmi világ nyitottabb volt vele kapcsolatban. Amikor Mártával Koczogh Ákost keresték Szigligeten, az Alkotóházban Juhász Ferencet és Nagy Lászlót is megismerték, a fővárosban egy ideig Bohuniczky Szefinél laktak albérletben, segítójük ebben Pap Károly özvegye volt. A közelükben lakott Illyés Gyula, Weöres Sándor, Rónay György. Kapcsolatot tartottak Ágh Istvánval, Sánta Ferencel, Szabó Istvánval, a kiváló novellistával. A *Kortárs* és az *Élet és Irodalom*, majd az 1961-ben induló *Új Írás* közölte a verseit, a folyóirat szerkesztőségében Veres Péterrel, Tamási Áronnal, Lengyel Józseffel, Kassák Lajossal találkozott. Az *Új Írás*ban nemcsak a verseit közölték rendszeresen, hanem ebben a folyóiratban jelenik majd meg pusztavacsi életük foglalata, a *Bizalom és őszinteség* című írása is.

Ezt a közeget nem zavarta az „előélete”, igaz, napi gondjaik megoldását sem segíthette, ugyanakkor megjegyzendő az is, hogy ő maga sem erőltette az irodalmi közegben való mozgást. „Én akkoriban nagyon nehezen ismerkedtem – mondta egy beszélgetésben Pál Sándor Attilának, majd hozzátette: – Igen, azzal a kettővel-hárommal, akikhez eleve vonzódtam, igen, de egyébként nem”. A maga útját járta, egy pillanatig sem akarta élni az irodalmi életet.

Juhász Ferenc és Nagy László voltak azok, akikhez erősen kötődött. Szigligeten az Alkotóházban, Koczogh Ákos megkérdezte tőlük, akartok-e Juhász Ferencel megismerkedni? „Odamentünk, kedvesen kezett fogott, egy trikó volt rajta meg térdig érő halásznadrág, már akkor feltűnt, hogy nagy csillagszemei vannak” – mondta erről Buda Ferenc. Váltottak pár szót, „majd elvonult Feri, s egyszer csak feltűnt egy akkora forma ember, mint ő, de széles vállakkal, s egy botra támaszkodva besántikált. Odasúgtam Ákos bácsinak: itt ilyen lesérült sportolók is szoktak üdülni? Azt mondja: te, hát ez a Nagy László. Úgyhogy vele is megismerkedtünk, és rögtön a szívembe lopta magát azzal, hogy olyan kézfogása volt, mint a satu. Számomra nagyon sokáig ők voltak a jelenkori, akkori költészet csúcsán...”

Juhász Ferenc és Nagy László, mindketten gyakorlati dolgokban is segítettek őket. Első pesti éjszakájukat Juhász Ferencéknél töltötték, Buda első kötetére, a *Füvek példája* címűre hamarosan szerződést kötött a Szépirodalmi Kiadó, a kötetnek Juhász lesz majd a szerkesztője. Juhász Ferenc utolsó kecskeméti szereplései alkalmából magam is láthattam, mekkora szeretettel közeledett hozzá. 2011 telén írta az akkor hetvenöt esztendőes Buda Ferencről: „Ő sokszor köszönt az Időnek, de az Idő nem mindig köszönt vissza neki! Emlékszem, mikor még a

múlt században eljött hozzám, munkahelyemre, a Szépirodalmi Könyvkiadóba Debrecenből. 1956 után, a börtön után, hozva verseit, s olvasva azokat azonnal tudtam: nagy tehetség lépett be a szobámba mosolyogva...” Nagy László lesz az, aki 1963-ban rábeszéli a képesítés nélküli tanítás lehetőségét éppen Pusztavacsra kereső költőt, hogy keresse fel Hidas Antalt, neki jó barátja Ilku Pál, a miniszter, ő engedélyezheti ezt. Morális tiltakozását Nagy László ezzel ütötte el: „... ez nem megalkuvás, vele teszel jót, mert legalább a vétkeiből valamit törleszt, ha neked segít...”

Buda Ferenc számára sokáig Juhász Ferenc és Nagy László volt a két lámpás. Juhász nagyságát számára soha semmi nem kérdőjelezte meg, még akkor sem, amikor emberileg a korábbinál távolabbra kerültek egymástól. Nagy László mindig közel érezte magához. „... több alkati hasonlóságot véltem fölfedezni vele, mint Juhász Ferivel. Egyáltalán maga az, hogy kézműveskedett, rajzolt, meg efféle, ez nagyon vonzó volt számomra, hiszen én is szeretek farigcsálni. És az is megnyerte a tetszésemet, hogy óriásiakat lehetett hallgatni együtt. Egy-két szó erről-arról, nagyon ritka esetben költészetről, versekről. Azt elintézte búcsúzás-kor többnyire azzal, hogy: na, írnál szép verseket!”

Buda Ferenc családjával, feleségével és négyéves kislányával 1963 augusztusában költözött Pusztavacsra. Idekerülésükkkel s a faluban eltöltött két esztendővel *A világ folytatása – Az ország köldökén* című írásában foglalkozott. Önéletrajzi írásaiból az 1955-ig, az egyetemre kerüléséig terjedő részek jelentek meg *Világ, világom* címmel kötetbe gyűjtve, az 1956-hoz és a börtönévéhez kapcsolódó írása *Négyszázkilencvenöt nyolc – nulla – nyolc* címmel négy folytatásban a *Forrás* 2006-os és 2007-es évfolyamában jelent meg, a jelzett, Pusztavacsrahoz kötődő fejezet pedig ugyancsak a *Forrásban*, a 2015. áprilisi számban.

Vacs (Wach) említése 1384-ből származik, a török kor kezdetére mezővárossá emelkedett. Ahogy Buda írja, nagyjából akkora mezőváros lehetett, mint abban az időben Cegléd, Nagykőrös vagy Kecskemét, de a török hódoltság alatt elpusztult. Hatalmas pusztáit Alsó-Vacs és Felső-Vacs néven a Koháryak, illetve a Coburg hercegi család telepítette újra. A pusztáknak a tájban elfoglalt jelentőségét jelzi, hogy Kecskeméten ma is él a Vacs utca és a Vacs köz elnevezés, ezek a hajdan Vacsra vezető útra utalnak vissza – mi történetesen a Vacs közben lakunk. Akkor, amikor Buda Ferenc a családjával odakerült, a települést, nem sértve meg ezzel senkit, akár a világ végének is tekinthették – az ország közepén. Főútvonal nem ment át rajta, megközelíteni Örkény felől lehetett, a menetrend szerinti buszközlekedés azonban ritka volt, így a faluba igyekvők számos esetben hosszú gyaloglásra is kényszerültek. A magyar irodalomba Katona József vadászattal kapcsolatos bejegyzései (*A Vacs Vadász Társaság csütörtökölhetetlen Protocolluma...*) emelték be a település nevét, Katona Józsefre emlékezve írja majd Buda a *Mit szó a pók?* című versében:

Targally ropog, zendül a vacsi erdő,
a rőt vadat riasztják vad legények,
kőkényfa ágán pihés szőr rezeg,
s vadász urak a zsíros lakomára
a karcos újbort forratlan nyelik.

(Mit szó a pók?)

Az emlékezésben a faluról a következőket olvashatjuk: „A 18. század második felétől kezdve elsősorban a termőföldben szegény Felvidékről – s ha jól tudom, még Morvaországból – római katolikus vallású, szláv ajkú földműves családokat telepítettek a törökdúlás következtében kihaltak s eltávozottak helyére. Az új népesség jelentős része azonban nem a község, illetve a birtok központjában, hanem az attól kisebb-nagyobb távolságban kialakított majorokban lakott – Antónia-major, Cset-major, Mária-major stb. –, és jutott állandó hajlékhoz. A 60-as években, amikor mi odakerültünk, a lakosságnak kb. a fele még ezekben a majorokban lakott, s a gyerekeik is onnét jártak be – akár 5,5-8 kilométerről – az iskolába. A telepesek utódai a 19. századra nyelvükben is, szokásaikban is egyaránt magyarrá váltak. Egy-két család a nevét is magyarosabb hangzásúra cserélte, legtöbbjüknel azonban a megtartott családnév máig emlékeztet a hajdan betelepült ősök eredetére.”

Az iskola „részei” a településen szétszórva voltak. Az igazgatót Páll Józsefnek hívták, korábban nevelőtiszt volt egy börtönben. Buda Ferenc itt tanított magyart a felső tagozaton, aztán földrajzot és testnevelést, majd éneket is, később mást is. Tette azt, amit egy tanárnak az iskolába kerülve tennie kellett. Versmondó versenyre és sportversenyekre készítette fel a diákjait, törődött velük, megnézte, kivel hogyan, milyen eszközökkel lehet a korábbinál jobb eredményeket elérni – közben pedig társadalmi, ha tetszik, szociológiai megfigyeléseket is tett. Egy tanár előtt, akárcsak egy orvos előtt, a társadalomnak több rétege is megmutatja magát. Ahogy olvasom, s ahogy feltételezem is, Buda Ferenc türelemmel tanított, megvolt és most is megvan benne az éppen adott tevékenységben való elmélyülés képessége. Ennek illusztrálására mutatom be, hogy miképpen „jött rá” Pusztavacsnak az ország középpontjában való elhelyezkedésére, s diákjainak hogyan illusztrálta ezt: „... a szemembe ötlött azonnal – írja –, hogy a falu igen csak ott lehet az ország közepe táján. Nem hagyott nyugton a kíváncsiság, s egy földrajzórára azt a feladatot tűztem ki a gyerekeknek, hogy vágják ki kartonpapírból Magyarország vaktérképét. »Kész mindenkié?« »Igen!« »No, akkor vegye elő ki-ki a körzőjét, s annak a hegyére tűzve próbálja úgy kiegyensúlyozni ezt az üres térképet, hogy se erre, se arra, semmilyen irányba el ne billenjen!« Közben én is addig-addig kísérleteztem a magaméval, míg csak meg nem maradt vízszintes

állapotban. »Most illesszék rá az atlaszon Magyarország térképére úgy, hogy pontosan egyezzenek a körvonalak! Sikerült?« »Igen!« »Akkor hát szúrjátok át rajta a körzöt, majd emeljétek le az egészet az atlaszról, s vegyétek szemügyre, hová bökött a körző hegye!« »Ni, csakugyan! – hangzott fel innen is, onnan is. – Itt van a lyuk középen, Örkény meg Irsa között!« Hát így szúrtuk ki (a szó szoros értelmében), egyszerű tapasztalati úton, hogy Pusztavacs valóban a Trianon utáni Magyarország köldöke táján fekszik.”

Az emlékezésen túl másik forrásunk is van ezzel az időszakkal kapcsolatosan. Egy újságcikk, valójában termelési riport a *Pest Megyei Hírlap* 1964. szeptember 6-i (vasárnapi) számából: Az írás címeként a Pusztavacs feliratú tábla fotója szerepel, a riport kimondva is az *Élet és Irodalomban* zajló *Vidéken élni* című vitához kívánt pozitív adalékokat szolgáltatni. Megtudjuk, hogy a faluban hatvanöt televíziókészülék van, száznegyven motorkerékpár. Ősz Ferenc, a riport készítője két személyt szólaltatott meg, Paál Józsefet (a cikkben így szerepel a neve), az iskola igazgatóját, aki a fővárosból került Pusztavacsra, s iskolaigazgatói megbízatása mellett a községi pártszervezet titkára és a tanács vb-tagja volt. A dokumentumértéke miatt a riportból a Buda Ferencsel kapcsolatos részt érdemes ide átmenteni:

„– Élem, lakom, vizsgálom ezt a falut. Szeretem? Igen... – Az idézett mondat Buda Ferenc egyik szép verssora. Buda Ferenc is itt él Pusztavacson. Egy éve költözött ide. Egyik kicsit átalakított cselédházban lakik, az iskolában tanít. A méltán országos-hírű ígéretes költői tehetségként számontartott fiatalember, kis falusi nebulókat tanít oroszul, földrajzra és a magyar irodalom szeretetére. Ő is élt a fővárosban. Rossz lakásviszonyok között, nehéz munkában. – Itt megtaláltam a hivatást... A költészet mellett ezt szeretem a legjobban – mondja. Szavai póztalanok és határozottak. Olyan ember, akinek hinni kell. Azt sem titkolja, hogy nehéz az élete. Lakása még nem alkalmas vendég fogadására. Fizetése nem magas, nincs kertje, udvarában nem kapirgálnak csirkék, a helyi kereskedelemre van utalva. Ez pedig nem irigylésre méltó állapot. De ezen egy könnyed mozdulattal átsiklik: lassan leszokom a húsról ... nem baj ... nem ez a lényeg. Első kötete Füvek példája címmel tavaly jelent meg és egy csapásra ismertté tette a nevét. Gyakran jelentkezik az irodalmi folyóirat hasábjain is. – Tud-e itt dolgozni? – kérdezem. – Az átállás nekem mindig nehéz. Itt is egy félévig tartott. Ma már – fél évi ’akklimatizálódás’ után – újra dolgozom. Felesleges lenne a kérdés: lehet-e itt dolgozni. Az öt körülvevő élet, ha nem is hangos és látványos harcai, eredményei és buktatói a magyar falu történelmileg is jelentős átalakulásának soha nem rekonstruálható momentumai. Ezt észrevenni és maradandóan rögzíteni: igazi költői feladat. Buda Ferenc itt él és figyel. Jelenléte már most jelentős. A gyerekek szavalják verseit, az idősebbeknek ő szaval. Azt mondják, kitűnő előadó is. Vele egy kicsit az élő irodalom költözött a faluba. Hatására

az emberek talán jobban odafigyelnek a versre, a leírt gondolatra, a szépségre. Sétáiról nehéz kövekkel tér haza. Ebbe faragja bele a szóval el nem mondható gondolatait. Markáns, erőt sugárzó fejek kerülnek ki vésője alól. E portrék kissé nehézkesek, de statikus nyugalmaukból is lendülni kész energia árad. Olyanok, mint modelljeik.”

Az újságoldalon Buda Ferenc *Mély sár* című verse olvasható. Nem gondolom, hogy a szerkesztők a riportot akarták ellensúlyozni ezzel a verssel, inkább azt gondolom, nem érezték a vers ellensúlyozó jellegét, leginkább pedig azt, hogy nem győzelmi jelentést helyettesít ez a vers. A költő két év alatt „talán” nyolc verset írt, nagyjából közvetlenül az ottani élményeiből, tapasztalatiból. Említettsége okán idézem a verset:

Mély sár a falun,
sárpatak,
sárfolyam.
Nő a gond ágaival
főlém.
Görcsös, nehéz fa,
magas fa.
Nézek a kútra, kemencére,
kocsmára,
a felbukó Napra,
e piros kakasra.
Kutyát vernek:
hörög,
visít,
ugat.
Harmonikáznak a ludak.
Lágyul az idő,
disznók túrják a tavalyi gyepet.
Sok disznó.
Sok tyúk.
Sok gyerek.
Jönnek a tanítványaim.
Köszönnek.
Visszaköszönök.
Köszönnek előre is.
Itt mindenki köszön
mindenkin.
Mély sár,

mély sár a falun,
sárpatak,
sárfolyam.
Várnak
a gyerekeim huszonhatan.
Megyek magam,
Tél volt, de micsoda tél!
Fákat zúzott a fagy.
Elment ez is.
Meggyógyul minden, ami él,
talán az erdő is kiegyenesedik,
ha tud.
Élem.
lakom,
vizsgálom ezt a falut.
Szeretem?
Igen.
Várnak a gyerekeim.
Tiszta az ég, hűvös,
fellegtelen.
Hajnalra deres lesz minden,
halottat markolsz a megfagyott
ingben.
Nő csak a gond, e
görcsös, nehéz fa,
magas fa.
Ráforrt az én kezem és szívem
a vásra.

Ugyancsak Pusztavacsan íródott a már említett *Bizalom és őszinteség* című esszéje, vallomása. Az írás az *Új Írás* 1965. januári számában jelent meg a *Vallomások az ifjúságról* című ankét részeként. Ahogy az újságírónak adott nyilatkozata, vagy éppen a fentebb idézett verse, ez az írás sem győzelmi jelentés, s nem is örömteli beszámoló a fiatalságról, de úgy látszik, a hangzatos cím mögé akkor már a valós helyzetről szóló beszámolókat is el lehetett helyezni.

Írása őszinte számvetés a maga, ehhez kapcsolódóan pedig a fiatal, vidéken, főképpen a falvakban élő fiatal értelmiségiek helyzetével. Igaz, a szellemi munkát végzők közül nem mindenkit tartott értelmiséginek. „*Szerintem nem mindenki az, aki szellemi munkát végez. A szellemi munka éppúgy lehet gépies robot, pusztán kenyérkeresetté lefokozott tevékenység, mint a kapálás vagy a szénlapátolás. Mi az a többlet*

mégis, ami ebben a munkában minőségi változást idéz elő? Meghatározni nehéz, körülírni hosszadalmas és pontatlan lenne. Egyetlen szó adja meg a teljes választ: az alkotás. Értelmiségi tehát az, aki a maga munkaterületén alkotó tevékenységet végez” – írja.

Az értelmiségi lét feltételeinek vizsgálata kapcsán nem csupán örömteli megállapításokat tett, mi több, az írás a politikai felhangoktól sem volt mentes. „Gyakran hangoztatják mostanában azt is, hogy a mai fiatalságból hiányzik a lelkesedés, nincsenek eszményei. Ez a megállapítás nincs híjával némi igazságnak. A legutóbbi, igazán lelkesedni tudó korosztály a miénk volt, a mai huszonöt-harmincévesek. Kétszer lelkesedtünk, kétszer csalódtunk, mindkét alkalommal olyan kegyetlenül, hogy azt fiatal, rugalmas lélekkel sem volt könnyű kiheverni. Nekünk ma már nehezen megy a lelkesedés, s eszmények helyett is inkább önmagunkban keressük azt az erőt, amire támaszkodni lehetséges. Alapos okunk van erre, s azok, akik már gondolkodó fejjel élték át a legutóbbi tíz-tizenkét esztendő eseményeit, nem találják ezt érthetetlennek” – tett félreérthetetlen utalásokat 1956-ra, s az azt követő évtizedre. A fiatal falusi értelmiségiek helyzetét számos öket terhelő nehézség bemutatásával szemléltette, ennek jegyében írta a következőket: „Biztosítsanak több szabad teret az egyéni és kollektív alkotó kezdeményezésnek. Rendeletileg sajnos nem lehet, de társadalmi összefogással igyekezzünk az élet minden területéről kiszorítani az értetlenséget, maradiságot. Nem szabad megengedni azt, hogy bárhol is olyan valakire legyen bízva az irányítás, aki képességeit tekintve még a neki alárendeltek színvonalát sem éri el. Ennek a közösség vallja leginkább a kárát. A továbbiakban még inkább törekedjünk a közélet tisztaságára. Őrizkedjünk a hazugság minden formájától. A mai ifjúság mércéje nem az eszmény, hanem a példa. Várható-e jó tőle, ha rossz példákat lát maga előtt? Az együttélés, együtt-haladás alapfeltételei – az érdekközösségen kívül – a bizalom és őszinteség. Soha ne tévesszük ezt szem előtt.” Ezekkel a sorokkal az adott időszak „káderpolitikáját” bírálta, az őszinteség említése ismét csak tartalmazott politikai tartalmakat, a bizalom kifejezéssel pedig a jól működő társadalom alapvető feltételére utalt. Az egész írást a pályáján és a családi életében megkétszerező elinduló ember tiszta hite hatotta át.

Évtizedekkel később erről az írásról azt mondta, hogy annak minden sorát vállalja, a címbe viszont a naivitás és a jóhiszeműség szavakat írta. Valóban volt némi naivitás ebben az írásban, ez leginkább abban a reményben mutatkozott meg, hogy a leírt szavaknak valamiféle, leginkább azonban jobbító következménye lehet. Ez a szocialista rendszeren belüli mindenkori viták reménye volt, ezeket a vitákat általában a következmények-nélküliség követte. Az írásban ugyanakkor, ahogy a *Mély sár* című versben is, megteremtődött későbbi írásainak alaphelyzete, önmaga körülményeinek, léthelyzetének bemutatása, aztán pedig az írásnak-versnek az egyetemes szféra felé történő emelése. Azt sem lehet mondani, hogy ennek az írásnak a későbbiekben ne lett volna folytatása, hozzászólt

a népesedési helyzetről folyó vitához, írói, később több, egyre inkább politikai hangoltságot mutató tanácskozás megnyitóját tartotta. Ez a hang folytatódott nagy, történelmi és társadalmi kérdéseket felvető verseiben, s ez a hang határozta meg magatartását is.

Első kötete a maga ezerötyszáz példányával, láttuk az újságcikkből is, ismertetette az „induló” költő nevét. Ha a generációjához tartozó értelmiségiekkel találkozom, különösképpen pedig tanárokkal, vele kapcsolatban még ma is azonnal a *Ne rejtőzz el*, a *Szürkeszemű* és a *Füvek példája* című verseket említik. Akkor valóban másképpen volt minden, mint ahogy ma van, a kultúra a figyelem középpontjában állt.

Ismertsége irodalmi estekre való meghívásokkal is együtt járt. Egyszer talán valaki megírja majd ezeknek az „irodalmi esteknek” a történetét is, azt, hogy a hatvanas évek elejétől ezek az estek a társadalmi kérdések megvitatásának fontos fórumaivá váltak, s azt, hogy ez a szerepük egészen a nyolcvanas évek közepéig megőrződött. Mára, most az újabb század induló évtizedeire gondolok, újra sokan érzik fontosnak az ilyen jellegű rendezvényeket, az érdeklődők a korábban adott, aztán elveszítettnek gondolt kulturális térhez ragaszkodhatnak ezzel...

A kötet fogadtatásnak része volt az is, hogy Buda Ferenc meghívást kapott egy Kecskeméten tartandó irodalmi matinéra. A *világ köldökén* című emlékezésében erről a következőket olvashatjuk: „A meghívó levelet Heltai Nándor népművelési felügyelő – egyben helytörténeti kutató, utóbb pedig nyugdíjazásáig újságíró – küldte. [...] Kecskemétre invitált, egy hétköznapi délelőtti rendezvényre. Jankovich Ferencsel és Maróti Lajossal együtt hárman voltunk az Övönőképző (azóta már Tanítóképző Főiskola) nagytermében megtartott irodalmi matiné szereplői. [...] A rendezvény részleteire ma már nem emlékszem, arra azonban annál inkább, hogy a tágas termet teljesen megtöltötte – a tanárokon s néhány meghívott vendégen kívül – teljes egészében főiskolás lányokból álló hallgatóság, A siker élményével tértem haza Pusztavacsra, hogy alkalomadtán visszaszolgáltatom helyettesítő kollégáimnak a szívességüket. Telik-múlik az idő a maga rendjén, s egy nap ismét levél érkezik Heltai Nándortól. A múltkori meghívást megtetézve fölveti: nem volna-e kedvem, kedvünk családostul Kecskemétre áttelepedni?”

A történet főszereplője Heltai Nándor, a későbbi újságíró, aki sokat tett Kecskemét kulturális emlékezetéért, többek közt a Kodály-kultusz ébrentartásáért és ápolásáért, s akkor, látni fogjuk, az élő irodalomnak a városban való jelenlétéért is, a Katona József Társaság százéves történetét áttekintő tanulmányában a matinéről a következőket írta: „1964. március 27-én – például – Losonc Mihályné nyitotta meg Jankovich Ferenc, Maróti Lajos és Buda Ferenc közös szerzői estjét.” (Láthatjuk, a szervező emlékezetében a matiné estté lényegült át.)

Heltai Nándor a tanulmányban nem említi a rendezvény létrejöttében játszott szerepét, s nem ejt szót Buda Ferencnek és családjának Kecskemétre

való „áttelepedésében” játszott szerepéről sem, pedig kétségtelen, hogy ebben a történetben ő mozgatta a szálakat. 1996. december 26-án írt, nekem címzett leveléhez másolatban pár dokumentumot csatolt, ezekkel nyilvánvalóan korábbi működése egy-két mozzanatát szeretne volna érzékeltetni. A dokumentumok között van Szabó Pál író, országgyűlési képviselő Heltai Nándorhoz írt levelének másolata is. Idézem: „Kedves Barátom! Legutóbbi parlamenti ülés alatt beszélgettem Molnár Frigyes megyei titkár elvtárssal egy igen tehetséges író, Buda Ferenc ügyében. A lényeg ez volt: minden rangosabb vidéki városnak megvan a kialakult szellemi élete, központja, Kecskemétnek jó néhány próbálkozásnál nincs egyebe. Holott városi, s társadalmi s műveltségi jellege bármely vidéki városunkkal versenyezhetne. S ha Buda Ferenc Kecskemétre költözhetne, sokat tudna segíteni a város műveltségi központjának megformálásában, mint például folyóirat, irodalmi s művészeti kör vagy egyesület (Katona József), s hasonlók. Felhívom szíves figyelmedet Buda Ferencre, és kérlek, az egész komoly ügy érdekében segítsd a beköltözését Kecskemétre. Sok üdvözlettel: Szabó Pál.” (A levél datálatlan.) 1964. április 29-én Fábíán Zoltán, a Magyar Írók Szövetségének titkára írt hasonló levelet Heltai Nándornak. Idézem ezt is: „Heltai Nándor elvtársnak, népművelési felügyelő, Kecskemét, Városi Tanács VB. Kedves Heltai Elvtárs! Buda Ferenc ügyében keresem meg. A »Magvető« Könyvkiadó egyik munkatársától, Keletiné elvtársnőtől hallottam, hogy Ön olyan gondolatokkal foglalkozik, amely szerint Buda Ferencet maga mellé venné más beosztásban, mint amiben ő jelenleg dolgozik. Az elképzeléssel nagyon egyetértek s nagyon örülnék, ha ez az igen tehetséges fiatal költő kikerülne abból a helyzetből, amelyben jelenleg van. Gondolom, Ön ismeri ezt a helyzetet, éppen ezért nem részletezem. Buda Ferenc a szó szoros értelmében a legtehetségesebb fiatal költők közé tartozik; – ezt az ajánlás kedvéért írom. Feltétlenül szükséges lenne, hogy olyan légkörbe kerüljön, olyan munkakörülményeket kapjon, amelyben költői továbbfejlődése biztosítható. Örülnék, ha Heltai elvtárs ebben Buda Ferencnek és az Írószövetségnek segítségére tudna lenni. Gondolom, az ügyben konzultálni kellene; részben a Művelődésügyi Minisztérium Irodalmi Osztályának és a Pest Megyei Tanács egyik elnökhelyettesének, Szabó Sándornak a támogatását is meg lehet szerezni ebben az ügyben. (Mindkét féllel már beszéltem.) Kérem, ha nincs terhére, tájékoztasson arról, hogy milyen tervei vannak és mi az, amit gyakorlatilag tenni kell. Elnézését kérem a zavarásáért. Üdvözlettel: Fábíán Zoltán titkár” (A levél a Magyar Írók Szövetsége fejléces papírján íródott.)

Talán nem volt érdektelen a két levél idézése. Egy pillanatra beleélhettük magunkat annak az időszaknak a légkörébe – s talán megértjük azt is, hogy Heltai Nándornak ebben a történetben milyen nagy szerepet jutott. Úgy gondolom, az is elmondható, hogy ezt a szerepet maga osztotta ki önnönmaga számára. Mert, bár Szabó Pál levelén nem szerepel dátum, bizonyosnak tűnik, hogy mindkét

levél a Buda Ferenc első kecskeméti szereplését közvetlenül követő időszakban, s Heltai Nándor kérésére íródott. Érdemes észrevenni, hogy a levelek szerkezete is azonos, egy külső félre hivatkoznak, Szabó Pál magára a megyei pártbizottság mindenható első titkárára, Fábián Zoltán pedig egy szerkesztőre – úgy gondolom, hogy Heltai ezekkel az általa kért levelekkel terve megvalósításához a maga számára hivatkozási alapot igyekezett teremteni –, mégpedig a politika és az irodalom felől is. A mai olvasó talán meglepődik azon, hogy ilyen mesterkedésre volt szükség egy valójában éppen induló költő letelepítéséhez, de nem szabad elfelejteni, hogy Buda Ferenc úgymond „ötvenhatos” volt, s ha jogi értelemben nem is, de a politikai megítélés alapján priuszos. S meg kell jegyezni azt is, hogy minden segítség és jó szándék ellenére ismét csak nehézségek következtek Buda Ferenc és családja életében. Megjegyzem, hogy az idézettek mellett még egy dokumentumot kaptam Heltai Nándortól, ezt hivatali vezetőjének írta, 1969. március 26-án, már Buda Ferenc itteni életszakaszában, s így szólt: „Kecskemét városa a multban többször jelét adta annak, hogy különös kedvezményekben részesíti az itt letelepedett költőket, írókat. (Mátyási Józsefnek például elengedték az adóját stb.) Erre, Buda Ferenc rendkívüli tehetségére, Kecskemét kulturális érdekeire, továbbá családi körülményeire való tekintettel kérjük és javasoljuk, hogy nevezettet sziveskedjenek rendkívüli feljebbsorolási kedvezményben részesíteni.”

Buda Ferenc első verseskötete 1963-ban jelent meg *Füvek példája* címmel. A kötet legkorábban keletkezett versei még debreceni diákkorában íródtak, a tiszteletpéldányokat pedig már Pusztavacson kézbesítette számára a posta. Láttuk, élete meghatározó évei zajlottak le az első vállalt versei megírásától az első kötet megjelenéséig eltelt időben. Tudjuk azt is, hogy az „ötvenhatos” versei és a börtönversei nem kerülhettek be a kötetbe. Mi már az addigi „teljes termést” ismerjük, ehhez képest erősen megcsönkített ez a kötet.

Az első verseskötetek, általánosítva mondom ezt, általában összefoglaló jellegűek, s több időszak verseit is tartalmazzák. Igaz, ebben a kötetben is találunk korai verseket, mai tudásunkkal azonban azt kell mondanunk, hogy erősen hiányos kötet ez, mert hiányoznak belőle az 1956-ban írott, a szerzőjüket börtönbe juttató versek, s hiányoznak belőle a börtönben írott versek is. Az említett versek kötetben csak 1991-ben jeletek meg *Csöndország* címmel, előtte, 1989 májusában jelentek meg a *Forrásban* a *Falak könyve* című ciklus darabjai. Így azok, akik megjelenésekor kézbe vették a *Füvek példája* című kötetet, akár azt is hihették, hogy egy induló költő kezdő verseivel találkozhatnak. A „rend” ebben a vonatkozásban Buda *Hatalmam: nyugalom* című, az összegyűjtött verseit és műfordításait tartalmazó kötetének megjelenésekor állt helyre, 1992-ben, amikor a jelzett versek az időrend szerinti helyükre kerültek. (Feltehetően az összegyűjtött versek közlésének rendező elve az első kötet kényszerű hiányai miatt lett az időrend, később, a *Mi hija még* (versek, 1955–2005) című kötet szintén a megszületésük időrendje alapján közli

a verseket, nem pedig az addig megjelent kötetek anyagát állítja egymás mellé, így, azzal együtt, hogy több verset is közöl, mint az előző kötet, egyfajta hatalmas versfolyamot hoz létre, mi tagadás, ennek is megvan a maga alapja. Az „ötvenhatos versek” egy része később, 2006-ban *Túl a falon* címmel is megjelent, ebben a kiadásban a Csöndország verseihez a későbbi, szellemiségük-motívumaik alapján idekapcsolható versek is megtalálhatóak.

Az 1956 előtről ismert, s a kötetben megjelent versekről joggal írja Nagy Gábor a következőket: „A nonkonformizmus, a hatalom fricskázása, a bíráló attitűd már a fiatal költőre jellemző volt. Az első Buda Ferenc-versekben dacos, szembeszegülő költői személyiség képződik meg. A szembeszegülést az alulról jöttek, a hányatott sors tudatosítása váltotta ki. A korai versek példázatosan artikulálják e sorsot: »Nagyapámat sose láttam / megelőzött a halálban« (Nagyapám); »Csetledeztem, botladoztam félve, / s négykézláb, de fölmásztam a fényre« (Pincelépcső), »Sártengerben porfolyókon / jártam« (Sártengerben). A szembeszegülést még nem férfias magabiztossággal – kamaszos daccal fogalmazza meg: »Váljék teste puha röggé, / pihenjen és porladozzék / mindörökké« – távolítja el magától nagyapja halálát (Nagyapám); »Higgyétek el, nem vagyok akárki« – kezdi a Pincelépcsőt; szárnyat kötve két kezemre / kiszállok a végtelenbe – zárul a Sártengerben.”

A kötet legkorábban keletkezett versei még debreceni diákkorában íródtak, a tiszteletpéldányokat pedig már Pusztavacson kézbesítette számára a posta. Láttuk, élete meghatározó éveit zajlottak le, miközben a kötet verseit írta. Írtam azt is, hogy valamennyi eddig írott verse nem kerülhetett a kötetbe, azokról még beszélni sem lehetett. Mi már az addigi „teljes termést” ismerjük, ehhez képest erősen megcsönkített ez a kötet. Ezért nem értjük a kötetet máskülönben példás alaposággal elemző Mórocz Gábort, e vonatkozásban az utókor irodalomtörténetését, aki a „csönkítés” tényét nem is említve a következőket írja: „Buda Ferenc ötvenkét verset magában foglaló első kötete nem könnyen megközelíthető olvasmány. Olyan képzetet kelt, mintha az összeállításakor nem érvényesültek volna szigorú és következetes elvek. A verseskönyvben a művek nem a megírásuk sorrendjében szerepelnek, de nem is rendeződnek ciklusokba. Eltérő korszakokhoz és poétikai irányzatokhoz köthető, tematikai értelemben is merőben különböző alkotások kerülnek közvetlenül egymás mellé. A *Füvek...* versanyaga nagyon heterogén; a szövegek színvonala erősen hullámzó (akár egyetlen alkotáson belül is nagymértékű egyenetlenségekkel találkozhatunk – gondoljunk csak a *Konok hegyi keserves* vagy az *Este van...* példáira). Szigorúbb rostálásra lett volna szükség; célszerűbb lett volna kevesebb költeményt beszerkeszteni a kötetbe.”

Mórocz Gáborral szemben Buda Ferenc első kötetét megkésett, mégpedig politikai okok miatt késleltetett (tudom, finom ez a kifejezés) első kötetnek látom, amelyik a kényszerű okok miatt majdhogynem egy évtized verseit tartalmazza. A kötet időbeli és a tematikai rétegeit ugyanakkor Mórocz pontosan

megállapítja. Eszerint a kötetben ott vannak a legszűkebb induláshoz kötődő versek, a szerelmi érzés versei, s vannak olyan versek is, amelyeket leginkább az egzisztencialista jelzővel láthatunk el.

A szerelmi költészethez köthető versek közül a máig antológiadarabnak és versmondó versenyek szavalt versének számító *Ne rejtőzz el...* című verset idézem:

Ne rejtőzz el, úgyis látlak!
Rádcasukom a szempillámat.
Benn zörömbölsz a szivemben,
s elsimulsz a tenyeremben,
s elsimulsz az arcom bőrén,
mint vadvizen a verőfény.
Nagyon jó vagy, jó meleg vagy,
nagyon jó így, hogy velem vagy.
Mindenekben megtalállak,
s öröm markol meg, ha látlak.
Nézz rám, szólok a szemednek,
ne fuss el, nagyon szeretlek!

(Ne rejtőzz el...)

Mórocz Gábor csoportosításában külön csoportot alkotnak a *Nem, Nem vagyok...*, a *Semmi* és a *Meztelen* című versek, talán a *Nem vagyok...* című reprezentálja őket a legteljesebben:

Nem vagyok senki rabja,
csak önmagam darabja,
s hogy más meg ne kötözzön,
magamat kell kötöznöm
magamhoz, mint a fészek.

Így fonódom hát össze
egésznek.

(Nem vagyok...)

A monográfus szerint az említett versek mögött az a szubjektum áll, aki nem egyszerűen önálló, hanem különálló lény: kívül rekedt a világon, illetve szemben áll az őt körülvevő valósággal, akinek – elszigetelt pozíciójával összefüggésben – „súlyos identitás válsággal is meg kell küzdenie.” Ennek a verscsoportnak a versei

különösen akkor jelzik az erőteljes identitásválságot, ha a kötet más verseivel vetjük össze őket, például a *Vascsillag* című verssel: „*A virágok közt némaság van, / vergődnek az ősz szigorában, [...] Nyugalom vasszínű vizeken, / ne hagyj el, súlyos szerelem.*” Ebben az összefüggésben külön kiemelendő a kötet címadó, *Füvek példája* című verse. Ez a József Attilához visszanyúló vers az értelmes társadalmi cselekvést vágyó, s az ön maga világát elrendező költőt mutatja – így kapcsolódik a hatvanas évek közepére általánosabbá váló, a világ emberarcúságában bízó elképzelésekhez:

Most
alszik a kuszahajú mező,
alszik a rét,
a gyöngyökkel telehintett, lábon libegő
selyem-ezred,
alszik a milliós sereg.
Gondjaim ébren vannak,
éjjel is enni kérnek,
törékeny gyermektenyérrel a vállamra nehezednek.
De nékem a füvek példája erőt ad, s az égig épülő láthatá-
rok között
én már csak dolgozni akarok, álmomban is
dolgozni felnőtt felelősséggel, földnek támaszkodó vaslét-
ra-akarattal,
fejemet fölemelem, mint a füvek, a zöld katonák.

Nincs mivel kérkednem,
nincs mit szégyellenem,
hitemen nincsen rézrozsda,
mindenért megjártam belső poklaimat.

[...]

Ó, vas-szelídségű füvek, ti, zöld katonák,
lágyságotok iszonyú fegyver!

Ugyanakkor ez a nagy erővel bíró, s számos vonatkozásban vallomásos vers sem hagyja figyelmen kívül 1956 történéseit, s annak következményeit:

Hisz voltam én is rajongó kölyök,
madarakhoz igazított járású,
könnyű lábon futottam, egyenest,

sugárzó képpel, mint aki lámpát nyelt reggelire,
és horzsolást, hideget, meleget:
mindent kihevertem.
Aztán jött ama keresztben fújó vihar,
a szél, a csillagverő, porszemeket petéző,
kibontotta a tüzeket, a lobogó harag
pillanat-piros lángja kibomlott,
és én hurcoltam magamban jódarabon
az akkor szerzett sebeket, nyavalyákat,
majd néma kövek lettek a társaim, kutya, verebek
és lágy pillantású lovak.

Jegyzetek:

Az újrakezdésről: Füzi László: Életünk és vállalat sorsunk az irodalom, Beszélgetés Buda Ferencel, in. Csönd, ének, csönd, Buda Ferenc ötven esztendő, szerkesztette: Agócs Sándor, Magyar–Finn Kulturális Egyesület, Kecskemét, 39.; *Szabadulásáról:* Négy százkilencvenöt nyolc – nulla – nyolc. IV. rész, ih. 84. *Az útkeresés éveiről:* Füzi László: Életünk és vállalat sorsunk az irodalom, Beszélgetés Buda Ferencel, ih. 39–40; Erős Kinga: Nem áldozat – tanú, Beszélgetés Buda Ferencel, in.: Erős Kinga: Szavakban lobog, Írók az 1956-os forradalomban, Orpheusz Kiadó, 2019, 44–46; Buda Ferenc: Levél egy (két?), (három?) levélről, Forrás, 2003. 2. 27–28., Gyertyán, akác, cédulák (Buda Ferencel Pál Sándor Attila beszélget), Forrás, 2002. 1. 10–15; *Juhász Ferenc Buda Ferencről:* Buda Ferencről, egyszerűen. Parnasszus, 2011. Tél, 5.; *Buda Ferenc a pusztavacsi időszakról:* A világ folytatása, Az ország köldökén, Forrás, 2015. 4. 5–22.; *Ősz Ferenc riportja:* Ősz Ferenc: Pusztavacs, Pest megyei Hírlap, 1965. szeptember 6., 8.; *Buda Ferenc írása a fiatal értelmiség helyzetéről:* Bizalom és őszinteség, Új Írás, 1965. 1. 82 – 90., idézett részek: 82., 84. 90. *A kecskeméti szereplésről:* Buda Ferenc: A világ köldökén, ih. 22.; *Heltai Nándor tanulmánya:* A Katona József Társaság száz éve (1891–1990), in.: A Katona József Társaság Évkönyve, Kecskemét, 1991, 9–116, idézett rész: 59–60; *Nagy Gábor a korai versekről:* Nagy Gábor: Buda Ferenc-torzó könyvekkel, Forrás, 2006. 11. 29–35, idézett rész: 30. *Mórocz Gábor a Füvek példája című kötetéről:* Mórocz Gábor: Buda Ferenc, MMA Kiadó, 2020, 71., 72.

Kispál Anita

Manipuláció és popularitás: az ideológiai befolyásolás gyakorlata Berkesi András első regényében

Az 1956-os forradalom vérbe fojtása után újjászerveződött politikai rendszer keletkezéstörténetét a társadalom nagy része a hatalommal kötött alku során a viszonylagos jólét ígéretéért cserébe tabusította. A kádárizmus egyik fő törekvése, és egyben szimptomája a történetek amnéziába fojtása és ideológiai újraértékelése volt.¹ November 4. után a párhuzamosan alkalmazott megtorló és meggyőző politika eredményeként egyre inkább áthelyeződött a harc a mindennapi élet színterére. Az 1956–1962 közötti irodalmi intézményrendszert érintő átszervezés nyomán újjáalakult nyilvánosságban a megelőző, Révai nevéhez kötött szigorú kultúrpolitikához képest a könyvkiadás területén is enyhülés mutatkozott. Lehetővé vált a nyugaton népszerű műfajok adaptációinak terjesztése, ugyanakkor az irodalmi mező természetesen továbbra is a szocialista realista diskurzus némiképp felpuhított keretein belül maradt, amelyet a gazdasági, politikai, társadalmi és egyéni érdekek sokszor egymás ellen ható tényezői is folytonosan alakítottak.² 1957-től már a kiadói tervek között szerepelt a tömegkultúra propagálása, főként a fiatal és/vagy a szórakozni vágyó olvasókat célozva, amely utat nyitott többek között a kalandregény, bűnügyi elbeszélés ideologikus elemekkel vegyített képlekeny műfajának, az úgynevezett szocialista kriminek is.³ Ezeket a kiadványokat a Kiadói Főigazgatósággal egyeztetve, a Belügyminisztérium szakmai támogatásával, eredetileg sokszor belső, hivatali szervek alkalmazottai számára adták ki különböző könyvsorozatok részeként. Biszku Béla az MSZMP 1958. júliusi ülésén fejtette ki, hogy az ifjúság kalandregények iránti igényeit ki kell elégíteni, de természetesen nem az „Intelligence Service”, hanem az állambiztonsági szervek módszereit népszerűsítve. Köpeczi Béla pedig az Irodalmi Tanács 1957-es szeptemberi ülésén a Kiadói Főigazgatóság tevékenységét ismertetve arról számolt be, hogy a Belügyminisztérium szívesen bocsát kémanyagot az írók részé-

▼

¹ Vö. György Péter, *Kádár köpönyege*, Magvető, Budapest, 2005.

² Lásd bővebben: Kalmár Melinda, *Az irodalmi élet szerkezetváltozása*, in: uő., *Ennivaló és hozomány*, Magvető Kiadó, Budapest 1988, 79–112.

³ A szocialista krimi fogalmának kérdéseit tárgyalja Török Lajos, *Detektívtörténet és szocializmus, Fejezetek a Kádár-kori bűnügyi irodalom történetéből*, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan, Budapest, 2023, 15–64.

re.⁴ A kiadványokat publikálták a szélesebb olvasóközönség számára is, főként a Szikra utódja, a Zrínyi Katonai és a párthoz köthető Kossuth Kiadó terjesztésében, részben igazodva a vélt vagy valós és a konstruált olvasói igényekhez is.

Az irodalmi mező felől érkező befolyásolási szándék egyik meghatározó képviselője volt Berkesi András, aki a forradalomban ÁVH-s tisztként vett részt. Pályakezdése ebben a történelmi helyzetben különösen izgalmas, ugyanis a vázolt nyilvános térben, 1958 elején, az irodalmi intézményrendszer fentebb jelzett szánálási folyamatának⁵ közepette jelent meg első regénye, az *Októberi vihar*, ami egy rendkívül termékeny, saját korában elismert pálya kezdete volt. Könyveit több milliós példányszámban nyomtatták, amelyek így olvasók tömegéhez jutottak el. Az *Októberi vihar*t tízezres nagyságrendben adhatták ki, négy kiadásban jelent meg 1960-ig, első kiadása ötvenezres darabszámú volt. Ezt követte 1959-ben a *Vihar után*, amely az első regény folytatása. A regényeket a Belügyhöz tartozó Zrínyi Katonai Kiadó közölte, amely indikátora lehet a karhatalom által irányított kulturális közegnek, ugyanis a felelős pozíciókat gyakran egykori ÁVH-sok, pártfunkcionáriusok töltötték be a forradalom után is. 1959-ben adták ki Berkesi harmadik könyvét, a *Kopjásokat* a Magvető Kiadónál. A könyv társszerzője Kardos György, Berkesi korábbi ÁVH-s felettese és egykori rabtársa, aki ekkoriban a Magvető vezetője volt. Kardos 1963-ban útjára indította az Albatrosz sorozatot, amelyben többnyire bűnügyi regényeket, szocialista kémtörténeteket jelentetett meg. Berkesi népszerűségét, amelyhez minden bizonnyal hozzájárult a felülről vezérelt propaganda is, az is mutatja, hogy az 1964-ben írt *Sellő a pecsétgyűrűnt* már '67-ben megfilmesítették, többek között Gobbi Hilda, Latinovits Zoltán szereplésével. A *Kopjásokból* pedig '75-ben készült film. Öndefiníciója szerint a kádárizmus ugyan a desztalinizáció és a forradalmi ideológia képviselőjének tekintette magát, valójában azonban sokkal inkább a még instabil hatalmi berendezkedés konzerválásában volt érdekelt, és ugyanakkor egyfajta pragmatizmus hatotta át.⁶ Marcuse eredetileg a kapitalizmus kritikájára irányuló elgondolása szerint a hatalom totalitása a szabadidőre is kiterjeszti az uralmát, így a látszólagos enyhülés egy rejtettebb, kellemesebb uralmat takar.⁷ Mindez kiegészül az államszocialista ideológia népnevelő eszményével, és bizonyos szintű gyakorlati megvalósulásával is, ami a popularitás felé mozdulás további aspektusát adhatja.⁸

▼

4 A történeti, politikai kontextus bővebb kifejtését lásd.: Kalmár, i.m., 116–133., az Irodalmi Tanács tiléséről írtakat vö.: Kalmár, i.m., 128., Biszku Béla kijelentéséről írtakat vö. Stancsik Éva, Beletörődés és alkalmazkodás, A hatalom és az írók, in: Évkönyv IV. 1995, 1956-os Intézet, Budapest, 1995, 130–131.

5 Kalmár i.m., 79–116.

6 Rainer M. János, *Bevezetés a kádárizmusba*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011., György i.m.

7 Marcuse, Herbert, *Az egydimenziós ember*, ford.: Józsa Péter, Kossuth Könyvkiadó, 1990, 25.

8 Vö.: Reichert, Gábor: Modernség és szocreál, *Élet és Irodalom*, 2017, 61. évf., 13., György i.m.

Az ötvenes évek utolsó éveinek meghatározó médiuma a könyv: 1958-ban az Állami Televízió Vállalat előfizetőinek száma még csak tizenhatezer fő volt.⁹ A hatvanas évek első felében a szabadidő eltöltésének egyik legjellemzőbb módja a rádióhallgatás, a mozi és a sport, természetben eltöltött idő mellett így az olvasás lehetett. A tömegkultúra propagálásának ezt kiegészítő koncepciójába illeszkedik az ötvenes évek végétől az egyéb médiumokban megjelenő szórakoztató műsorok gyártása is.¹⁰ Azonban az *Októberi vihar* kiadása idején ezek még nem generáltak nagyobb fogyasztószámot mint a könyvpiac, emiatt kiemelt befolyásolási terepnek elsősorban mégis a nyomtatott médiumok voltak tekinthetőek.

Az *Októberi vihart*, amely az 1956-os forradalom első reprezentatív nagybeszélésének tekinthető, érdemes ezért esztétikai szempontok helyett a populáris kultúra mentalitástörténeti, nyelvfilozófiai, szociológiai és ideológiakritikai irányai felől értelmezni. A szöveg elbeszéléstechnikai jellemzőinek vizsgálata során az alábbi kérdések fogalmazhatóak meg: miért meghatározó a populáris regiszter a hatalmi ideológia színrevitele során? Milyen összefüggésben áll egymással az ideológia és a nyelviség? Milyen nyelvi és stílári sajátosságai vannak a szocialista realista lektúrhöz sorolható regényeknek? Milyen retorikai eljárások következtekben változik a forradalom fogalma ellenforradalommá, és ehhez milyen történelmi narratívát társít a szöveg?

A korszakban az a kézirat jelenhetett meg a legnagyobb eséllyel, amely a szocialista realizmus műfaji kereteiben, személyes alkuk során alakuló, és a pártállami céloknak aktuálisan megfelelő üzenettel íródott meg. A Belügy által propagált műfajok, például a krimik, nagyobb eséllyel kaptak intézményi háttérrel az olvasói tömegbázis kialakítására, mint egy verseskötet. A forradalmat hivatalosan ellenforradalomként reprezentáló narratíva, és ideológiai értékelése, az egykorú sajtóban 1957. szeptember 13-án az *ÉS*-ben jelent meg *A magyar írók tiltakozása az ENSZ ötös-bizottsági jelentés közgyűlési tárgyalása ellen* című, 251 magyar író által aláírt, vagy íratott nyilatkozatban.¹¹ Döntően pedig az úgynevezett Fehér könyvek határozták meg azt az ideológiai keretrendszert, amelybe az *Októberi vihar* is illeszkedett, és amelyet a regény megjelentetése erősített.¹² A pártnarratíva sokáig, például a hatvanas évek végén kiadott *Kik voltak, mit akartak?* című népszerűsítő kiadványsorozat keretében közölt könyvben is a regénnyel párhuzamos történelem koncepció szerint mutatja be az eseményeket a Fehér könyvekben kifejtett

▼

9 Valuch László, *A magyar művelődés 1948 után*, in: Kósa László szerk., *Magyar művelődéstörténet*, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 615–616.

10 1959-ben indult el a Szabó család című rádiójáték sorozat, amit rengetegen hallgattak napi szinten, amely szintén az ideológiai befolyásolás egyik eszköze volt. A politikai cél és a populáris műfajok összekapcsolódása a hatvanas években is folytatódott, 1967-ben adták ki például Mattyasovszky Jenő első Hód-regényét, ami a magyar szocialista szuperkém alakjának tipizált, és saját korában kedvelt karakterévé vált, valamint 1966-ban indult a Tánccal fesztivál című dalverseny televíziós sugárzása.

11 *A magyar írók tiltakozása az ENSZ ötös-bizottsági jelentés közgyűlési tárgyalása ellen*, in: Élet és Irodalom, 1957. szeptember 13.

12 *Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben*, 1957.

politikai iránymutatás sűrített analógiájára, annak tulajdonképpen megregényesítéseként. Hollós Ervin a *Kik voltak...* szerzője szintén állambiztonsági tiszt volt, a pártszékházban harcolt a forradalom idején, majd Berkesihez hasonlóan ő is polgári foglalkozásra váltott, a Művelődésügyi Minisztérium helyettes vezetője és a Budapesti Műszaki Egyetem óraadója volt.¹³

Az *Októberi vihar*ban két fő szálon fut a cselekmény, amit heterodiegetikus narrációban ismerünk meg. A szálat a munkás származású Erzsi és a család által befogadott, katona idejét szolgáló László alakja, illetve az ő szerelmük köti össze. Mindkét fiatal tűntet október 23-án, ám azután Erzsi jó barátjával, Vas Bélával a pártszékházba megy, és a továbbiakban az ÁVH-sokkal vállvetve harcol, emellett a gyári munkások ellenállását szervezi. László pedig Csatay volt birtokos, és Faragó volt csendőr bandájának befolyása alá kerülve nemzetőr lesz és természetesen elzúllik. Az értelmiségi Doktor, megtapasztalva az ellenforradalmárok erkölcstelenségét, hosszas tünődés után átáll a „valódi” forradalmárok oldalára. László csak akkor döbben rá, hogy Faragóék kihasználva naiv hitét, a rendszer rombolása céljára használták fel, amikor mindenből kiábrándulva, az Erzsi elvesztése miatti szerelmi bánattól is sújtva, hazamegy falura, ahol megtudja, apját a felkelők kommunista hite miatt meggyilkolták. A regény a forradalmárok és ellenforradalmárok ellenséges, ellentétes jelentésű csoportjainak konfrontációjára építi fel cselekményét. Koselleck a politikailag felhasznált aszimmetrikus ellenfogalmak szemantikai struktúrájának lehetséges jellemzői közé sorolja az egymást kizáró ellentételezés során kihangsúlyozott térbeli elválasztást, amely a regény diagetikus világában a felkelők és az ÁVH-sok, majd később a gyári munkások elbarikádzott csoportjai révén konstruálódik meg. A szöveg az ellenforradalmárok csoportjába olvasztja be a „mi”-csoportból kizárt, ideológiailag is ellenségesnek minősített társadalmi rétegeket. Az ellenpólus felszámolásának szándéka, amely összefügg a jelentésképzés totális igényével, a diszkrimináció révén alapozódik meg.¹⁴ Berkesi 1957 szeptemberében a Népszabadságban publikált *„Tanúnak jelentkezem”* című írásában az ENSZ ötös bizottsági ülésére reagálva, és a Fehér könyvekre is hivatkozva vázolta fel az ellenforradalomról vallott nézeteit, amelyek későbbi sikerregénye, a *Kopjások* prekoncepciójaként is olvashatóak. Eszerint tanúsága a kommunisták megsemmisítését és a hatalomátvételt célzó nemzetközi kémhálózat, vagyis az ellenség működését leplezi le:

„Engedje meg a bizottság, hogy mint szemtanú, egy pár adattal bizonyítsam a belső reakció és a nyugati imperialista körök aknamunkáját, irányító tevékenységét. Előljáróban el

▼
¹³ Hollós Ervin, *Kik voltak, mit akartak?*, Kossuth Könyvkiadó, 1967.

¹⁴ Koselleck, Reinhart, *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*, ford.: Szabó Márton, Jó Szöveg Műhely Kiadó, 1997.

kívánom mondani, hogy a börtönökben milyen csoportosulásai voltak a politikai elítélteknek. Ezek a csoportok szervezetszerű kapcsolatot tartottak fenn egymással, sokban azonos terveik, elképzeléseik voltak a jövőt illetően (...) Nagyon jól tudták, hogy a börtönben levő ellenforradalmárok tudatosan készülnek egy véres leszámolásra, a történelemben példanélküli tömegmészárlásra. Az ellenforradalmárok többségében a leszámolás gondolata szenvedélyes, vallásos hitté vált. Ők voltak a bosszúállás ígéhirdetői, az új háború hirdetésének felszentelt papjai. Voltam együtt olyan rabokkal, akik fogadalmat tettek, hogy kiirtanak minden kommunistát.”¹⁵

A külföldről irányított mozgalom elmélete már az Októberi viharban is cselekményalakító tényező, a félrevezetett fiatalokkal kettős játékot játszó volt csendőr Faragó, aki Csatay befolyása alatt áll, közvetve egy külföldi szervezet megbízottja, bosszúból, tervezett kegyetlenséggel kínozza és gyilkolja meg Hidvégi őrnagyot, amiért az annak idején letartóztatta őt. A koncepció, az imperialista kémszervezet mint ellenség, és a kínzás érzékletes leírása révén Berkesi regénye a Rákosi-éra hatalmi politikai atmoszféráját és mindennapos valóságát idézi, amelyet például Szász Béla, *Minden kényszer nélkül (egy műper kórtörténete)* című emlékirata is reprezentál. A visszaemlékezés eredetileg 1963-ban jelent meg Brüsszelben a Nagy Imre Intézet kiadásában, ám Magyarországon az Európa Kiadó és a História folyóirat közös sorozata, a Hungariam sorozat nyitó darabjaként csak 1989-ben vált hivatalosan hozzáférhetővé, szamizdat formájában azonban ismert volt. Szász az 1949-ben indított Rajk-per egyik mellékperének vádlottja, szenvedője, és elítéltje volt, s lett az ÁVH módszereinek krónikása. Írásából részleteket vett át Esterházy Péter *Termelési-regény* című kultikus műve is, amely az ötvenes évek kötelezően népszerű műfajának, a termelési regényeknek volt ironikusan kifordított, posztmodern „változata”.¹⁶

A teleologikus, mindentudó narráció és a társadalom mimézise szempontjából az Októberi vihar alighanem párhuzamba hozható a XIX. századi realista nagyregények jellemző elbeszéléstechnikájával, ugyanakkor tipizált karakterábrázolásával és ideologikus elemeket bőven tartalmazó, sematikus elbeszélői eljárásaival a termelési regények társadalomábrázolásából és narratív hagyományaiból is merít.

Magyarországon az egyik első, ideáltipikusnak tekinthető termelési regényt Karinthy Ferenc *Kőművesek* címmel írta meg, amelynek Berkesi regényével paralel az ellenségképzés leírásának logikája.¹⁷ Ebben egy dunai iparvárost és gyártelepet építő telep első egy évének mindennapjai adnak keretet a cselekménynek.

15 BERKESI András, *Tanúnak jelentkezem*, Népszabadság, 1957. szeptember 8., 6–7.

16 VÖ. REICHERT Gábor, *A termelési regény és a realista hagyomány*, in: Új Forrás, 2018, 3. szám, 30–39.

17 A regény 1950-ben jelent meg az Athenacum Kiadó gondozásában.

Az építkezésen munkásbrigádok alakulnak, kikísérletezik a Sztahanov-módszer helyi, hatékony változatát, és a Sztálin ünnepre a brigádok nagyobb része ezer százalékra vagy a fölé teljesíti a korábbi normát, amelyet azóta el is töröltek, mert a haladás gátjának bizonyult. A telepen a helyi pártszervezet megalakulása után megkezdődik a folyamatos önkritika, amely a regény világában a permanens haladás zálogának bizonyul. A munkásokat például a habarcs illata, a kézzel-fogható munka tapasztalata olyannyira fellelkesíti, hogy önként szerveződnek közösségekké, lépnek be a pártba, kialakul bennük az önképzésre, művelődésre való igény, folyamatosan javítják körülményeiket. A haladást a *Kőművesekben*, hasonlóan a Berkesi regény diegetikus világához, az imperialista kémhálózat tagjai ássák alá. Az ellenséget Karinthy kötetében a nyilvános viták sora, és a kritikus gondolkodásra nevelt munkástársadalom végül lebuktatja, ahogyan az *Októberi viharban* is önkritika gyakorlása után tudja például Erzsi és Doktor is megnevezni az ellenforradalmárokat. Az ellenség ábrázolása Berkesinél nyíltabb, de már az ötvenes évek eleji termelési próza néhány darabjában is megfigyelhető a külföldi imperialista kémszervezet leírása. A *Kőművesek* cselekményének éve a valóságban a koncepciós perek kezdetének időszaka, amelyeknek a kémvád volt az egyik vezérfonala, ami visszaköszön az *Októberi viharban* is. Karinthy Ferenc művének említése azért is izgalmas, mert később ő is írt 1956-ról. 1979-ben kezdte megírni *Budapesti Ősz* című regényét, amely a magyarországi kiadású, magyar nyelvű irodalom történetében az 1956-os események első nem ellenforradalmi narratíváját fogalmazta meg.¹⁸

Ebből az egyrészt a XIX. századi realista regény, másrészt a termelési regény szocialista realista diskurzusára visszavezethető célelvű reprezentációs hagyományból építkezve, az *Októberi vihar* is aránytalanul és sematikusán írja le a társadalmat, nagyít fel a karaktereken keresztül olyan belső affektív irányultságokat, amelyek az ideológiai viszonyulást, és az ehhez kapcsolódó etikai normarendszert kijelölhetik. A politikai hatalom funkcionális érdekéhez kötődő negatív ellenség-fogalom, és a pozitív ellentétpárul szolgáló identitásképző „mi” fogalom jelentésmeghatározásai manipulatív, és propagandisztikus módon alkalmasak a hatalom megszilárdítására.¹⁹ Az onnipotens narrátor az *Októberi viharban* a dolgozó alakjával cseréli fel a XIX. századi realista regény idealizált hősét, a polgárt. A termelési regényekből ismert módon a munkás alakjához társítja a pozitív, identitásképző fogalmi hálót, így alkotva meg például Bruckner bácsi, Béla karaktereiben, és az ÁVH-sok, mint a pártállam elitjének karaktereiben a tulajdonképpeni

¹⁸ KARINTHY Ferenc, Napló, https://reader.dia.hu/document/Karinthy_Ferenc-Naplo-43583, internetes elérés: 2025.02.21., PÁL Sándor Attila, *Sikertelen Budapesti ősz?: Karinthy Ferenc regényéről*, in: *Irodalomismeret*, 2017, 2. sz., 79–89.

¹⁹ KOSELLECK, i.m.

regényhősöket, az ideális szocialista állampolgárokat.²⁰ A kommunisták a regényvilágban megtestesítői annak az ideológiai-esztétikai programnak, amelyben az egyén az állam, a közösség érdekében lemond önmagáról. A szubjektum azonosul a tömeggel a politikai ideológia esztétizálódása hatására. Žižek a következőt állítja Ranciere-t magyarázva a politika esztétikai funkciójáról:

„Ezek a költői csúsztatások és leegyszerűsítések nemcsak másodlagos illusztrációi egy mélyben húzódó politikai küzdelemnek, hanem ez maga a küzdelem terepe. Rancière szerint a politika rendőrásvetusa a racionális közigazgatás és a társadalmi folyamatok ellenőrzése nyomán mutatkozik meg, és arra fókuszál, hogy minden látható társadalmi egység minden egyénét átlátható kategóriákba sorolja.”²¹

A Belügy emberei felelnek meg leginkább az idealizált szocialista emberképnek, akiket kapitalista jegyeket mutató, erkölcstelen, bűnökre hajlamos, könnyen megteveszthető átlagos fiatalok, kispolgárok, gyári dolgozók, vállalati munkások, fiatal értelmiségiek ellenpontosznak a regény lapjain. A mellékszereplők funkciója az „útítársak” reprezentálása lehet, akiket a rendszer be szeretne olvasztani a „mi” csoportba, a politikai közösség részévé kíván tenni, és akiktől elvárja, hogy hasonuljanak a felkínált új, ideális embertípushoz.

Az így kijelölt ideológiai-etikai program például az, hogy a munkásoknak harcolniuk kell az ellenforradalom ellen, ahogy az öreg Bruckner bácsi, Erzsi apja szenvedélyesen felszólal, és tetteleg is fellép a munkástanácsok ármánykodó hatalomátvételével szemben. A szocialista realista diskurzus elvárásainak megfelelő prózapoétika mind a tipikus termelési regényben, mind a tipikus 1956-ot tematizáló szocialista kalandregényben túlidealizált giccsbe, szatírába hajlik a mai olvasó számára.²² Eco a túlzott érzelmességet a hatás erőszakaként határozza meg, és a rossz ízlés egyik strukturális vonásaként írja le.²³ A polgári giccs szocialista giccsbe fordítása is mutatja, hogy a szocreál csak részben szakítja meg az őt megelőző folyamatokat, részben pedig reprodukálja azokat.²⁴ Az affektivitás előtérbe állítása egyszerre a hatáskeltés és a népszerűsítés hatékony eszköze is, amire széles körű olvasói tömegbázist lehet építeni:

„A totalitárius propaganda igazi célja nem a meggyőzés, hanem a szervezés – »a hatalomra koncentrációja anélkül, hogy rendelkezésünkre állnának erőszakos eszközök«. E cél

20 Vö. SZABÓ Márton, *A dolgozó mint állampolgár, Fogalomtörténeti tanulmány a magyar szocializmus három korszakaszáról*, in: Korall, 27. évf., 151–171.

21 Rancière, i.m. 55–56.

22 A műfaj mai szatirikus olvasási lehetőségét példázhatja Esterházy Péter *Termelési-regénye*.

23 ECO, Umberto, *A rossz ízlés struktúrája*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1976.

24 A hatvanas évek filmművészetében megfigyelhető például a Horthy-korszak kulturális gyakorlatainak reprodukálása és giccsbe fordítása is, amely a sémák újratermelését is jelenti. Török Ervin, *A szatíra diskurzusai a modernitásban*, 2014.

szempontjából az ideológiai tartalom eredetisége csak szükségtelen akadállynak tűnik. Nem véletlen, hogy korunk két totalitárius mozgalmának – melyek olyannyira félelmetesen »újak« voltak az uralmi módszerek terén, és oly leleményesek a szervezeti formák tekintetében – egyike sem hirdetett egyetlen olyan tant, nem talált fel egyetlen olyan ideológiát, amely már ne lett volna eleve népszerű.”

Ahogy a nemzetiszocialista mozgalom, úgy a sztálinizmus is az ellenségképéhez képest identifikálja magát, amely a regény egyik kulcsmetaforájának, a viharnek a jelentéseit is befolyásolja. A forradalom ellenforradalomba fordítása már a címbe benne rejlik, és a kontrollálhatatlan vihar egyben a szerelmi szála is utal Erzsí és a megtévedt fiatal katonára, László között. A vihar metaforája egyébként megidézi a forradalmi líra hagyományait is, a jelentés feletti kontroll tehát ebben a trópusban nem tud maradéktalanul megvalósulni, sőt a szerző ideológiai intencióival ellentétes jelentésmezőket is magához vonzhat.

A regény nyitánya, amely megidézi Déry Számadás című novellájának alap helyzetét is, a címbe megelőlegezett dichotómiára épül, amihez egy felfokozott érzelmi állapotot társít. A második fejezetben Erzsí nézőpontját látjuk. Beszélget az ÁVH-s tisztekkel a Belügyminisztériumban, ahová elbarikádozták magukat a felkelők ellen. Hidvégi kérdéseire válaszolva elmeséli a 23-i eseményeket, beszámol arról, hogy a tüntetésen olyan benyomása volt, mintha tömegpszichózis alatt lenne, és elmondja, akkor döbönt rá, hogy rossz helyen áll, amikor leverték a vörös csillagot. A regény sugalmazásának értelmében Erzsí mindaddig a befolyásolt fiatalok csoportjába tartozott, amíg öntudatra nem ébresztette a szocialista szimbólum eltávolítása, amely visszatérítette tudatát a „mi” csoportba, hiszen ezt követően immár belső meggyőződéstől fűtve ment a pártszékházba. Hidvégi őrnagy ezt mondja neki a tüntetésről való általa irányított beszélgetés során:

„Ha valaki a vörös csillag leverését az ablakból nézi, csak azt látja, hogy több ezres tömeg áll az utcán, s ezt örökíti meg a fényképezőgép lencséje is. De azt már nem mutatja a kép, hogy milyen gondolatok fordulnak meg közben az emberek agyában, vagy milyen érzések égne a szívükben.”²⁵

A tömegek szervezése mellett a totalitárius rendszerek fontos jellemzője a szubjektumok indoktrinációja, az eszme belsővé tétele az egyénben, az egyén sematizálása, amelynek lényeges eszköze a nyelvi rendszer manipulatív működtetése.

25 Berkesi András, *Októberi vihar, ötödik kiadás*, Magvető, Budapest, 1957, 25.

„Régóta felismerték és gyakran hangoztatták is, hogy a totalitárius országokban a propaganda és a terror ugyanannak az éremnek a két oldala. Ott, ahol a totalitarizmus abszolút uralomra tesz szert, a propagandát indoktrinációval váltja fel, és az erőszakot nem annyira abból a célból veti be, hogy megfélemlítse az embereket (ezt csak a kezdeti szakaszban teszi, amikor még létezik politikai ellenzék), hanem azért, hogy ideológiai doktrínáit és gyakorlati hazugságait folytonosan valósággá tegye.”²⁶

Ennek megfelelően az onnipotens narráció nemcsak a regény cselekménye szintjén határozza meg az ideológiai és morális viszonyulást, hanem kijelöl egy elvárt olvasói szerepet és látásmódot, amelyhez hozzájárul a lektűrökre jellemző érzelmileg túlfűtött stílus is. A tömeg megszervezése így a regény, és a regény olvasása során várt hatás révén a társadalom (az olvasók) szintjén is érvényesülhet. Ilyen értelemben a nyelv – és ezzel közvetve a regény, mint az ideológiai befolyásolás eszköze – társadalomalakító tényezővé válhat. Marcuse *Az egydimenziós emberben* hasonló módon írja le a piacgazdaság működését, ennyiben párhuzamos a kapitalizmus és a marxizmus államhatalmi rendszerépítésének mechanizmusa.

„Ahogy e projektum kibontakozik, a beszéd és cselekvés, a szellemi és anyagi kultúra egész univerzumát magához idomítja. A technika közegében a kultúra, politika és gazdaság egy mindenütt jelenvaló rendszerré olvad össze, amely valamennyi létező alternatívát elsekélyesíti vagy elveti.”²⁷

Irányított vágykielégítésként is érthető a hatalmi működés mechanikája – mind a nyelvi, mind a társadalmi rétegben –, amely során a konszolidáció örve alatt a fennálló reprodukciója valósul meg.²⁸ A regény által sugallt jelentésmezőben Erzsi valójában a hatalmi elitnek, a karhatalomnak, a regényben az ÁVH által színre vitt csoportnak a nyelvét teszi magáévá. Már a második fejezetben apjának az ortodox marxistának nézetéhez, a könnyen befolyásolható, nem eléggé öntudatos, megvezetett fiatalok által szektásnak minősített Bruckner bácsihoz hasonló véleménye a történetek megítélésében, aki már a nyitó fejezetben ellenforradalmárnak nevezte és elzavarta Lászlót. Ezzel a regény az ideális olvasóját is e felé az olvasat felé igyekszik terelni, irányítani, amennyiben azonosulásra késztet a fiatal lány karakterével, aki az átjárhatóságot biztosítja a két ellenséges csoport között, mert László révén a felkelőkhöz is kötődik. Szintén az olvasói azonosulás szerzői intencióját támaszthatja alá a második fejezet fokalizációja. Erzsinek a kezdeti

▼

26 Arendt, Hannah, *A totalitarizmus gyökerei*, ford.: Braun Róbert, Seres Iván, Erős Ferenc, Berényi Gábor, Európa Kiadó, Budapest, 1992, 263.

27 Marcuse, i.m., 19., A kötetet 1964-ben adta ki a Kossuth Kiadó, amit, mivel nemcsak a kapitalizmus kritikája felől lehet olvasni, hanem a szocializmus kritikája felől is, betiltottak, és csak '90-ben adtak ki újra.

28 Marcuse i.m.

kettős identitása, a Lászlóhoz való mindvégig fennmaradó érzelmi kötődése adja a regény szerelmi szálának feszültségét is, s egyben azt a lehetőséget, hogy az eltérített fiatal, s az inkább Lászlóval azonosuló kellően még el nem kötelezett olvasó is visszataláljon a számára kijelölt egyetlen lehetséges, pozitív jövőbe vezető útra. Reichert Gábor szintén az ideológia vágyképzetében határozza meg a szocialista realizmus lényegét.²⁹ A regény ebben az értelemben maga az adminisztratív államapparátus újratermelése,³⁰ a szocreál diskurzus fenntartásának egyik eszköze. Scheibner Tamás a szovjetizált nyilvánosság elemzése kapcsán szintén arról ír, hogy a Rákosi-éra az esztétikai értékkel szemben a mű várható hatását preferálta, és erőteljesen támogatta az ideális olvasó megkonstruálását a nyilvános diskurzus, az ideológiai elvek mentén irányított recepció, a preferált társadalmi csoport olvasói visszajelzései alapján kialakított idea szerint.³¹ Scheibner ennek értelmében a szovjetizált nyilvánosságot a szocreál kód generálójaként és működtetőjeként határozza meg:

„Dobrenko *The Political Economy of Socialist Realism* (2007) című könyvében amellett érvelt, hogy a létező szocializmus központi jegyének nem a gazdasági rendszert kell tartanunk, hanem a mindent felfaló szocialista realista diskurzus működtetését. Felfogása szerint a szocializmus gazdaságtörténeti szempontból valójában nem különbözik az államkapitalizmus egy formájától, s a rendszer lényegét inkább olyan jelek, szimbólumok, motívumok alkotta hálózat termelésében látja, mely a társadalmi léptékű erőszak és szegénység közösségi értelmezését működtette. A folyamat célja nem egyszerűen szövegek előállítása, hanem az olvasó átalakítása olyan kritikussá, aki saját középszerű vagy azzá vált ízlését képes artikulálni, esetleges kreativitását önfegyelmező gyakorlatok által korábban tartani, vagyis az ember átformálása önmaga cenzorává.”³²

Ehhez hasonló kultúrpolitikai közegben és célrendszerben kapott az Októberi vihar kiadói támogatást, s lépett be ideológiaformáló ágensként az irodalmi nyilvánosságba. Ebben a diszkurzív térben az egyén belső átformálása, az indoktrináció eredményeként a nyelvhasználat a jelentés többértelműségének korlátozására irányul. A célelvű elbeszélés az előre determinált végkifejlet felé halad már a kezdetektől, és egyetlen érvényes olvasatot sugall. Ricouer szerint a nyelvhaszná-

▼

²⁹ Reichert i.m.

³⁰ A főszövegben leírtakat v.ö. ADORNO, Theodor W., *A művészet és a művészetek, Derűs-e a művészet?*, *Előadás a líráról és a társadalomról* in: ZOLTAI Dénes szerk., *A művészet és a művészetek*, ford.: BÁN Zoltán András, HEGYESI Mária, POPRÁDY Judit, TANDORI Dezső, ZOLTAI Dénes, Helikon Kiadó, 1998, 7–23, 23–29, 48–63., ALTHUSSER, Louis, *Ideológia és ideologikus államapparátusok* (*Jegyzetek egy kutatáshoz*), ford.: LÁSZLÓ Kinga, in: KISS Attila Atilla, KOVÁCS Sándor s.k., ODORICS Ferenc szerk., *Testes könyv I.*, Ictus és Jate, Szeged, 1996. 373–412.

³¹ Vö.: Althusser i.m., és az 1947–53 közötti irodalmi nyilvánosság szocialista realista diskurzusának gyakorlatával, Scheibner Tamás, *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása*, Ráció Kiadó, Budapest, 2014.

³² Scheibner, i.m., 38.

lat mint beszéd, a diskurzus és erőszak folyamatos feszültségében ragadható meg. A politikai nyelvről szólva így fogalmaz:

„A névadás finom játékan keresztül valósul meg az, hogy a közös akarat meghódítja saját akaratunkat [...] hogy privát nyelveinket a dicsőség közös mítoszában hozza összhangra.”³³

A karakterábrázolás a fentebbiek során vázolt elvárásrendszernek megfelelően, a tipizálás eszközével a represszív hatalmi rendszerek működéséhez hasonlóan determinálja az elképzelt olvasó jelentésadását. Az 1956 után megjelent szocialista realista prózában – a bűnügyi és kalandregényekben, amelyek kevert műfajiségéhez az *Októberi vihar* is közeledik – a bűnösök általában külföldről irányított ellenforradalmár kémszervezetek tagjai, egykori nyilasok, csendőrök vagy egyéni gazdagodásukért bármire hajlandó romlott erkölcsű kispolgárok. Az ellenségkép szemantikájában egy visszamenőleges érvényű történelemkoncepció, egy átfogó világnézet és ideológia közvetítésének vágya is megnyilvánul, amelyben a „bűnös” figurájában az „ők” történelmi múltja sűrűsödik, így közvetetten két „ellenséges” történelmi múlt áll egymással szemben, amelyek közt a regény az olvasó számára a fentebb vázolt módon egyértelművé teszi a választást. A zsáner éppen ezért kaphatott viszonylagos hatalmi támogatást, mert az imperialista-szocialista, forradalmár-ellenforradalmár, elmaradott-haladó, végső soron a jó-rossz dichotomikus harcára redukálható ellentétpárok nyílt vagy sugalmazott használata által lehetővé vált az ideológiai sémák erősítése, a külső és belső ellenségképek hangsúlyozása, ezzel párhuzamosan pedig az identitásképzés is, amellyel a Kádár-kori krimi hozzájárulhatott a rendszer konszolidálásához. A történelmi materializmus nézetrendszere alapján levezetett történelemkép az állandó fejlődés doktrínáján alapul. Ebben a szocialista berendezkedés önmagát állandóan „haladóként” nevezte meg, szemben a történelmileg „túlhaladott” polgári társadalmakkal, így a múltat akképp ábrázolta, hogy abban a jelen és a jövő a fejlődés perspektíváján át látszódjék.³⁴

Az ideáltipikus szereplők alkalmazása az interpellációhoz hasonlóan uralja a hatalmi, társadalmi diskurzust,³⁵ egyben pedig az ideális befogadó olyasféle kiskorúsításaként is felfogható, ahogyan Bettelheim elmélete az egyén szélsőséges helyzetekben megváltozó viselkedését a gyermeki léthez való visszalépéssel kapcsolja össze. Megfigyelései szerint az alávetett helyzetben lévő ember elfogadja a rá kényszerített állapotot, viselkedése idomul ahhoz, gyermekivé válik, gyakran

33 RICOEUR, Paul, Erőszak és nyelv, in: SZABÓ Márton szerk.: Az ellenség neve, Jászóveg könyvek, 1998, 124–136.

34 Vö.: SCHEIBNER, i.m., 114.

35 Althusser interpellációnak nevezi, amikor az egyén a hatalom által megszólítva szubjektummá, alávetetté válik, a rendszer kijelöl számára egy szerepet, és a szubjektum azzal, hogy válaszol a megszólításra, elfogadja azt. ALTHUSSER i.m.

másolja a felkínált mintákat.³⁶ Az elnyújtott, moralizáló, a történeteket értékelő párbeszédekben a narratív objektivitás átcsúszik az elbeszélő kompetenciájából az alakokéba, akik szócsőként működnek. A dialógusok enthüzmévé alakulnak, sokkal inkább egymás mellé helyezett (konfrontálódó vagy egymást igazoló, de mindenképp az olvasó döntését eligazító) monológokként olvasódnak, mint egyéni gondolatokként. Mindezekben a Žižek által leírt hatalmi működés immanens obszcén erőszakát jelenítik meg.

„A törvény én-ideálra (publikus írott törvényre) és felettes-énre (obszcén-íratlan-titkos törvényre) való hasadása szorosan kapcsolódik a »szükségyszerű akaráshoz (szabad választáshoz)«, feltételezve, fenntartva a látszatot, hogy van szabad választás, ami azonban ténylegesen nem létezik.”³⁷

A regény mint a szórakozás tárgya, az akkori átpolitizált életben az objektivitás illúzióját keltve valójában politizálja az olvasóját, amelyet Ranciere a politika esztétizálásának folyamatként írt le, ahol a politikum és az esztétikum nem választható teljesen külön, egyszerre érvényesül.³⁸

Az *Októberi vihar*, ahogy a fentiek igazolják, az általa reprezentált valóságot, ami a kádárizmus konszolidált jelene felé vezet, megingathatatlanul mutatja a naturalizáció, természetessé tétel jelenségéhez hasonlóan. Ezt az ideológiakritikai fogalmat eredetileg a kapitalizmus logikájára alkalmazták, ennek recepciótörténeti áttekintését, és a fogalom körülírását adja András Csaba szociológus.³⁹ A természetessé tétel folyamata során a kultúripar a nyelv és a valóság problémamentes összekapcsolásának illúziójára törekszik, a természetes, önmagától értetődő jelentésre, amely társadalmi szinten is egyeduralkodóvá tesz egy olyan szemiotikai modellt, amelyben a mítoszképződéshez hasonlóan, a társadalmi-gazdasági valóság értelmezése látszólag kikerül az emberi hatókör alól, innentől pedig az ember által nem befolyásolható a folyamat, a történelem hatályát veszti, atemporalitás jellemzi. A naturalizált, ideológiavezérelt valóságban teljességgel elképzelhetetlen, hogy a rendszer valaha is megváltozzon. Ez a működési elv analogikusan átvihető a kádárizmus mechanikájára is. Berkesi első regényének diegetikus világa hasonlóan ábrázolja a vágyott állandóság illúzióját, holott a regény cselekménye

▼
36 A regényben a cselekmény szintjén is megfigyelhető a kiskorúsítás, Erzsi például az ÁVH-sok elvárásaihoz idomul, kicsinyítő képzővel illetik, vezetik a gondolkodását a párbeszéd során, főként a regény első fejezeteiben. Vö. Bettelheim, Bruno, A végső határ. Tanulmányok; utószó Almási Miklós, ford. Szilassy Zoltán, Európa Kiadó, Budapest, 1988, 5–92., A karakterek jellemzése vö.: Reichert, Gábor: „Író lettem, tehát agitátor”: Berkesi András első két regényének kontextusához, in: Irodalomtörténet, 2022, 494–508.

37 Žižek, Slavoj, *Az inherens törvényszerűség avagy a hatalom obszcenitása*, in: *Thalassa* 8, 1997/1., 116–130., 124., vö. Marcuse, i.m., 30.

38 Ranciere, i.m.

39 András Csaba, *Nem természetes: Elidegenítés, naturalizáció és a kultúripar*, In: Barna Emília; Patakfalvi-Czirják Ágnes (szerk.) *Populáris kultúra és politika*, Budapest, Magyarország: Typotex Kiadó, 2024, 19–30.

éppen a kádárizmus vérrel terhelt eredőjénél játszódik. Az elbeszélés mindvégig múlt idejű, az elképzelt jövő idejéből narrálja a már lezárt és átértékelt múltat, hozzájárulva a konszolidált rendszer állandóságának tapasztalatához. Az elbeszélés a típuszereplők váltakozó fókuszából szemléltetve, heterodiegetikus narratori pozícióból mutatja be ezt a spektakuláris világot.⁴⁰ A hatalmi válság karneváli hangulata a mai szemmel szatirikus felhanggal is olvasható részletekben is tetten érhető, például a csendőr, a földesúr egymást és a fiatalokat is megvezető játszmáiban. Berkesi valójában is szenvedett a Rákosi éra börtönében, s később mégis fegyvert fogott a kommunizmus eszméjéért, majd a fegyvert tollra cserélte, és ezzel hozzájárult az emlékezet diszkontinuitásának megvalósításához, amelyben egymásra íródott a bűnös és az áldozat szerepe.⁴¹ Harca a populáris műfajokon keresztül már nem annyira direkt, mint az 1953 előtti nyilvánosságban, azonban továbbra is a jövő olyan kisajátított ígéretét eredményezi, amely ellenőrzése alatt kívánja tartani az élet minden szegmensét, a szabadidőt és a személyiséget is, a gondolkodásról való leszoktatás, a kellemes sémákban elmerülés örömét nyújtva, ami lehetővé teszi a beletörődés, elfogadás magatartásának megteremtését társadalmi szinten is.

IRODALOM

- ADORNO, Theodor W., *A művészet és a művészetek, Derűs-e a művészet?, Előadás a líráról és a társadalomról* in: ZOLTAI Dénes szerk., *A művészet és a művészetek*, ford.: BÁN Zoltán András, HEGYESI Mária, POPRÁDY Judit, TANDORI Dezső, ZOLTAI Dénes, Helikon Kiadó, 1998, 7–23, 23–29, 48–63.
- ALTHUSSER, Louis, *Ideológia és ideologikus államapparátusok (Jegyzetek egy kutatáshoz)*, ford.: LÁSZLÓ Kinga, in: KISS Attila Atilla, KOVÁCS Sándor s.k., ODORICS Ferenc szerk., *Testes könyv I., Ictus és Jate*, Szeged, 1996. 373–412.
- ANDRÁSCSABA, *Nem természetes: Elidegenítés, naturalizáció és a kultúripar*, In: BARNA Emília; PATAKFAI-LV-CZIRJÁK Ágnes (szerk.) *Populáris kultúra és politika*, Budapest, Magyarország: Typotex Kiadó, 2024, 19–30.
- ARENDT, Hannah, *A totalitarizmus gyökerei*, ford.: BRAUN Róbert, SERES Iván, ERŐS Ferenc, BERÉNYI Gábor, Európa Kiadó, Budapest, 1992.
- BERKESI András, *Októberi vihar*, Magvető, Budapest, 1957.
- BERKESI András, *Tanúnak jelentkezem*, Népszabadság, 1957. szeptember 8., 6–7.
- BETTELHEIM, Bruno, *A végső határ. Tanulmányok*; utószó ALMÁSI Miklós, ford. SZILASSY Zoltán, Európa Kiadó, Budapest, 1988, 5–92.
- DEBORD, Guy, *A spektakulum társadalma*, Tartóshullám könyvek, ford.: ERHARDT Miklós, Balassi, 2006, Budapest.

▼

⁴⁰ *A spektakuláris jelző a Debord-i értelemben használatos látszat valóságra utal.* vö. Debord, Guy, *A spektakulum társadalma*, Tartóshullám könyvek, ford.: Erhardt Miklós, Balassi, 2006, Budapest.

⁴¹ Vö. Koselleck, Reinhart, *Az emlékezet diszkontinuitása*, ford.: Schein Gábor in: 2000, 1999, november, 3–8.

- Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben, Kiadja a Magyar Népköztársaság Minisztertanács, Tájékoztatási Hivatal
- ECO, Umberto, A rossz ízlés struktúrája, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1976.
- GYÖRGY Péter, *Kádár köpönye*, Magvető, Budapest, 2005.
- HOLLÓS Ervin, *Kik voltak, mit akartak?*, Kossuth Könyvkiadó, 1967.
- KALMÁR Melinda, *Az irodalmi élet szerkezetváltozása*, in: uő., *Ennivaló és hozomány*, Magvető Kiadó, Budapest 1988, 79–116.
- KARINTHY Ferenc, Napló, https://reader.dia.hu/document/Karinty_Ferenc-Naplo-43583, internetes elérés: 2025.02.21.
- KIS Tamás, *Vihar után, Berkesi András új regénye*, Élet és Irodalom, 1959. május 29. (3. évfolyam, 22. sz.), 2.
- KOSELLECK, Reinhart, *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*, ford.: SZABÓ Márton, Jó Szöveg Műhely Kiadó, 1997.
- KOSELLECK, Reinhart, Az emlékezet diszkontinuitása, ford.: SCHEIN Gábor, in: 2000, 1999, november, 3–8.
- MARCUSE, Herbert, *Az egydimenziós ember*, ford.: JÓZSA Péter, Kossuth Könyvkiadó, 1990.
- PÁL Sándor Attila, *Sikertelen Budapesti ős?: Karinthy Ferenc regényéről*, in: Irodalomismeret, 2017, 2. sz., 79–89.
- RAINER M. János, *Bevezetés a kádárizmusba*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2011.
- RANCIÉRE, Jacques, *Esthetika és politika*, Műcsarnok, Budapest, 2009.
- REICHERT, Gábor: Modernség és szocreál, Élet és Irodalom, 2017, 61. évf., 13.
- REICHERT Gábor, *A termelési regény és a realista hagyomány*, in: Új Forrás, 2018, 3. szám, 30–39.
- REICHERT, Gábor: „Író lettem, tehát agitátor”: *Berkesi András első két regényének kontextusához*, in: Irodalomtörténet, 2022, 494–508.
- RICOEUR, Paul, Erőszak és nyelv, in: SZABÓ Márton szerk.: *Az ellenség neve*, József könyvek, 1998, 124–136.
- SCHEIBNER Tamás, *A magyar irodalomtudomány szovjetizálása*, Ráció Kiadó, Budapest, 2014.
- STANDEISKY Éva, *Beletörődés és alkalmazkodás, A hatalom és az írók*, in: Évkönyv IV. 1995, 1956-os Intézet, Budapest, 1995, 107–137.
- SZABÓ Márton, *A dolgozó mint állampolgár, Fogalomtörténeti tanulmány a magyar szocializmus három korszakaszáról*, in: Korall, 27. évf., 151–171.
- TÖRÖK Ervin, *A satíra diskurzusai a modernitásban*, 2014.
- TÖRÖK Lajos, *Detektívtörténet és szocializmus, Fejezetek a Kádár-kori bűnügyi irodalom történetéből*, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan, Budapest, 2023.
- ŽIZEK, Slavoj, *Az inherens törvényszerűség avagy a hatalom obszcenitása*, in: *Thalassa* 8, 1997/1., 116–130.
- A magyar írók tiltakozása az ENSZ ötös-bizottsági jelentés közgyűlési tárgyalása ellen*, in: Élet és Irodalom, 1957. szeptember, 13.
- VALUCH László, *A magyar művelődés 1948 után*, in: KÓSA László szerk., *Magyar művelődéstörténet*, Osiris Kiadó, Budapest, 2006, 615–616.

Staar Gyula

Így felvételiztünk mi

Két tiszteletre méltó professzorra emlékezve

„... Elföldelt kint miért új létre hívni,
halottak ellen gyűlölködve vívni?
Hát nincs elég friss kínja a jelennek?
s nem jár gyűlölség élő becstelennek?

Am mégis, múltba hadd nézzen a szem,
a tűnt idő szívünk hadd szántsa mélyre,
a bús jelen így egybeforrva véle
egy sors, egy élet, egy vérség leszen...”

Nikolaus Lenau: Az Albigenek záróénekéből

(Tóth Árpád fordítása)

Belekeveredtem egy portalanítási akcióba. Földszinti lakásunk kicsi, de meglepően sok por tud felgyűlni benne. A szekrény sor tetejéről, az IKEA-kosárcákban tárolt temérdek magnókazettám is lekerült tisztogatásra. Kincsként őrzöm ezeket a hangfelvételeket, neves matematikusokkal és fizikusokkal folytatott beszélgetéseim dokumentumait. Lassan ment a portalanítás, mert bele-behallgattam a felvételekbe. Előkerültek az egykori professzorunkkal, Nagy Károllyal¹ folytatott több mint tízórás beszélgetéseim kazettái is. Szerencsére az egyikre ráírtam, hogy azon nővérem, Kati² 1958-as felvételi vizsgáját meséli el – ott ő volt a felvételi bizottság elnöke –, és az utána következő bonyodalmakat. Természetesen ez a rész nem került bele a vele készített, a Forrás 2004. évi 10. számában, Ember az erőterekben címmel megjelent életútinterjúba. Most, újra meghallgatva, úgy gondoltam, egyéb dokumentumokkal kiegészítve leírom, családi használatra. Kis család-történeti mozaikként, meg tanulságként, hogy az élethez szerencse is kell, néha hajszálon múlik, kinek merre fordul a sorsa. Talán példaként is szolgálhat arra, hogy az embernek a legreménytelenebbnek látszó helyzetekben sem szabad feladnia.

▼

¹ Nagy Károly (Ete, 1926. december 12. – Budapest, 2016. július 4.) Széchenyi-díjas magyar fizikus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.

Harmencöt évesen lett egyetemi tanár, huszonöt évig vezette az ELTE Elméleti Fizikai Tanszékét (1968-tól 1993-ig). Öt éven át volt az egyetem Természettudományi Karának dékánja (1961 és 1966 között), hat évig az egyetem rektora (1966-tól 1972-ig). A Magyar Tudományos Akadémiának 1965-ben lett levelező, 1982-ben rendes tagja. Ő volt az MTA Fizikai Tudományok Osztályának első elnöke, 1993–1999 között. Tankönyveiből – *Elektrodinamika*, *Kvantummechanika*, *Elméleti mechanika*, *Termodinamika és statisztikus mechanika* – nemzedékek tanultak.

² Staar Katalin a kecskeméti Bányai Júlia Leányiskolában érettségizett kitűnő eredménnyel. Osztályfőnöke Mester Barnáné volt.

Azután eszembe jutott egy dosszié, amit Simonyi Károly professzor özvegye, Somossy Zsuzsa bízott a gondjaimra, benne Kari bácsinak, többek között egy tehetséges felvételiző fiúért folytatott küzdelmének dokumentumaival. Mennyire összeillik a két történet! – döbbsentem rá. Úgy gondoltam, egyúttal a múlt porát is letörölöm róluk.

Kezdjük akkor Nagy Károly 2003. február 17-én rögzített emlékezésével.

Felvételi az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, 1958-ban

Nővéred, Kati felvételi je révén ismertem meg családokat az ötvenes évek végén, 1958-ban. 1960-ban lettem dékánhelyettes, előtte három évig az Eötvös Loránd Tudományegyetemen a fizikus felvételi bizottság elnöke voltam. A Puskin utcában, a D épület első emeletén vizsgáztattunk, ahol az elméleti fizikai tanszékek voltak. A fizikus felvételi bizottságban Turczy Gyula volt a matematikus kérdező. Katira mindketten úgy emlékeztünk vissza, hogy az a szép, sötét hajú, bűgő hangú kislány. Kellemes alt hangja volt. Minden vidéki felvételizőtől a vizsga után meg tudakoltuk, hogy felvétele esetén kér-e kollégiumi elhelyezést. – Mindjárt megkérdezem az Édesanyámtól, itt vár kinn rám a folyosón – mondta, és kiperdült. Nem tudom, mivel jött vissza, mit válaszolt.

– *Nem kért kollégiumot, egyetemi évei alatt Kőbányán lakott Édesanyám testvérénél.*

– Erre már nem emlékszem. Amikor befejeztük a vizsgáztatást, teljesítményük, pontszámuk alapján sorba állítottuk a felvételizőket. Így kellett leadnunk a dékánnak. Talán 20 lehetett az az elérhető maximum pontszám, Kati 19 vagy 18 pontot ért el, jól elől állt az általunk leadott listán. A fizikus évfolyamra akkor kb. 25 hallgatót lehetett felvenni.

Ezután ülésezett a felvételi döntőbizottság, aminek a dékán volt az elnöke, tagjai a felvételi vizsgabizottságok elnökei, a kari KISZ- és a pártszervezet képviselői... Az ELTE Múzeum körüti főépületének első emeletén, a matematikusok könyvtárában jöttünk össze. Akkoriban az volt a rendszer, hogy a felveendőket ötven százalékának munkás-paraszt származásának kellett lenni. Az összes többinél is megvolt a származásuk szerinti sorrend: értelmiségi, utána következett az alkalmazott, az egyéb, végül az X-es. Az X-es, az osztályidegen származású gyerekeket nem lehetett felvenni.

Amikor a mi általunk összeállított fizikus listán Katihoz érkeztünk, felszólalt a kar KISZ-titkára, Lásztity Simon, aki az ELTE-n az MSZMP alapszervi párttitkára is lett. Nem tudom, emlékszel-e rá, kellemetlen pasas volt, hithű kommunista. Dékán koromban sok bajom volt vele, mert párttitkárként ellenem dolgozott. Egy görögkeleti pap gyereke volt. A Rajk-perben elítélték, mert akkortájtban a délszláv magyar ifjúsági szövetségnek volt a főtitkára. Amikor a Tito-ügy volt, a koncepciós perek során őt is lecsukták. Bujkált jobbra-balra, de végül elkapták.

Kapott jó pár évet. Azután 1956-ban elengedték, annyi pénzt kapott jutalmul, hogy vásárolt rajta egy lakást. Újra hithű kommunistiként folytatta, ahelyett, hogy tanult volna az egészből.³

Ez a Lásztity volt a bizottság olvasó embere. Minden felvételiző anyagát elolvasta, mit ír róluk az iskola, szüleikről a helyi párttitkár. Minden ilyen dokumentumot tüzetesen átnézett. Mindezt megvitattuk. Ezért azután ennek a felvételi döntőbizottságnak az ülése három napig tartott. Ma, ha megvan a sorrend, azt mondjuk, itt húzzuk meg a ponthatárt, és már mehetünk is haza. Akkor nem így ment. Mindent fölolvastak, kiről, ki mit írt.

A Kati anyagában volt egy papír a szüleitekről, hogy nagyapátoknak a földjét Édesapád, aki Kecskeméten az Autóközlekedési Vállalatnál dolgozott alkalmazotként, felajánlotta az államnak. Erre ez a Lásztity: – Hogy is van ez? Mi az, hogy felajánlotta az államnak? Az csak úgy nem megy!

Ha ez a földfelajánlás nincs benne növéred anyagában, meg sem állnak ennél. Kezdték nézegetni jobbra-balra, vita alakult ki. A részletekre már nem emlékszem, én mindenképpen amellettem voltam, hogy Staar Kati, aki szépen felelt, a megjelenése is olyan volt, egyetemre való. Nem ez történt, Kati elutasítást kapott.⁴

Mi akkor a Csillaghegyen laktunk. Elég nagy telken állt egy régi maszek kőfaragó iparos szép villája, hozzátoldva gazdasági épületek: műhely, ez-az. Ezt az L-alakú részt átalakították lakásokká. Itt kaptunk szoba-konyhás lakást, amihez később hozzáépítettem egy fürdőszobát. Az előtérben kis szőlőlugast csináltunk, nyáron ott lehetett hűsölni.

Kérlek szépen, meleg nyári nap volt, feleségemmel éppen egy mosóteknőnyi sárgabarack befőzésével ügyködtünk. Én klottgatyában, félmeztelenül. A lugasból

▼

3 Idézet egy BIZALMAS! feliratú jegyzőkönyvből: „Felvételtett 1959. május 14-én az Általános Szervetlen Kémiai Intézetre kiírt tanárségédi állásra beérkezett pályázatok elbírálása tárgyában. A bizottság tagjai: Gerecs Árpád, Lengyel Sándor, Lengyel Árpád egyetemi tanárok...”

LÁSZTITY SIMON 1924-ben született, apja tanító, majd görögkeleti lelkész volt. Egyetemünkre 1941-ben iratkozott be. 1944 tavaszán egyetemi tanulmányai megszakadtak. 1945-től 1948-ig politikai munkát végzett és számos funkciót töltött be. A Rajk-ügyvel kapcsolatban két ízben letartóztatták és 10 év fegyházra ítélték. 1956 tavaszán amnesztiát kapott, és 1957 őszéig a Chinoin Gyógyszer és Vegytermékek Gyárban dolgozott mint segédmunkás, majd mint csoportvezető. 1957-ben állami és pártvonalon teljes rehabilitációban részesült. Egyetemünkre 1957 őszén iratkozott újra be, és 1959 februárjában kitűnő minősítéssel letett államvizsgával fejezte be tanulmányait. 1959. március 1-je óta az Általános Szervetlen Kémiai Intézetben mint megbízott tanárségéd teljesít szolgálatot...”

4 Édesanyánk (Mame) megőrizte ezt a félbevágott A4-es stencilezett lapon érkezett elutasítást. Így kezdődött: „Értesítem, hogy az egyetemi felvételi vizsga követelményeinek a fizikus szakon megfelelt, de túljelentkezés miatt nem nyert felvételt... Döntésem ellen 8 napon belül az egyetem rektorához fellebezhet... dr. Mödler Gusztáv sk. dékán. A kitöltött formanyomtatványon csak három kézzel beírás szerepelt: *Staar Katalin, fizikus, július 21.*

Mame megőrizte a fellebbezés elutasítását is. Szintén egy félbevágott stencilezett nyomtatvány: „Staar Katalin részére, Lajosmizse. Értesítem, hogy a fellebbezésében méltánylást érdemlő körülményei ellenére nem tudtam felvételt biztosítani a TTK Kar fiz. szak nappali tagozatának első évfolyamára. A döntés ellen fellebezhet 8 napon belül a Művelődési Minisztérium Iskoláztatási és Elosztó Osztályához. (Bp. V. Szalay u. 10-14.) Budapest, 1958. augusztus 14. Dr. Székely György sk. okt. rektor helyettes. A kiadvány hitelül: Gömöriné.

A kézzel beírt szavak: *Staar Katalin, Lajosmizse, TTK, fiz., Gömöriné.*

Az elmondott történet itt folytatódik. (S. GY.)

kiláttunk az utcára. Mondom a feleségemnek: – Nézd már, ott jön az a bűgő hangú kislány, akiről meséltem neked, valószínűleg az édesapjával. Illően köszöntek, mi gyorsan megmosakodtunk, rendesen felöltöztünk, behívtuk őket a szobánkba.

– *Hogyan tudták meg a címet?*

– Várjál csak, mindjárt mondom! Telefonom nem volt. Édesapád elmondta, hogy amikor Kati megkapta az elutasító végzést, összeültek hárman Édesanyátokkal, hogy mit lehet most tenni. Kati úgy érezte, hogy ő a felvételin jól szerepelt, a bizottság elnöke pedig nagyon rendes embernek tűnt. Arra jutottak, hogy őt kellene megkeresni, beszélni vele, hogy mit lehet ilyenkor tenni.

– *Nevet nem tudtak?*

– Semmit nem tudtak! Feljöttek Lajosmizséről Budapestre, az ELTE D épületébe, oda, ahol Kati felvételizett. A portán érdeklődtek. Józsné volt akkor a portás, egy magas, barna asszony. Neki elmondták, hogy kit keresnek, Kati elég jó leírást adhatott rólam, mert Józsné azonnal tudta, hogy Nagy Károlyról van szó. – Meg tudná adni a telefonszámát? – kérdezte Édesapád. – Nincs telefonja – volt az igazságnak megfelelő válasz. Édesapádék nem tárgítottak: – Hol lakik? – kérdezték. Józsnénak szimpatikus lehetett az apa és a lánya, mert a tanszék titkárságán megtudakolta a címemet, és megmondta nekik: Csillaghegy, Szentendrei út 191. Kati és Édesapád pedig elindultak, hogy ott megkeressenek.

Abbahagytuk a lekvárfőzést, bementünk a szobába. Azt kérdezték, mit lehet ilyenkor tenni. Azt mondtam, én egy dolgot tudok még csinálni ebben az ügyben, de nem biztos, hogy sikerrel jár. Az volt a szokás, hogy a végén még egyszer összeül a döntőbizottság, hogy megtárgyalja azokat az eseteket, amelyeknél nem volt egészen tiszta a helyzet. Azt tudom tenni, hogy amikor újra összeül a felvételi döntőbizottság, felvetem, nem vagyok nyugodt ennek a kislánynak az ügyében. Javaslom, menjenek le Lajosmizsére a dékáni hivatal illetékesei a dékáni kocsival, és érdeklődjék meg a tanácselnöktől, de leginkább a párttitkártól, hogy nagyapátoknak mennyi földje volt, amit Édesapátok, látva, hogy új világ van, fölajánlotta az államnak. Ezt az utánjárást más esetekben is megtették. Édesapád megköszönte, azt mondta, hogy ez nagyon jó ötlet, nyugodtan mehetnek a tanácselnökhöz és a párttitkárhoz is, mindkettőt korrepetálja Édesanyátok matematikából a dolgozók esti iskolájában. Ebben egyeztünk meg.

A bizottságban elmondott aggályaim után Kati felvételi ügye a megvizsgálandók közé került.

– *Elmentek Lajosmizsére tájékozódni a szüleimről?*

– Igen, és olyan jó véleménnyel tértek vissza, amit a tanácselnök és a párttitkár írásba is adott, hogy Lásztity Simon elhallgatott, Kati felvételt nyert a fizikus szakra, és származás tekintetében is előbbre került, az értelmiségiek közé.

– Nagyon jó fizikus évfolyam volt az övék, 1963-ban 23-an végeztek, később többen lettek közülük neves fizikusok.

– Így van, az egyik legjobb fizikus évfolyam volt, tanítottam is őket. Kövessy Zsuzsa, Mátrai Mária, Staar Kati voltak a lányok, Kuti Gyula, Montvay Pista, Chatel Péter, Király Péter és még mások is, akik később sikeresek lettek.

Édesapáddal jó barátságba kerültünk, és hiába tiltakoztam, karácsonyra hozott nekünk starking almát és két élő pulykát. A pulykákkal csak gond volt.

Úgy tudom, a te felvételig a matematika–fizika tanárszakra már simán lezajlott.

– Az már négy évvel később volt, ez sokat számított.

– Elmondom, hogy nem volt olyan egyszerű a helyzet később sem. Az egyetem Regionális Földrajzi Tanszékén volt egy Dudás Gyula⁵ nevű oktató, adjunktus, később docens. Egy bigott kommunista. Bulgáriában volt ösztöndíjas, ott szerzett kandidátusi fokozatot. Ez a Gyula tájszólással beszélt, ezért csak úgy emlegettem, hogy a „Gyerök”. Ez a Gyerök pártvonalon nyüzsgött, mert a szakmájában nem sokat ért.

1962 vagy 1963 lehetett, már dékán voltam, amikor jött hozzám a Gyerök.

– Hogy kerültek be az egyetemre a Staar gyerekek? – kérdezte méltatlankodva. – Mert jól felvételiztek és a szüleikről is jó véleményt adott a lajosmizsei tanácselnök. – Hogy lehet az, hiszen a nagypapjuk földbirtokos volt, az ő apja nála szolgált. És bizonygatta tovább, hogy a nagypapátok katonatiszt⁶ is

▼
5 Dudás Gyula (Lajosmizse, 1925. július 3. – Dunaföldvár, 2000. november 28.) A kecskeméti Állami Felsőmezőgazdasági Iskolában 1944-ben érettségizett. Ezután bekapcsolódott az ellenállási mozgalomba, tagja lett a Magyar Kommunista Pártnak, tevékenyen részt vett a pártszervezésben, majd az 1945. évi földosztásban és a népi kollégiumi mozgalomban. Egyetemi tanulmányait Budapesten, a Közgazdaságtudományi Kar Tanárképző Intézetében kezdte; 1945-től 1947-ig Györffy-kollégista, majd fél évig a Zalka Mátyé Népi Kollégium tiktára volt. 1947 nyarán a magyar ifjúsági brigádok tagjaként a jugoszláviai és bulgáriai újjáépítésben dolgozott. 1949-ben ösztöndíjasként jutott ki a szófiai egyetemre, ahol 1952-ben gazdaságföldrajzi és bolgár nyelv szakos diplomát szerzett. Még ugyanazon év őszén tanársegédde neveztek ki az ELTE TTK Leirő (1954-től Regionális) Földrajzi Tanszékére. 1954 és 1957 között Szófiában volt aspiráns, és 1961-ben ugyanott védte meg Két belterjes bolgár térsz gazdaságföldrajzi jellemzése és problémái című kandidátusi értekezését. 1958-ban adjunktussá, 1962-ben docenssé neveztek ki... (Probáld Ferenc szövegeiből.) Az Arcanum adatbázisát böngészve érdekes adatra bukkantam a lajosmizsei polgári fiú- és leányiskola 1938–1939. tanévről kiadott évkönyvében. A IV. osztály névsorában szerepel Dudás Gyula. Jó rendű. Meglepve olvasom, hogy az osztályfőnöke Staar Gyuláné, Prehoda Katalin, az édesanyánk volt.

6 Nagypapám, Staar Ottó Ferenc (sz.: 1886) nem volt hivatásos katonatiszt. A házassági anyakönyvi kivonatában takarékpénztári könyvelőként van feltüntetve. Az első világháborúban tartalékos tisztként vett részt. Erről sikerült adatokat begyűjtenem. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Levéltár és Irattár igazgatója, dr. Bonhardt Attila ezredes érdeklődésemre az alábbiakat írta apai Nagypapmról: „A nevezett az akkori katonai törvények szerint valószínűleg 21 éves korában, tehát 1907 körül vonulhatott be katonának. Mint érettségizett fiatalember egyévi önkéntes tartalékos tiszt kiállításában részesült. A cs. és kir. hadsereg tiszt címe- és névtára szerint 1910. január 1-jei ranggal léptették elő tartalékos tűzér hadnaggyá. Tartalékos tisztként hívták be alakulatához az I. világháború alatt. 1915. május 1-jei ranggal lett tartalékos főhadnagy. Az ellenség előtt tanúsított vitéz magatartásáért a legfelsőbb dicsőítő elismerés látható jelét képező Bronz Katonai Érdemérmét (Signum Laudis) adományozták számára a III. oszt. Katonai Érdemkereszt szalagján a kardokkal.”

A bécsi Kriegsarchívban is érdeklődtem, de ott személyi adatlapjának már csak egy része van meg. Elküldték, hogy milyen csatákban, mikor, milyen beosztásban vett részt, de azokat már nem másolom ide.

Róla még csak annyit, hogy az Elektrotechnika 1914. évi 9. számában megjelent hír szerint ő kezdeményezte Lajosmizse villanyvilágítását biztosító áramfejlesztő telep létesítését. Ajánlatát a község közgyűlése „kivitelre elfogadta”.

Akkor még néhány szó a család többi „tisztjéről”. Apám (Sapja), aki Kecskeméten jogot végzett – az Abszolutoriumot még megszerzte, de a diplomát már nem, mert akkor lett szerelmes a Pestről Lajosmizsére kerülő fiatal tanárnőbe, menthetetlenül –, a harmincas évek végén tartalékos tűzér hadnaggyá lett kiképezve. Nagy szerencséjére a második világháború utolsó éveiben

volt. Ezekkel jött. Mondtam neki: – Gyuszi, menj a fenébe a hülyeségeiddel, ha nem hiszed, el, nézd meg, hogyan vélekedtek a szüleikről. Ott van dokumentálva, írásba adták. A hatvanas években kicsit már enyhült a világ, de ez a Gyerök még mozgatta volna az ügyet.

Bennem így maradt meg ismeretségünk kezdete. Dékán koromban sűrűn mentem gépkocsival Debrecenbe, Szegedre, a három tudományegyetem vezetőinek tanácskozásaira. Néhányszor a családom is jött velem. Ilyenkor, ha Szegedre mentünk, útba ejtettünk benneteket, meglátogattuk a szüleidet is Lajosmizsén. Arra is emlékszem, hogy az egyik alkalommal nádból és papírból sárkányt készítettél, és a gyerekeinkkel azt eregettétek fel az udvarotokon.

Gyula bácsival korai haláláig jó barátok maradtunk. Úgy tudom, a halála előtti napon fenn járt Budapesten, meglátogatott benneteket, a gyerekeit, még feleségedet, Etelkát is, aki egy Wesselényi utcai szakközépiskolában tanított. Azután éjszaka meghalt.

– Igen, hajnalban hirtelen felült az ágyában, majd visszacsuklott és meghalt. Infarktust kapott. Talán megérezhetett valamit, és előtte szinte elbúcsúzott tőlünk. Karcsi bácsi, tudom, hogy ezt már a szüleim is megtették, de itt most én is szeretném megköszönni mindazt, amit értünk tett.

– Öcsi, ne köszönd! Természetes, hogy segítettem.

Az emlékezés lezárásaként Radnai Gyulának a Tudósnaptárban megjelent, nővéremről írt szócikkét idézem:

„*Staar Katalin* (Budapest, 1940. ápr. 13. – Zug, Svájc, 2013. jún. 12.)

Kísérleti fizikus. A matematika és a fizika iránti érdeklődés már a családban kialakult benne, ezt az ELTE fizikus szakán végzett tanulmányai csak megerősítették. Diplomamunkáját 1963-ban a KFKI Ferromágneses osztályán készítette Tarnóczi Tivadar témavezetésével, ebben a szilícium mikrokeménységét vizsgálta. Kutatási területe kezdettől fogva a fémes és a félvezető vékonyrétegek fizikája volt. Hazai intézetekben (HIKI, BME, KFKI) folyó másfél évtizedes tevékenység után elméleti fizikus férjével és két kiskorú gyermekükkel Svájcba költöztek. Itt, Zugban, egy elektromos mérőberendezéseket fejlesztő cégnél talált munkát, majd Zürichben az ETH mikrotechnikai intézetében dolgozva adta be és védte meg PhD dolgozatát 1994-ben, az általa kifejlesztett speciális UV Schottky-detektorok témájában. E detektorok fejlesztésével még 2003-ban kezdődő nyugdíjas éveiben se hagyott fel. Nagy stabilitású és kiváló érzékenységu detektorai keresettek vol-

▼
elszenvedett lábtörése megmentette a bevonulástól. Én az egyetem elvégzését követően, a kötelező féléves gyorstalpaló katona-ság után tartalékos híradós alhadnagy lettem. A további behívásokat, ezzel az előléptetést is szerencsével mindig megúsztam, vagyis nem vittem többre. Katonaszemmel tehát folyamatos a Staar család hanyatlása. Peti fiam már katona sem volt.

tak nemcsak az európai kutatóintézetekben, de a NASA-tól kezdve Harkovon és Pekingén át Ausztráliáig az egész világon.”

Folytassuk akkor a második történettel, melynek főszereplője ismét egy tehetséges felvételiző diák és egy akkor már Kossuth-díjas professzor. Csaknem tíz év telt el 1958 óta, és a helyszín, az egyetem is más.

A legendás hírvű műegyetemi professzor, Simonyi Károly⁷ halála után is rendszeresen eljártam a Karvaly utcába. Feleségével, Zsuzsa asszonnyal emlékeket idéztünk, könyvélményekről beszélgettünk. Mindig szeretettel várt, s egyszer az első emeleti kis szobában álló komódhoz vezetett. Annak nagy fiókaiban ott sorakoztak Kari bácsi életének megőrzött dokumentumai: lecke-könyv, okiratok, levelezések, jegyzőkönyvek..., dossziékba rendezve, a tartalmukat jelző címkékkel.

– Gyula, legyen ez most a maga birodalma, nézze majd át, amit Kari megőrzött – kaptam meg a szívet melengető bizalmat. Hónapokig tartott ez a számomra paradicsomi állapot. A gyakran interjúk formájában is megjelent beszélgetéseink részletei váltak egyre világosabbá a levelezéseket, a jegyzőkönyveket olvasva. Az összkép egyre árnyaltabb lett. Néhány dosszié tartalmáról fénymásolatokat készíthettem. Az egyik terjedelmes iratgyűjtemény az „Elméleti Villamosságtan Tanszékkal kapcsolatos vizsgálat” címet viselte. A hatvanas évek végén a tanszéki pártszervezettel került összefűzésbe a tanszékvezető professzor, Simonyi Károly. A villamosmérnöki kar dékánja vizsgálatot rendelt el. A csaknem három évig tartó vizsgálat levélváltásaiból, jegyzőkönyveiből most csak a végkifejletet, abból is csak egy Műegyetemre felvételiző diák esetét emelem ki.

Geszti P. Ottó⁸ dékán 1968 decemberében az Elméleti Villamosságtan Tanszékkal kapcsolatos problémák megvizsgálása érdekében új bizottságot hozott létre, elnökének

7 Simonyi Károly (Egyházasfalu, 1916. október 18. – Budapest, 2001. október 9.) Kossuth-díjas, állami díjas, Magyar Örökség díjas villamosmérnök, akadémikus. 2000-ben megkapta a Magyar Tudományos Akadémia legnagyobb kitüntetését, az Akadémiai Aranyérmét.

A Budapesti Műegyetemen 1940-ben szerzett gépészmérnöki diplomát, egyidejűleg a Pécsi Tudományegyetem Jogtudományi Karán államtudományi doktorátust. Két évig a Műegyetem Villamosgépek és Mérések Tanszékén dolgozott, majd 1942-től 1948-ig az Atomfizika Tanszéken. Bay Zoltán munkatársaként 1942 és 1945 között részt vett a radar elméleti kérdéseinek vizsgálatában és a híres holdradarkísérletben. 1948 és 1952 között a soproni Erdő-, Bánya- és Kohómérnöki Kar Elektrotechnikai Tanszékének vezetője. Itt magfizikai laboratóriumot alapított, és létrehozta az első hazai magfizikai részecskegyorsítót. A Központi Fizikai Kutatóintézet atomfizikai osztályának és a Budapesti Műszaki Egyetem Elméleti Villamosságtan Tanszékének 1952-től lett a vezetője. 1970-től 1989-ig a BME Híradástechnikai Intézetének egyetemi tanára, 1990-től emeritus professzora.

Villamosságtan, Elektronfizika, Elméleti villamosságtan könyvei több nyelven, számos kiadásban jelentek meg, formálva a magyar és az európai villamosmérnök–fizikus generációk szemléletét.

Hatalmas műve, A fizika kultúrtörténete magyarul öt kiadást, német nyelven három, angolul két kiadást ért meg.

Az 1986-ban Simonyi Károllyal készített életútinterjú először a Forrás folyóiratban jelent meg „Iszonyú rendet vágtam” címmel. (Forrás, 1987. 10. sz.)

8 A Wikipédiából: Geszti Pál Ottó vagy Geszti P. Ottó (Budapest, 1922. november 19. – Budapest, 1985. április 6.) állami díjas villamosmérnök, gépészmérnök, a műszaki tudomány doktora, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.

*Benedikt Ottó*⁹ akadémikust kérte fel. Az elnök által bekért vélemények jegyzőkönyveit megkapta Simonyi Károly, a tanszékvezető is. A Benedikt Ottó által bekért írások közül Geszti P. Ottónak pontokba szedett észrevételei a legerjedelmesebbek: 34 gépelt oldal. Simonyi Károly erre szintén pontokba szedve adta meg a válaszait. Az előző történethez kapcsolódóan itt csak az egyiket emelem ki.

Felvételi a Budapesti Műszaki Egyetemen, 1967-ben

Simonyi Károly válaszából idézek:

2. Részletesen és teljes dokumentációval egy kiválasztott vádpontra, éspedig egy szintévesztő 20 pontos diák felvételi ügyével kapcsolatos vádpontra válaszolok. A kiválasztás nem azért esett erre az esetre, mert ez elsőként szerepel Geszti dékán vádpontjai között, hanem azért, mert ez könnyen áttekinthető, viszonylag kevés dokumentum alapján bárki állást foglalhat a kérdésben, ugyanakkor azonban kikristályosodott formában az összes többi vádpontban többé-kevésbé kusza formában jelentkező motivációkra, illetőleg felfogásbeli különbségekre is rávilágít. Ezzel az üggyel kapcsolatban Geszti dékán a következőket írja:

Móttó: „... egészen pontos és részletes tényeket kívánok közölni ezek kauzális és kronologikus összefüggésében.”
(Geszti dékán észrevételei 2. o.)

„A Simonyi professzorral kapcsolatos kellemetlen események sorozata számomra 1967 nyarán, a felvételi vizsgák után kezdődött. Ekkor ugyanis egy Palla László nevű, 20 pontos hallgató ügyében lépett fel, akit szintévesztő volta miatt az orvos „nem alkalmas”-nak minősített. Az érvényben lévő rendelkezések szerint a Kari felvételi bizottság, amely szakmai és emberi szempontokat mérlegelhet csupán, de orvosiakat nem, Palla kérelmét nem tárgyalta. Ilyen esetekben csak a Minisztériumnak van fellebbezés alapján felvételi joga. (Palla egyébként egyházi iskolás volt.)

▼

A villamosenergia-rendszerek korszerű elméleti kutatásainak magyarországi megalapozója, jórészt a nevéhez fűződik a hazai villamosenergia-termelés és -elosztás tervének kidolgozása és megvalósítása. 1959-től haláláig a Budapesti Műszaki Egyetem tanáraként a villamos művek tanszéke, illetve a jogutód Erőáramú Intézet vezetője volt...

1967–1973 között a villamosmérnöki kar dékáni feladatkörét is ellátta.

⁹ A Wikipédiából idézem: „*Benedikt Ottó* (Budapest, 1897. május 18. – Budapest, 1975. november 25.) Kossuth-díjas magyar villamosmérnök, egyetemi tanár, a műszaki tudományok doktora, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Kora ifjúságától kezdve részt vett a kommunista munkásmozgalomban, élete jelentős részében, 1920 és 1955 között ausztriai, majd szovjetunióbeli emigrációban élt. Tudósi életműve alapján a 20. századi magyarországi irányítástechnika, az automatizálási kutatások egyik jeles alakja, szervezőegyenisége volt...”

Simonyi ebben az ügyben felhívta Suhainét¹⁰ és Palla és más egyházi iskolások iránt érdeklődött. Suhainé ténybeli közlését Palla orvosi alkalmatlanságáról Simonyi rosszindulatúnak tekintette és elítélő, agresszív modorban beszélt a felvételi bizottság munkájáról. Rendkívül furcsán érintett, hogy Simonyi mind e tény ellenére rosszhiszeműséget feltételezve, figyelmen kívül hagyva az előírásokat és rendeleteket, elítélte a bizottságot a tények ismerete nélkül.” (Gesztí dékán észrevételei 2. o.)

Gesztí dékán által előadottak annyiban felelnek meg a valóságnak, hogy én valóban felkerestem Suhainét a felvételi bizottság *elutasító döntése után*, és érdeklődtem a visszautasítás okáról. Suhainé ezt határozottan a fiú orvosi alkalmatlanságával, vagyis színtévesztő voltával indokolta. Minthogy számomra teljesen világos volt, hogyha valaki egészségileg alkalmas arra, hogy az összes fiatal érettségizők közül fizikából Magyarországon az ötödik helyet megszerezze, akkor alkalmas arra is, hogy jó híradástechnikus mérnök legyen. Így megdöbbenésemnek nyilvánvaló szenvedélyes formában adtam kifejezést, és feltettem a kérdést Suhainénak, hogy miután nem feltételezem a csúcshatározott bizottság tagjairól, hogy ne lennének tisztában ők is a fenti teljesen triviális ténnyel, nincs-e a visszautasítás mögött valami más, amely Palla Lászlónak egyházi iskolás mivoltával vagy a felvételi vizsgát helyettesítő beszélgetésben kifejtett vallásos álláspontjával van kapcsolatban. Suhainé ezt a feltételezést a leghatározottabb formában visszautasította. Ugyanez az indok, tudniillik az egészségi alkalmatlanság, illetve színtévesztés szerepel a fiúnak kiküldött és másolatban csatolt dékáni, illetőleg rektori elutasító végzésben. A minisztériumi fellebbezés elutasításáról a fiú egy, a dékán által küldött táviratból értesült, melyet másolatban ugyancsak csatolok. Ebben indoklás nem szerepel.

Miután Gesztí dékán jelen észrevételének fenti idézett része is arra utal, hogy Palla Lászlót színtévesztő volta miatt utasították el, a következőkben szükségszerűen el kell fogadnunk azt a feltételezést, hogy Gesztí dékán Palla László előtt az érvényes rendelkezéseknek megfelelően kizárólag színtévesztő volta miatt zárta el a továbbtanulás lehetőségét. Ezek szerint tehát a fiú egyházi iskolás mivoltára zárójelben odavetett utalás csupán hangulatkeltésre szolgál.

Az első megjegyzésem az idézetben szereplő azon kitételre vonatkozik, hogy a felvételi bizottság orvosi szempontokat nem mérlegelhet. Számomra nyilvánvaló, hogy amennyire orvosi ügy annak konkrét megállapítása, hogy valaki színtévesztő vagy sem, annak eldöntése viszont, hogy a színtévesztés valakit alkalmassá tesz-e híradástechnikai pályára, a villamos kar dékánja sokkal

¹⁰ Suhai Ernőné dékáni hivatalvezető.

hivatottabb, mint akármilyen orvos. Így tehát nyilvánvalóan nem orvosi, vagy legalábbis nem *csak* orvosi kérdésről van szó. Egyetlen mentsége lenne Geszti dékánnak, hogy ezt a rendeletek így írják elő. Ha lenne olyan rendelet, amely a színtévesztést mint híradástechnikai mérnökségre való alkalmatlansági okot kategorikusan megnevezné, akkor a rendelet rossz rendelet lenne, és éppen a dékánnak lenne a kötelessége az ilyen rendeletek megváltoztatásáért harcolni. A legjobb esetben tehát Geszti dékán eljárásáról azt lehetne mondani, hogy bürokratikusan a törvény betűihez, és nem a szelleméhez ragaszkodva megfosztja az egyetemet és a villamosmérnöki társadalmat egy 20 pontos, tehát feltehetőleg kiváló hallgatótól, illetve jövődő mérnöktől. Sajnos ez a viszonylag kedvező megítélés sem tartható fenn.

A visszautasítás alapjául megjelölt rendelet, a 3/1963 (V. 19) MM. számú rendelet, ha nem is mondja ki kategorikusan, de lehetővé teszi a józan észnek megfelelő értelmezést, amennyiben valóban előírja az 1. § 1. pontjában az előképzettséget és az egészségi szempontból való alkalmasságot, de egyáltalán nem szól afelől, hogy ezt ki dönti el, annyira nem, hogy a 4. §-ban a felvételi kérelemhez csatolt mellékletek között nem hatósági orvosi *alkalmassági* bizonyítványról van szó, hanem „30 napnál nem régibb hatósági orvosi bizonyítvány”-ról. Arról, hogy „ilyen esetekben csak a Minisztériumnak van fellebbezés alapján felvételi joga”, a rendelet semmit sem tud. Teljesen egyértelmű azonban a teljes terjedelemben csatolt 1. §/1967/Eü.K.11/Eü.M. számú utasítás („a felsőoktatási intézményekbe felvételre jelentkező személyek alkalmasságának orvosi véleményezéséről”) állásfoglalása. Ebben ugyanis dönt betűkkel szerepel (2. § 6. pont): „Az orvosi vélemény tanácsadó jellegű, a vizsgálatot kérő intézményre nem kötelező.” Ugyanakkor ezen utasítás 1. számú melléklete részletesen tartalmazza a kizáró okokat a különböző felsőoktatási intézményekre vonatkozóan, így a villamoskar híradástechnikai szakára vonatkozóan is. A *színtévesztés*, amely több helyen szerepel, itt *egyáltalán nincs megemlítve*. A fiú egyébként meg is szerezte alkalmasságának igazolását, miután az orvosi intézmény belátta tévedését. Ezt az alkalmassági papírt is csatolom mellékletként. Mindezek alapján tehát számomra világos, hogy *Geszti dékán nemcsak a törvény szellemével, hanem a törvény betűivel is ellentétes döntést hozott*.

Azzal a véleménnyel, hogy itt törvénytörés gyanúja áll fenn, nem álllok egyedül. Olyannyira, hogy a Főügyészség is okot látott az ügy kivizsgálására. A Főügyészség másolatban ugyancsak csatolt levele szerint Palla László ügyében azért nincs lehetőség ügyészi beavatkozásra, mert időközben Polinszky miniszterhelyettes a Pártközpont kérésére indokolt határozatot küldött, amelyben a visszautasítás indokaként a *magatartás* volt megjelölve, és a magatartás már természetesen mérlegelés tárgya lehet.

Felmerül a kérdés, miért nem képviselte Geszti dékán, a kari felvételi bizottság elnöke ugyanazt az álláspontot, mint amit a minisztériumi fellebbezés tárgyalásánál, hogy tudniillik a magatartás miatt kell a fiút visszautasítani. Ehhez joga lett volna, az indok is törvényes.

Összefoglalva:

vagy elfogadom azt az eredeti álláspontot, hogy itt kizárólag orvosi alkalmatlanság szerepel, akkor Geszti dékán intézkedése törvénysértő és káros gazdasági és erkölcsi szempontból, vagy arra az álláspontra helyezkedem, hogy itt már kezdettől fogva másról van szó, de ezt még velem sem közlik, akinek pedig, mint a központi fizikai írásbeli felvételi feladatokat előkészítő miniszteri bizottság elnökének a felvételekkel kapcsolatban szerepem van. Ekkor viszont bármilyen, a dékán által nekem vagy másnak írt levéllel vagy dokumentummal kapcsolatban az a kérdés merül fel, hogy mi rejtezik az adott esetben a szavak mögött, minek az elkendőzésére szolgál az adott indok.

Geszti dékán vádpontja ugyancsak személyekkel kapcsolatos. Ezek természetesen bonyolultabbak, nem hiszem, hogy bárki hajlandó lenne azt a fáradságot venni, hogy az összes dokumentumot beszerezze, vagy akárcsak végigolvassa azokat. De a Palla-esetben megnyilvánuló szemléletmód több esetben kitűnik: Geszti dékán formális, a rendelkezések és törvények betű szerinti betartására törekvő szemléleti módja (azt természetesen nem állítom, hogy a többi esetben ez a szemléleti mód konkrét törvénysértésre vezet). Ugyanakkor jelentkezik a Palla-esetnek az a momentuma is, hogy a levelek betűi között esetleg más szándék, illetőleg értelem rejtőzik.

Simonyi professzornak pontról pontra szedett, a többi vádpontra adott válaszainak már csak a végső következtetését idézem:

8. Befejezésül. Az észrevételek többsége határozottan leszögezi, hogy a további együttműködést csak úgy tudja elképzelni, ha én megváltozom, levetkőzöm hibáimat. Feltűnő, hogy velem szemben mennyi hibátlan ember áll, akik nem tartják szükségesnek, hogy ők is megváltozzanak, vagy legalább kölcsönösen változzunk. Én nem hinnék egy 54 éves ember fogadkozásában, hogy ezután meg fog változni. De nézzük, milyen hibáimat kellene levetkőzni. A magam részéről az idetartozó hibáimat – egyebek is vannak, de azok a mostani ügy szempontjából irrelevánsok – az alábbiakban látom.

Túlságosan érzékeny vagyok, mindenre szenvedélyesen reagálok, és ebből adódóan hajlamos vagyok a túlzásra. Ettől a tulajdonságomtól természetesen én szenvedek a legtöbbit. De: ha az előadásaimat a hallgatók valóban élvezik és fellelkesülnek a tárgy iránt, az éppen azért van, mert én az elektrodinamika alapegyenleteit is szen-

vedéllyel adom elő. Nem hiszem azonban, hogy ettől a szenvedélytől és szubjektív érzelmi telítéstől a mondanivalóm igazsága szenvedne. Nem hiszem, hogy túlzásaim túlnőnek a művész túlzásain, aki abszurd homlokat vagy abszurd izomzatot ábrázol a szellemi vagy fizikai erő hangsúlyozására. Hiszem és tanítom, hogy érzelmi töltés nélkül még a krumplit sem lehet eredményesen kapálni. Ez a szenvedély vezetett oda, hogy az Elméleti Villamosságtan Tanszék létesítése után öt évvel a német nyelvterületen már az én könyvem volt az egyik standard könyv, öt évvel az atomfizikai osztály építésének megkezdése után eredményeinket már ismerték a világban.

Súlyosabb hibának látom azonban azt az állandó vívódást, amellyel egyrészt a tanszék érdekeit az egyéni humán szempontokkal, illetve az egész társadalom érdekével akarom összhangba hozni. A hosszú kínlődás után született elhatározásaimról sem tudom, hogy végül is helyesek vagy nem. A legfőbb szemrehányás az lehet, hogy néha az emberi szempontok domináltak. Nem szabad elfelejteni, hogy a humán szempontok előtérbe helyezéséből Vágó docens, Hollós vagy Takács¹¹ éppen annyi előnyt élvezett, mint bárki más. Hajlamos voltam a kompromisszumra is, de talán rossz kompromisszumra. Bár a szakmai szempontokat nagyon fontosnak tartom, mégsem tudtam következetesen megvalósítani azt a célokat, hogy az Elméleti Villamosságtan Tanszék mind pedagógiai, mind szakmai szempontból teljes egészében mintatanszék legyen. Természetesen öregszem. Érzelmi, intellektuális erőm csökken. Az állandó harcot a szint tartásáért nem bírom.

Hogy ezek után mit akarok? Semmiképpen sem anyagi természetű vagy társadalmi előnyöket a magam számára. Egyetlen kívánságom, hogy továbbra is taníthassak, lényegében akárhol. És nyugalmat. Harcolni nem tudok ellene, de belenyugodni sem tudok az olyan jelenségekbe, hogy Hollós Edit szintű emberek főstudiumot adnak elő az Egyetem nappali tagozatán – az én felterjesztésemre, a Ferencz Csaba¹² kaliberű emberek pedig töprenghetnek az egyetemen kívül, hogy mihez kezdjenek – végeredményben az én hozzájárulásommal. Ugyanakkor a felvételi vonalon tehetséges ember előtt zárul el az út, előttem rejtélyes körülmények között. Mindezekért, mint az egyetem (egyések szerint tekintélyes) tanárát engem is felelősség terhel.

Többek között ezért nem látok más megoldást, mint hogy elmenjek. De újból hangsúlyozom, bármely javaslatot hajlandó vagyok megvitatni.

Budapest, 1970. aug. 31.

Simonyi Károly

▼

¹¹ Vágó István, Hollós Edit, Takács Sándor az Elméleti Villamosságtan Tanszék pártcsoportjának tagjai.

¹² Ferencz Csaba (Csíksomlyó, 1941–) magyar villamosmérnök, úrkutató. A műszaki tudományok doktora, a Budapesti Műszaki Egyetem habilitált doktora, címzetes egyetemi tanár. Kutatási területe az elektromágneses hullámterjedés, a Föld és a bolygók mágaslégköre, az űreszközök fedélzeti berendezései, a műholdas távérzékelés, globális változások és az üridőjárás. (Wikipédiából)

Végezetül egy szócikknyi szöveg, hogy ma mit tudunk arról a fiúról, akiért Simonyi Károly eredménytelenül küzdött, hogy felvegyék a Budapesti Műszaki Egyetemre.

Palla László Budapesten született 1948. október 30-án. A budapesti Piarista Gimnáziumban érettségizett kitűnő eredménnyel, majd az Eötvös Loránd Tudományegyetemen szerzett fizikus diplomát 1973-ban. 1975-ben ugyanitt doktorált, majd tanársegédként, illetve adjunktusként dolgozott az Elméleti Fizikai Tanszéken. 1982–83-ban a CERN Elméleti Osztályán, 1989–90-ben a Durham University (UK) Matematikai Intézetében volt vendégkutató. Az MTA doktora 1991-ben lett. 1992-től egyetemi tanár, 2006–2012 között az ELTE Elméleti Fizikai Tanszékét vezette. 2016 óta az ELTE professzor emeritusa.

Mintegy száz tudományos dolgozatot írt, ezekre csaknem kétezer független hivatkozást kapott.

Díjai: Novobátzky-díj (1981), MTA Akadémiai Díj (megosztva, 1986), Széchenyi professzori ösztöndíj (1997). Az MTA Fizikai Tudományok Osztálya több évtizedes tudományos tevékenysége elismerésül 2013-ban Fizikai Fődíjat adományozott neki. Több szakmai bizottság választotta tagjának: IUPAP C18 (Mathematical Physics) Commission Member (1999–2001), MTA Fizika Tudományok Osztályának Doktori Bizottsága, OTKA Műszaki és Természettudományi Szakkollégiuma (2000–2002, majd 2006–2009 között), MTA Fizika Tudományok Osztályának Részecskefizikai Bizottsága (ennek elnöke is volt 2005–2008 között). MTA közgyűlési doktor képviselő (2006–2009), FKFP (Research Projects in Higher Education – Kutatási projektek a felsőoktatásban) fizika zsűritag.

Úgy gondoltam, itt fejezem be. Azután felsejlettek Simonyi Károly szomorú-szép mondatai az 1986-ban vele készített életútinterjúból. Fellapoztam, hogy pontosan idézhessem:

„A KFKI-ból azzal a tudattal távoztam, hogy a Műegyetem Elméleti Villamosság-tan Tanszékének vezetői állása biztos háttér számomra. Rá kellett döbbernem, inog alattam az is. Nagyon reális, logikus kérdést tettek fel a kinti erők. Aki politikai okok miatt nem vezethet egy kutatóintézetet, az vajon alkalmas-e arra, hogy a jövő értelmiségét, mérnökeiket nevelje? Egyre fogyatkozó jégtablán vívtam a magam harcát, most már mindössze azért, hogy pedagógus maradhassak, megoszthassam tanítványaimmal a tudást, nap mint nap láthassam az érdeklődő gyermektekinteteket. A mélypont az volt, amikor letiltották idehaza egyik könyvemet, külföldön pedig lépéseket tettek könyvem idegen nyelvű kiadásának megakadályozására. Csodaszámba ment, hogy végül is nem merültem el végleg. Hallgatóim kiállításának köszönhettem életben maradásomat, valamint annak, hogy akkor már Moszkvában jól ismerték, hiszen oroszul is olvashatták és nagyra értékelték az *Elméleti villamosság-tan* című munkámat. Tankönyvként használták. Nem akarlak fárasztani a rész-

letekkel, 1970. december 31-én az Elméleti Villamosságtan Tanszék ahtajáról lecsavaroztam a névtáblámat, és hogy a folyamatot irreverzibilisnek tartom, az üveglapot leejtettem a kőre.

– *Mi volt ráírva?*

– Tanszékvezető egyetemi tanár.

És mentem helyet keresni. Kiderült, mindenki fél tőlem. Senki sem hitte el, hogy már nem akarok semmit, csak tanítani. Azután idekerültem. A Műegyetem St. épületének 216-os szobájába. Csend, nyugalom vesz körül és béke. Rádöbrentem, ez való nekem. Életformám lett a visszavonultság...”

Valószínűleg ez a magány is kellett ahhoz, hogy megírhasa A fizika kultúrtörténete című monumentális művét, mellyel végérvényesen belépett a legismertebb tudósaink közé.

Ma a róla elnevezett egyetemi kar, egyetemi szakkollégium és két iskola is őrzi a nevét.

Virág Ágnes

„Játszom, játszó önmagammal”

Majoros Gyula munkái

„Játszom, játszó önmagammal – írja *A játék* című versében Kosztolányi Dezső. Ez a szemlélet jellemzi Majoros Gyulát is, akiről mondhatjuk, hogy képzőművész, báb- és díszlettervező, zenész, de mindenekelőtt azt kell meglátnunk, hogy igazi játékos. Az általa kedvelt játékokat nem a stratégiák és a győzelem mozgatják, hanem a folyton átalakuló tárgyak világa, a hétköznapiak tűnő, mégis szürreálisan kapcsolódó, tag asszociációs mezőt nyújtó gondolatátársítások.

A játékos lét alapgondolatát megtoldhatjuk Aranyosi Ervin egyik versének részletével: „Én építék és alkotok...” Majoros Gyula számára padlás a világ, tele régi tárgyakkal és a hozzájuk kapcsolódó emlékekkel. Gyula egyik beszélgetésünkkel felidézte, mennyire szerette „csomalit”, a vászonba kötözött gombokat. Kisgyerekként, ha ezt kibontotta a gombok azonnal szertegurultak a padlón, ő pedig nyomban kérte, hogy kötözzék azokat vissza: „Csomali, csomali...” „Azóta is szeretem kibogozni az összekuszálódott dolgokat.”¹ Munkái ki nem mondott, el nem mesélt, mégis megidézt, felidézett személyes történetek, olyan események, amelyek bárkihez tartozhatnak. Talán éppen ezért, először ismerőségük révén ragadják meg a szemlélőt. Csövek, csapok, kádak, ágyak, dunyhák, párnák, vasalók, ingek, házak, fűrészek, létrák, felhők, nyulak, hinták, radiátorok... Ezek Majoros munkáinak vissza-visszatérő, olykor megújuló szereplői. Álomszerűen megnőnek és hatalmas árnyékot vetnek a gyertyák fényében, vagy éppen összezsugorodnak, összetöpreődve a földhöz vagy a falhoz lapulnak, egymásból nőnek ki, szétszedhetők és újra összerakhatók, mozgathatók, mobilak. Megannyi játékos mozzanat egy-egy szoborban, objektben, installációban. A játék ténylegesen az alkotó lételemévé vált. Megjelenik ez abban is, ahogyan egy-egy koncert, performansz vagy megnyitó alkalmával – a maga valóságában – fején kalappal, kezében dudukkal zenél,² míg máskor szobrában (*Vigan élünk, fűrészelünk*, 2015) bukkan fel vidáman fűrészelő képmása.³ A vidám pillanatokat azonban megszakítják a hiányok: a csövekben, a kádakban nincs víz, az ágyak acéllábakon állnak, a párnák porcelán törékenységek, a létrák a semmibe vezetnek, a nyuszik testén átlőtt sebhely nyoma látszik, a biztonságosnak tűnő házikókat Stihl-fűrész szeli ketté, az otthon

▼

¹ Forrás: interjú az alkotóval, Múterem, Kecskemét, 2025. május 23.

² URL: https://uzginuver.hu/?page_id=211

³ Múábránd, 2015. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=P8xUkLoMAzo>

melegét hurokként magukba forduló radiátorelemek biztosítják. Úgy tűnik, hogy Majoros számára a képzőművészet „nem csak játék és mese”.

Mielőtt bepillantást nyernénk Majoros Gyula képzőművészeti munkáinak világába, ismerjük meg az alkotó bábos és zenei világait is, hiszen mindezek a művészeti területek egymásra hatnak, összejátszanak és képzőművészeti munkáinak esszenciáját adják: „Néha jó más műfajokban megfürdeni, megtisztulni.”⁴ Az egyik vele készített interjúban, Majoros arról beszél, hogy a műtermében tartja három évtizede bővülő, főként fúvós hangszerekből álló hangszergyűjteményét arra az esetre, ha éppen játszani, zenélni támad kedve.⁵ Gyula az 1991-ben alakult Úzgin Üver világhangjátékos együttes⁶ alapítótagja, 1992 óta rendszeresen jelennek meg albumaik (CD-n, bakeliten). Egyik nagy sikerű lemezük a 2018-ban kiadott *Patak*.⁷ Az együttes számos magyar és külföldi helyszínen koncertezett már (például Budapesten a Müpában és az A38 Hajón), de készítettek zenei anyagokat animációs filmekhez, bábszínházi mesékhez is.

Az 1980-as évek második felétől kezdve Majoros Gyula rendszeresen dolgozik bábszínházaknak, munkáját 2010-ben Blattner Géza-díjjal ismerték el. Kezdetben (1986 és 1995 között⁸) a kecskeméti Círóka Bábszínháznak lett állandó tervezője (például *Létramésék*, 2000), később a Maskarás Együttesnél helyezkedett el (óriásbabok),⁹ de dolgozott az egri Harlekin Bábszínháznak (például *Hinta-palinta*, 2019),¹⁰ a szombathelyi Mesebóla Bábszínháznak (például *Akárki*, 2012), a veszprémi Kabóca Bábszínháznak (például *Girgác Lacku*, 2009), a budapesti Aranyszamár Bábszínháznak (például *Legyek lábnyom*, 2020), a nagyváradi Lilliput Társulatnak (például *A csodálatos kalucsni*, 2020) és többek között a debreceni Vojtina Bábszínháznak (például *Mese a Mindenről, a Semmiről, és más furcsa mesék*, 2022). Az utóbbi bábszínház Majoros Gyula bábjaiból 2009-ben *Játék a Formákkal* címmel önálló tárlatot rendezett, amelynek beharangozójában kiemelték, hogy Gyula mindig „olyan kifejezésformát keres és talál magának, amely a felnőttből »kinemfogyó« gyermeki játékoságot hivatott felmutatni.”¹¹ 2025-ben

▼
4 URL: <https://jatekter.ro/majoros-gyula-mazel-tov-70-ev-es-babszinhez/>
5 URL: <https://fmc.hu/2018/08/17/megmutatjuk-ki-kesziti-az-oriasbabokat>

6 Az Úzgin Üver együttes tagjai: Farkas Marcsi (hegedű), Homoki Péter (gitár), Mogyoró Győző (ütőhangszerek), Háry Péter (basszusgitár) és Vellai Tamás (dob). Majoros Gyula fúvóshangszereken játszik (klarinét, furulya, kaval, gaida, zurna, duduk) és énekel. Az együttes neve egy mongol helységnevből ered, amiről Majoros Gyula képeket látott egy Mongóliáról szóló könyvben. Úgy emlékszik, hogy ez egy sivatagi terület, ahol ma senki sem él, de régen temetkezési hely lehetett, faragott kőveket és szaladó szarvasok ábrázolásával díszített kőveket találtak itt a régészek. Gyula fonetikusán vette át a kifejezést „Úzgin Üver”, melynek jelentése „vízben szegény terület, szegény aratás” lehet. Zenéjükben megjelennek a mongol, kelet-európai, balkáni, török, perzsa és örmény dallamok, népi, jazz és rock zenei jegyek. URL: https://uzginuver.hu/?page_id=211

7 Az Úzgin Üver *Patak* című albuma 2018-ban hetedik helyen szerepelt az európai World Music Charts rangsorában, URL: <https://dalok.hu/hirek/uzgin-uver-patak-c-albuma-a-world-music-chart>. Meghallgatható itt: URL: https://www.youtube.com/watch?v=Qj3_QDd7kYc

8 URL: <https://fmc.hu/2018/08/17/megmutatjuk-ki-kesziti-az-oriasbabokat>

9 URL: <https://fmc.hu/2018/08/17/megmutatjuk-ki-kesziti-az-oriasbabokat>

10 URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9jl8wx6EtY>

11 URL: <https://www.vojtinababszinhez.hu/eloadasok/364-jatek-a-formakkal---majoros-gyula-kiallitasa>

a Kemény Henrik bábművész születésének 100. évfordulóját ünneplő program-sorozat részeként a Vojtina Bábszínház *A fufang nagymestere, Vitéz László* címmel ismét Majoros Gyula kiállítására invitálta a nagyérdeműt: „ő maga faragja meg a megálmodott figurákat, készíti el a paravánokat is.”¹²

A játékoság mellett a bütykölés, a szerelés, a mechanikai működési lehetőségek (forgó mozgás, egyenes vonalú mozgás, lengő mozgás), a faragott elemek, a kézi erővel működtetett eszközök segítségével kivágott fém formák, az alkotó által hegesztett „sérülések”, „hegek” nemcsak bábjaiknak,¹³ hanem a képzőművészeti alkotásainak is szubjektív jegyei. Annak a képzőművészetnek, ami a zene és a színház mellett korán meghatározójává vált az életének.¹⁴ Majoros Gyula szobrai mobilak, játékosak, figurativitásuk és kézzel készült jellemzőik miatt is személyes jellegűek.

Az alkotó több beszélgetés során felidézte,¹⁵ hogy a rajzolás, a spirálfüzetek folyamatos használata már gyerekkora óta része az életének, csakúgy, mint a gyűjtögetés, a zsidópiacra járás, a régi tárgyak (például iparművészeti tárgyak, festmények, fotók) iránti vonzalom. Ezeket a spirálfüzeteket máig őrizi: ceruza-rajzok, akvarellképek formájában feltűnnek bennük azok a szerkezetek, amelyek alapjai lehettek a fotókon rögzített korai installációinak, az áttetsző anyagokból készült, felfűjt tárgyagnak, csöveknek és megörökítik a házakból, létrákból, régi zuhanyfejekből felépülő struktúrákat is. Egy időszakban ezeket a kisebb méretű vázlatokat nagy méretű szénrajzokként (100×70 cm) is elkészítette, mindez része volt az építkezési, gondolkodási fázisnak, mielőtt magához a tárgy megalkotásához látott. Elsőként felskicceli a gyors vázlatot, de ma már inkább digitális eszközökön (például az iPad-jén) dolgozik tovább a vázlatokon. Ennek is megvan a maga praktikuma: mindig, akár egy utazás során is, kéznél van, gyorsan elővehető, eltehető. Régi grafikáit dolgozta fel az egyik acélszobrászati táborban is *Leltár* (2022) című sorozatában. A dexion salgó polc alapokra plazmavágóval belerajzolta a mintákat, majd spray-jel színezte és csiszolta a már elkészült képeket (füves, vizes tájakban körfűrész idéző napok, máskor farönkök és kút alakja tűnik fel), végül a formákat kihajtogatta a térbe.

▼

12 URL: <https://www.vojtinababszinhaz.hu/hirek/21-a-fufang-nagymestere-vitez-laszlo>

13 Ezek az emberi jegyek jellemzőek a zenéjére is. Majoros Gyula egy interjúban nyilatkozik arról, hogy a zenélés során nem használ olyan szűrőket, effekteket (például forgó potmétert, nyomás-érzékeny pedálokat), amelyek megváltoztatnák a zene tónusát. Számára fontosabb a tradicionális, az ősi, a népi, az egyéni jelleg megőrzése.

14 1988-1991 a Fiatal Iparművészek Stúdiójának tagja. 1990-1997 a Fiatal Képzőművészek Stúdiójának tagja, később tiszteletbeli tagja. 1997-től a Magyar Alkotóművészek Országos Egyesületének szobrász tagja. 1999 óta MAMÜ tag, 2003-tól a Magyar Szobrásztársaság tagja. 2004-től a Kecskeméti Acélszobrászati Szimpozion szervezője. 2015-2019 a Magyar Képzőművészeti Egyetem Látványtervező Tanszékének oktatója. URL: <https://www.c3.hu/-maskaras/Major.html>

15 Utalás az alkotóval készített interjúra. Műkért, Kecskemét, 2017. március 16. valamint URL: <https://artbrigadz.blogspot.com/2011/12/majoros-gyula-nyitott-muterebben.html>

Az évtizedek alatt több zsibpiacon szerzett tárgyat átalakított, átlényegített: ez történt egy tájképpel is, amelyre fehér foltokat, tulajdonképpen havat festett. Egy ugyanitt vásárolt férfiinget apró részekre szedett, hogy abból szabásmintát készíthessen a maga számára, amelyek aztán stilizált acélszobrainak forrásául szolgáltak: „ez egy olyan ruhanemű, amiben lakni is lehet.”¹⁶ Egy régi mérleg – „minthogy mérlegelve lettek a dolgok, melyik házban milyen ember lakhat”¹⁷ – egy mérlegházas szerkezetbe épült be. Majoros műterme polcán piciny erdőt formálva sorakoznak azok a fagombák, stoppolófák (családi örökségből és zsibpiacról szerzett darabok), amelyek a nagyszülőknél töltött időkre emlékeztetik.

Majoros Gyula rendszeresen állít ki önállóan:¹⁸ a tárlatokon egy-egy sorozatot vagy összekapcsolódó sorozatokat mutat be. Művészeti praxisában szokásává vált az ötletek, tárgyak megőrzése, archiválása, majd újra és újra átnézése, rendszerezése. Ez pedig azzal jár, hogy egyes témák, motívumok visszatérnek a munkáiban, vagy újabb motívumokkal kapcsolódnak. Ezért, ha a tárgycsoportok között kronologikus sorrendet szeretnénk felállítani, kissé bajban lennénk.

Majoros Gyula életművének korai darabjai fürdőszobai jeleneteket idéznek, amelyeket az életünkben jelen lévő rituális tisztálkodás elemei (zuhanyzó, csövek) és talán a valós események is inspiráltak (ilyen például a *Csőtörés* című akváriumba helyezett bronz kispasztika, az üvegen a víz szintjénél, mintegy végtelen sorként körbefutó mondattal „Minden vízbe mártott test, a súlyából annyit vesz, amennyi az általa kiszorított víz súlya.”). Az életműben a csövek témája azonban kicsit másként kezdődött: 1992–93 környékére nyúlik vissza, amikor Gyula kályhacső darabokat, főként könyökcsőket gyűjtött, ezekbe fenyődarabokat helyezett el. A tárgyak feketék voltak és zsindeleyszerűen kukoricaszemek borítottak egyes darabokat (a 4–5 m-es installációt *Szegény aratás* címmel állította ki az egykori Kecskeméti Képtárban).

Főként 2000 és 2004 között¹⁹ készültek a fény- és árnyjátékokra épülő polikarbonát munkák, amelyekről Gyula fotókat is készített (ezek némelyikét később nagy méretű vászakra nyomtatta). Ezek első darabjaiként említhetők azok a korai fényinstallációk, amelyek apró, mécsesekként világító kémcsöveket foglaltak magukba (bennük cipőfűzővel, olajjal). A lángok mozogtak, ha elment

▼
16 Uo.

17 Uo.

18 Majoros Gyula első önálló kiállítása 1988-ban volt a budapesti Művelődési Központban (BMK, Újbuda, XI. kerület). Ekkoriban is aktívan részt vett performanszokban. Emlékezetes volt, amikor Bánki Rozi kiállításához Majoros készített egy szárnyas biciklit, amit egy hosszú fehér sállal a nyakán tekert, felettte egy fiú hegedült, miközben egy másik fiú vegyvédelmi ruhában egy hosszú csővel fúvatta Gyula sálját, hogy az a sebességet szimulálva lebegjen. Azóta számos helyen kiállított, az utóbbi 15 évben a következő helyszíneken: (Erdei Ferenc Művelődési Központ, Kecskemét, 2010), *Öltések* (Kis Zsinagóga, Eger, 2012), *Hallható Öltések* (Öt Templom Fesztivál, Menház, Győr, 2014), *Vasalások* (Vajda Lajos Stúdió, Szentendre, 2014), *Vasalások* (Seszina Galéria, Debrecen, 2016), *PÁRhuzamok* (Magyar Képzőművészeti Egyetem, Epreskert, Parthenon-fríz, Budapest, 2022), *A tiszta rendes udvar* (Kovács Máté Városi Művelődési Központ és Könyvtár, Hajdúszoboszló, 2024). Az alkotó korábbi kiállításai: <https://aukcio.hetibetevo.hu/muveszek/majoros-gyula/>

19 Uo.

előttük valaki, „az árnyékok úgy tűntek, mintha táncolnának. Ólom alkatrészeket öntöttem hozzájuk, amik szintén a jóslásokhoz kapcsolódnak. Úgy emlékszem, Hanuka, karácsony ideje volt.”²⁰

Szintén a 2000-es években²¹ készültek a levegős tárgyak, felfújtt csövek és kubusok (például *1 m³* című kubus számítógép ventilátorokkal, helyszín: győri alkotótábor). Gyula, emlékei szerint, egy koreai kiállításra, márcsak kényszerűségből is, viszonylag könnyen összehajtogatható szobrokat akart küldeni. Ebből alakult ki az összehajtogatható, ventilátorokkal működtetett, felfújható szobrok elképzelése: „Nájlونokból megvarrtam ezeket az áttetsző testeket. Az ugrálóvárakból született ez az ötlet. Később egy matekfüzetekre emlékeztető kockás anyagot használtam, amiből egy egész kollekción, dunyhákat és párnákat, készítettem Mórón egy textilszobrászati táborban. Ezt lég artnak hívtam.”²² Egy tépőzáras ajtóval ellátott, áttetsző nagy felfújható kubus később performanszok²³ alkalmával is visszatért. Gyula beleállt a nagy felfújható térbe, onnan adott koncertet, majd a performansz végén kiharította az anyagot és kilépett a közönség elé, egyfajta bizzar születés-jelenetként.

Majoros Gyula két önálló kiállítását (2014) nyitottam meg az évek során. A tárlatok az életmű két további sorozatát érintették: az egyik a nagypapa úri szabászatához, a vasalók és ingek világához, a másik a költözésekhez, a ház motívumához kapcsolódott. Az elmúlt évben, 2024-ben volt alkalmam egy kicsit közelebbről megismerni Gyula újabb sorozatát, amelyben radiátorokat alakított át térbeli rendszerekké. A sorozat első darabjai egy csoportos kiállítás keretében voltak láthatók, ahol a XXI. Kecskeméti Acélszobrászati és Képzőművészeti Szimpozion és Nemzetközi Alkotótábor résztvevőjeként maga Majoros Gyula is a kiállító alkotók között szerepelt. A tábornak Gyula nemcsak résztvevője, de megálmodója és szervezője is, 2004 óta évente megrendezi és támogatja a K-ARTS Művészeti Alapítvány. A megnyitókra való felkészülés számomra beszélgetéseket és találkozásokat, személyes történetek megismerését is jelenti. Bár ezeket a pillanatok rendkívül értékesnek tartom, mégsem érzem magam feljogosítva arra, hogy mindezt megosszam. A történetek elmondása egy-egy tárgy kapcsán sokszor izgalmas, máskor viszont nem túl etikus, olykor pedig egyáltalán nem is fontos ahhoz, hogy a néző az alkotás szemlélésén keresztül együtt játsszon az alkotóval vagy saját történeteket találjon ki. Éppen ezért csatlakozva Gyulához,

▼

20. Kiállítva egyéni kiállításaként a női karzaton a győri neológ Zsinagógában a Mediawave programsorozat keretében. Forrás: Uo.

21. Főként 2005 és 2007 között. Forrás: uo.

22. Uo.

23. Az előadások helyszínei: Hangtábor a Noszvaji barlanglakásoknál (Pocem), Art Market a Millenárison, a 2010-es egri Élőművészeti Fesztivál, kecskeméti Leskowsky Hangszergyűjtemény. Forrás: uo.

játékos, humoros értelmezési kerettként szeretném megosztani a megnyitó szövegek egyes részleteit.

Az első szöveg (*Varrótanfolyam*²⁴) ahhoz az akár sorozatként is értelmezhető tárgyeegyütteshez kapcsolódik, amelyben az alkotó a nagyapja szabászatára emlékszik vissza, arra, ahogyan kisgyerekként a vasalódeszkán lovagolt és arra, hogy mennyire beszippantotta őt ez a miliő.²⁵ A sorozatban vasalók és ingek tűnnek fel különböző méretben, pozícióban olykor lebegve, máskor stabilan totemszerűen. A tárgyak a *Hallható Öltések* (Öt Templom Fesztivál, Menház, Győr, 2014) című kiállításon szerepeltek.

A varrótanfolyam lehet egy gyorstalpaló, ahol bárki elsajátíthatja a legalapvetőbb öltéseket. Kezdőknek ott a pelenkaöltés, ha elég ügyesen csinálod, útját állhatod a bujkáló, kunkorodó rojtoknak. A varrást mindig egy csomóval és egy kis cérnanyalással kezdjük. A tűbefűzés gyakorlás és türelem kérdése. A cérna igen finom, ha rákapsz az ízére, nehéz abbahagyni. Kezdőknek is illik tudni, mi a színe és a visszája, és hogy a szín oldalon nem szabad látszódnia a varrásnak. *A kifordított látásmód a varrás velejárója.*

Középfaladóknak ott a sima öltés: fel, le, fel, le... Akik hajlandóak áldozatot hozni, és többet is befektetnek saját varrótudományukba, azok szerezzenek be egy Pegazust, Csepelt vagy egy leszuperált Singert a bolhapiacon vagy a nagymama padlásáról. Kezdődhet a bevarrás, lehet fusizni és egy kis mellékest keresni. Varrógéppel sokkal gyorsabban és egyenletesebben dolgozhatunk, de még így is a ruhában maradhat egy-egy gombostű. *Figyeljünk arra is, hogy ne maradjon elvarratlan szál!*

A profi szabó szabászatot nyithat, ha ismeri az interlock tudományát, tud cikkcakkolni és tudja, mi a különbség a szmoking, a zsakett, a frakk és az attila között. Állógallér, cápagallér, gombos mandzsetta, rövid és hosszú ujjú ing, pliszés ing előke, fodros és rakott szoknya... Szűkítés, kiengedés, felhajtás, könyökfoltozás, zsebtasak csere... Az már igaz, hogy ez nem éppen cicanadrág-stoppolás. A varródobozban legyen cipzár, kapocs, patent, tépőzár, kétlyukú, négylyukú és kapcsos gombok minden méretben és színben, és minden mennyiségben, nem beszélve a flitterekről, gyöngyökről, strasszokról. Az sem árt, ha van pár masni, csipke, szalag, hímzőfonal és zsinór.

Az én nagyapám nem mobiltokot varrt. Saját fazonírozású, személyre szabott öltözetet készített. Szájában a gombostűvel pontosan levette a méretet: derék-, csípő-, mell-, comb- és karszélesség, szorgosan egy kockás füzetbe jegyezte a centiket. Szabásmintát rajzolt selyempapírra, és kívágta, mindig két centi

▼
24 megnyitászövegben Gyula meséi és saját gyerekkorom emlékei szorosan összefonódnak, hiszen magam is nap mint nap a nagymamámnál voltam, aki varrónőként „fűsiban bedolgozott” a budapesti gyáraknak. Százával varrta dudorászva a fehér blúzokat... ki tudja, kicé is volt az a mesterdoboz? Gyula nagyapjác vagy az én nagymamámé.

25 Utalás az alkotóval készített interjúra, Műkert, Kecskemét, 2017. március 16.

ráhagyással. Egy egész árnyjátékszínház össze lehetett volna rakni az évek alatt összegyűlt szabásmintákból. Szabászata maga volt a rövid- és méteráru bolt. Mesterdobozában különféle ollók sorakoztak, volt benne egy rojtos, töredezett mérőszalag és egy kicsi fémgyűszű. A világháború divatba hozta a cipzárat. Az emberek nemcsak csizmákra, de minden ruhaneműre ilyen villámzárat akartak. Soha annyi becsípett sálat, pocakot és szappanozást nem láttam még életemben. A háziasszonyok örömeire megjelentek a mosógépek és a centrifugák. Erre a fránya cipzárok mosás közben sorra lyuggatták az ingeket és a gatyákat. Akkor útjára indult a foltozóbiznisz. Jó szolgálatot tett a stoppolófa, amire szépen rá kellett simítani a foltozandó részt. Ezek a különböző méretű stoppológombok a mai napig úgy sorakoznak a szekrényem tetején, mint egy kisebb erdőség. Nagyapám halkán figyelmeztette nagyanyámat, hogy mosáskor a cipzárat mindig húzza fel. Nagyapám a személyiségével teremtett kapcsolati tőkét és stabil vendégkört. Nem írt pályázatot, és nem volt honlapja, mégis tudta, mi a stílus, kinek mi áll jól, mi a sikk.

Szabj új célokat, tervezz két centi ráhagyással! Foltozz, stoppolj, akkor is, ha divat lett a rojt, a szakadás, és az sem baj, ha kilátszik a fenekünk, vagy kifordítjuk a zsebünk. Vasald simára a gyűrődéseket, ne csak rázogasd a vizes rongyot! Indul az újabb varrótanfolyam, pelenkaöltés, sima fel, le és az interlock! Gyere a varrodába, legyél öltöztető és ne próbababa!

A másik szöveg a *Vasalások* (Vajda Lajos Stúdió, Szentendre, 2014) című kiállítás tárgyait mustrálva született meg. A tárlaton olyan tárgyak szerepeltek, amelyek az építkezések során használt zárszerelések és nyílászárók beillesztésekor alkalmazott vasalatok hiányát idézték fel, de azért teret engedtek az élére vasalt ember figurájának is. Gyula ekkor már évek óta dolgozott a „Házak” sorozatán, felidézve ezzel életének fordulópontjait, a boldog, várakozásokkal teli és a kényserű költözéseket.

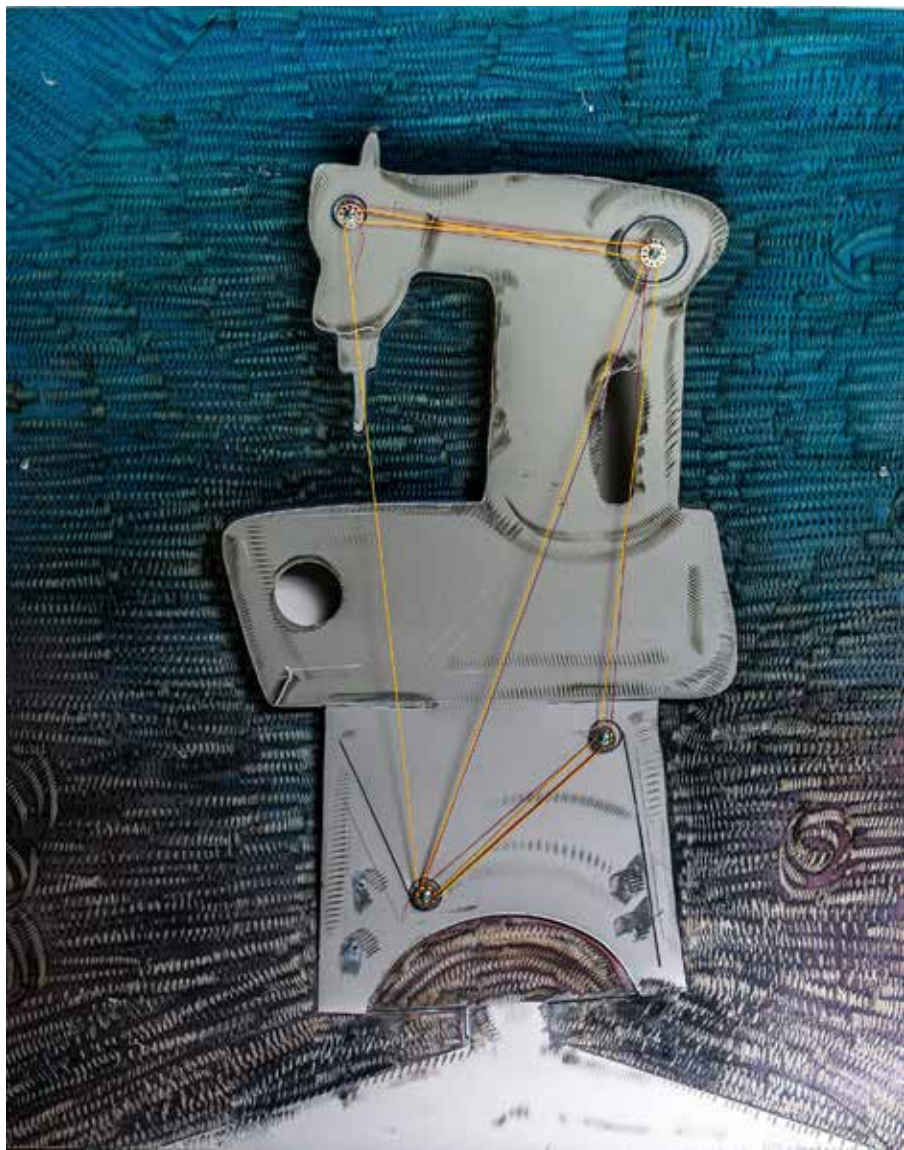
A művész a ház absztrakt képét használja, azt a formát, amit a kisgyerek rajzol, ha házról beszélünk: négyzet, háromszög, kémény, ajtó, ablak. Ez tehát a kiindulópont. Az első ház egy újrahasznosított átírt, pontosabban átfestett festmény volt. Gyula beszerzett egy erdő melletti tanyát ábrázoló olajképet a zsibvásárban és fehér festékekkel telítette a környező tájat. Az épület úgy fest, mint egy kis „házikó” a nagy havas mezőn. Ezt az újrahasznosítást követték a szovjet albumok lapjainak átiratai, amelyekből újabb és újabb házikók keletkeztek. A múltat dolgozta fel törékeny papíryanagok használatával, gyufaskatulyák, buszjegyek épületek be a kollázsokba. Az átalakító és újrahasznosító folyamatok mellett megszülettek a madáretető és kakukkos óra keverékei: falra akasztható faházikók. Elkezdődött egy játék a tárggyal: a munkákat látva olyan objektumokra asszociálunk, amelyek funkcionálisak, külalakjukban hasonlítanak az alkotásra. Ez egy régi bábos trükk művészi átformálása. A tárgyjátékról

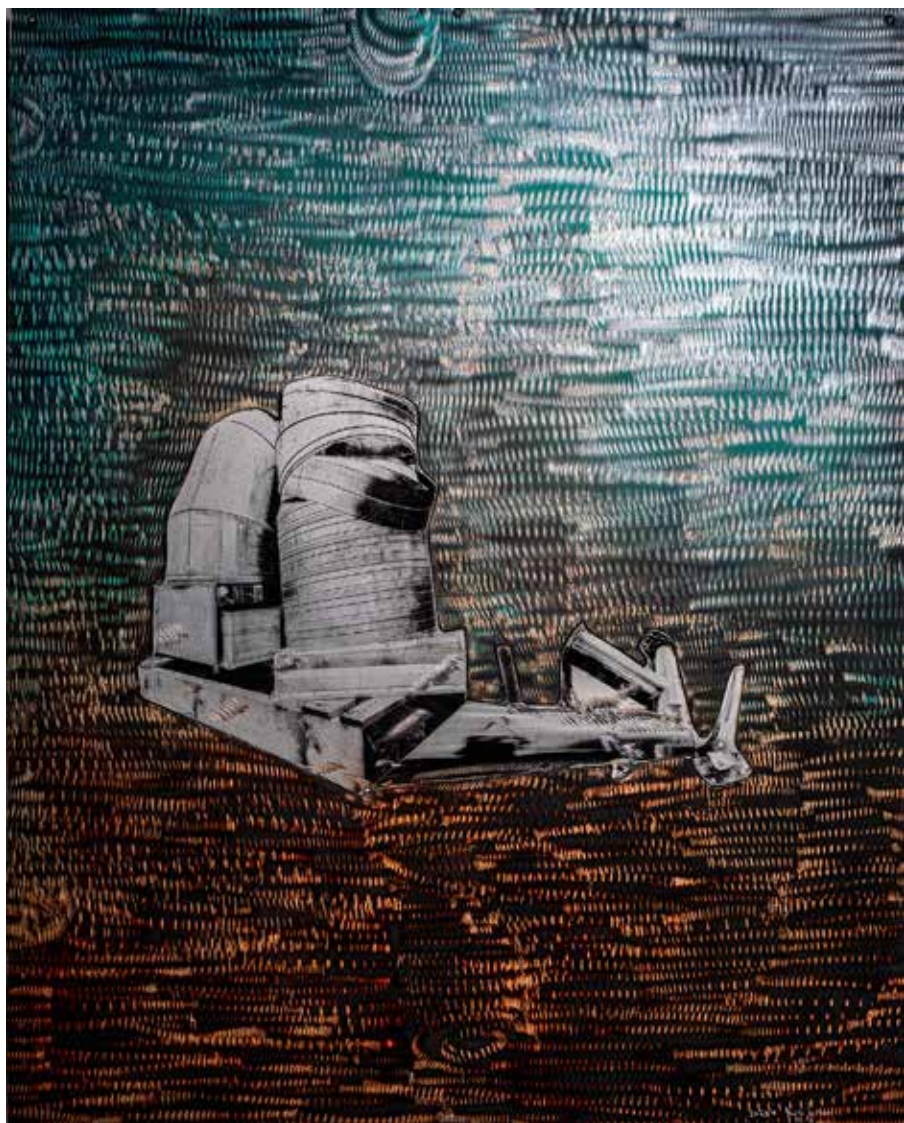
Spulni 3, 2023 (fotó: Bakó Mihály)

Abb 8, 2021 (fotó: Bakó Mihály)

Spulni 2, 2023 (fotó: Bakó Mihály)

Udvar 1, 2023 (fotó: Bakó Mihály)

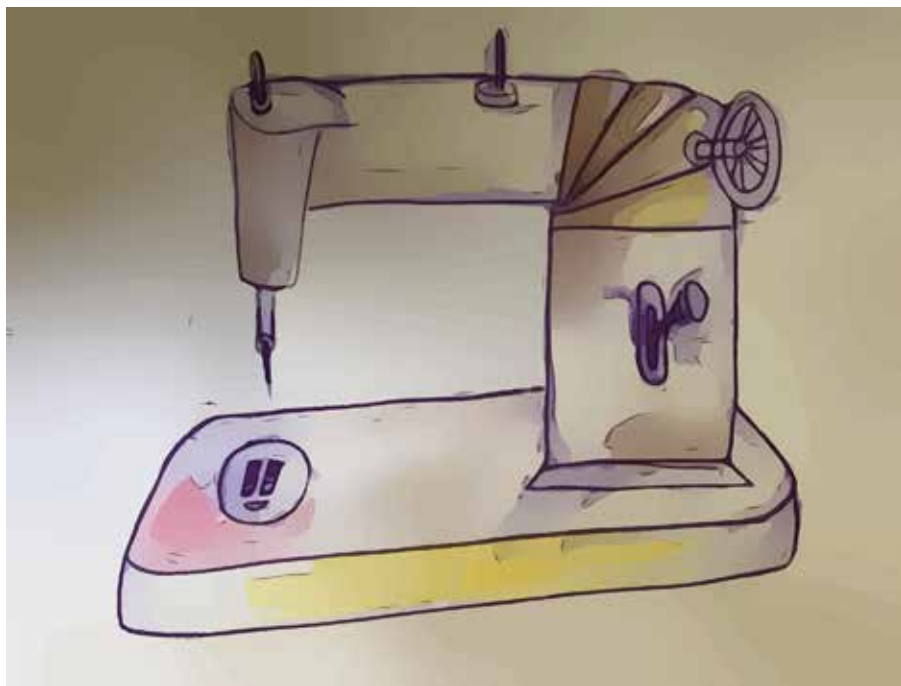
Udvar 2, 2023 (fotó: Bakó Mihály)

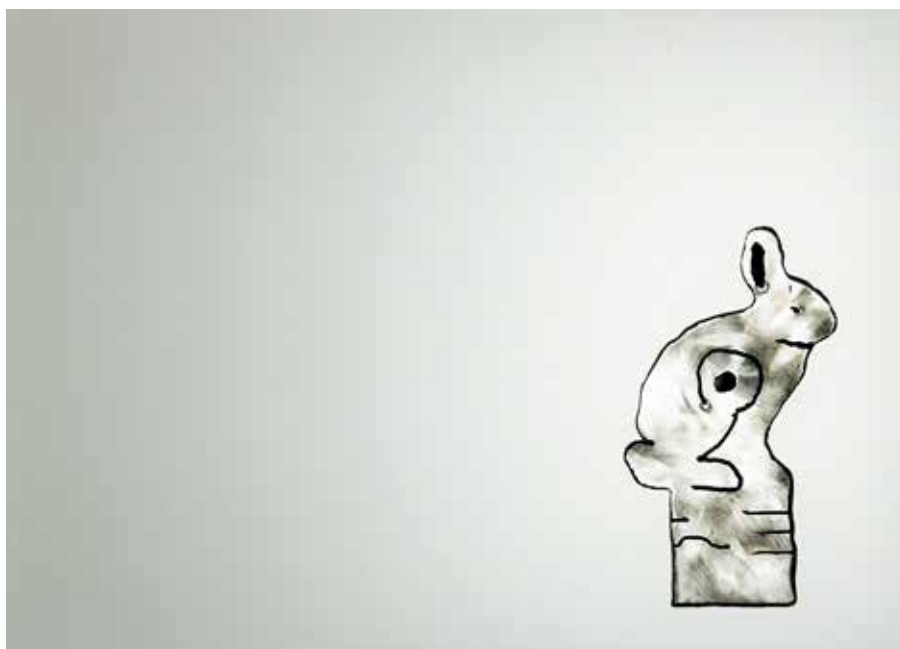
Csőtörések No. 22, 2016, vegyes technika (fotó: Majoros Gyula)

Áramlások, 2009, vegyes technika (fotó: Majoros Gyula)

Masina, 2019, akvarell (fotó: Majoros Gyula)

A nyúl, 2018 (fotó: Dóra Emese)

Ing, 2019 (fotó: Dóra Emese)

Abrosz 1, 2019 (fotó: Dóra Emese)

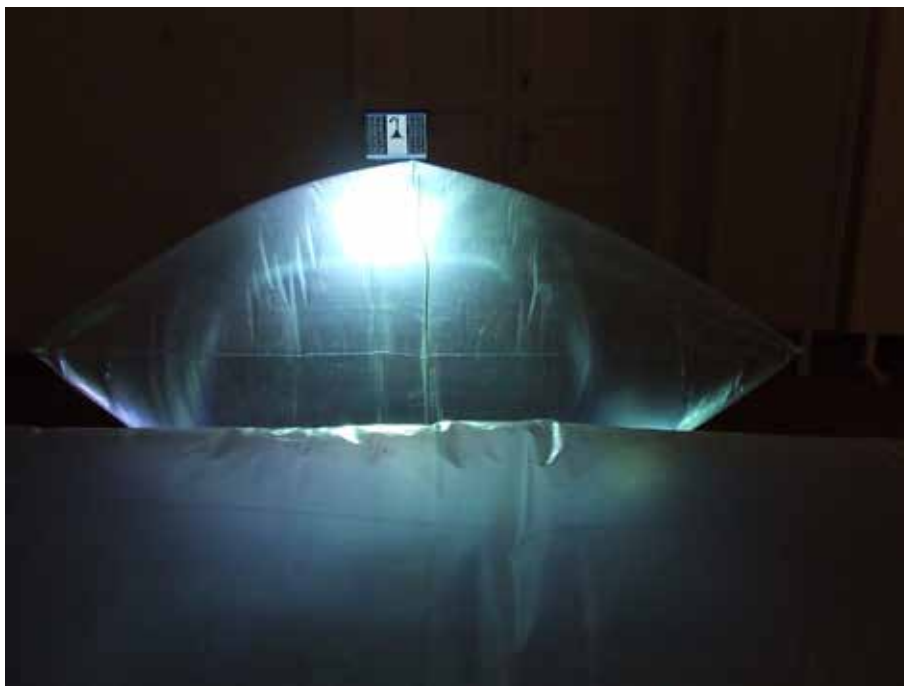
Vasalás, 2015, akril (fotó: Majoros Gyula)

Masina részlet, 2019 (fotó: Dóra Emese)

Vigan elünk 2., 2019 (fotó: Dóra Emese)

Párnák, dunyhák, 1997, installáció (fotó: Majoros Gyula)

Plafon, 2010, fény-árny játék (fotó: Majoros Gyula)

beszélék, arról, ami a legkisebb gyerekek játéka: „látod itt a kakukkos óra, de én azt mondom, hogy ez egy ház.” Innentől kezdve pedig a kakukkos óra nem kakukkos óra többé, de néha mégis kinéz valaki a ház ablakán, aki elkurjantja magát: „kakukk”. Az eredeti tárgy bizonyos elemei mégis megmaradnak. A szobrásznak sikerült ezt a hosszú játékfolyamatot egyetlen szoborba sűrítenie. Ez a folyamat játszódik le akkor is, amikor meglátjuk a *Vasaló-házat* vagy az *Ingház*-at. Érdekes továbbgondolni azt, miket is zár el a vas. Mi van a vasalóban? Melegség? Mi van az ingben? Szív?

A korai házakban, hívjuk az *Emlékek házainak* vagy *Otthon-képeknek*, a gyerekkori ingatlanhoz kapcsolódó örökségek vándorolnak humoros, animált jelleggel. A párnák, ingek és vasalódeszkák kinőnek a keményekből, zavaró módon elzárják a füstölgés útját, vagy humorosan a visszájára fordulnak, s ezáltal a „kis privát-darabkák” intim módon mutatkoznak meg.

A *Fájdalmak házai* kemények és hidegek, acéllábakon állnak, vagy táblaképként függenek a falon. A legfontosabb mégis az, hogy egy éles Stihl-fűrész a szemünk láttára hasítja őket ketté. Elég bizarr, hogy olykor mi magunk is reszelhetünk egyet a házon. Ezek szép kis családi házak, látszólag minden ideális, tüchtig. Csak az a kis zavaró rész ne lenne, amitől a családias hangulat, a közös munka, s ami mögöttes van... a telekhely kiválasztása, a földhivatali ügyintézkedések, építési engedélyek, alapozás, betonozás, zsálužás, állványszerelés, malterkeverés, sóderrakás, burkolás, tetőácsolás és lassan az állandó lakcím is kettéhasad.

A később készült házakból újabb házak nőnek ki. Vajon ezt megengedik a műszaki engedélyek? A statika hogyan bírja? Annyi bizonyos, hogy a szobrok vizuálissá teszik a mobilitást, fenntarthatóvá az életet. Ezek nem a föld hőjét használó passzív házak, nem PET-palackból vagy sörösuvegből épült újrahasznosított építmények és nem is 3D-s nyomtatóval készültek féláron. Gyula nem használ vasalatot, azt a garanciális alkatrészpótlót, ami már csak a biztonság végett is az ablakokra kerül. A fenntartható élet lehet, hogy egyszerűen nem biztonságos, lehet, hogy tényleg nincsen garancia. Az ablakok csupán apró lyukak a házfalon, olyanok, mint a tornyok lőállásai vagy mint a tengerparti házak védelmet nyújtó ablakai.

Már többen bizonyították, hogy a vasalatok nem elemi szükségletei egy háznak, azonban feltétlenül előidéznek a röghöz kötöttséget. Nyitható és zárhatóságuk mellett nehezkül is szolgálnak. Szuverén döntési jogunk van arra vonatkozóan, hogy mennyi pénzt fektetünk be vasalatokba.

A harmadik szövegrészlet (*Melegség*) Gyula csoportos kiállításán (KASZ-kiállítás, IQ Kecskemét Irodaház, 2024) megjelenő színes radiátor objektjeihez kapcsolódik. Ezekben az alkotó újrahasznosít, régi radiátor elemeket darabol össze és színez feketére, fehérre, pirosra. Új nyitott struktúrák keletkeznek.

Mi mindennek voltak tanúi ezek a radiátorok? A téli hidegben átfagyott kezek melegedtek felette, a viráglocsoláskor lefröcskölt kertésznadrág száradt rajta, vagy csak egy kicsit rátettük a szilvás kelt kalácsot, hogy az átmelegedjen. Na ezt próbáld meg helyettesíteni a padlófűtéssel! A fával fűthető cserépkályhák után az emberek sokszor hálásak voltak, hogy végre nem kell folyton a koszt takarítani, a fát vágni, cipelni és őrizni a tüzet. Az ilyen típusú radiátorok ideje mára lejárt. Új idők jöttek és új energiák... Mindenesetre bizonyára melegséggel tölti el a látogatót az, hogy egy kicsit bolyonghat a régi idők útvesztőiben.

Nem tudjuk biztosan, hogy Majoros Gyula tárgyai milyen történeteket mesélnek. Fontosabb, hogy számos narratívát elmesélhetővé tesznek, legyen annak boldog, megnyugtató vagy szomorkás végkimenetele, legyen az nosztalgikus, múltba révedő vagy éppen megmosolyogatóan játékos. Gyula játékra hívja tárgyainak szemlélőjét, (Kosztolányi Dezső szavaival élve) akár azt is mondhatná csalogatásképpen: „Játszom ennen-életemmel, búvócskázom minden árnnyal, a padlóssal, a szobákkal...”

Eisemann György

„Akárha újra”

Villányi László: *A várakozás otthona*

A várakozás otthona című gyűjteményes kötet záróverse a *Hetvenévesen* címet viseli. A cím, a nyitó paratextus, tehát az *előretétekintés* beszédhelyzetét, míg magának a törzsszövegnek a befejeződése a *visszatekintés* perspektíváját viszi színre. E kétféle attitűd azonban nem képez a kötet szerkezetét meghatározó-átfogó polaritást, azaz nem „keretezi” a szokásos módon a ciklusokat, mivel itt nincs szó a versek egymásutánjával megjelenített, valamilyen vulgáris időfolyamatba ágyazható eseménysorról, lineárisan vázolt életútról, regényesen naplózott önvalomlásról. Ha a szerkesztés jellemzéséhez a Villányi-poétikát meghatározó, egészen sajátosan érvényesülő időiség meghatározóit és irodalomtörténeti előzményeit keressük, akkor az első olvasói reflex tán az impresszionista művészet tapasztalatából meríthet. Tanúsítja ezt, hogy a Villányi-recepció visszatérő kulcsszavai közé tartoznak az emlékezés és a pillanat, a konkrét-otthonos tér és a jelenlét fogalmai, a hangulat aktualitásai, kronotopikus alakzatai. A színvonalas és igen gazdag kritikai visszhangból hivatkozható ehhez néhány újabb cikk: a Parnasszus 2019. téli Villányi-száma, benne Komálovics Zoltán kitűnő, átfogó tanulmányával, Csehy Zoltán és Mohai V. Lajos remek esszéivel, Lapis József lényeglátó verselemzésével.

A válogatás kompozíciója – miként az előző köteteké – tehát nem egyirányú elrendezést mutat, hanem az emlékező gesztusnak és az emlékezés tartalmának folyvást újraképződő kölcsönviszonyából építkezik. E ciklikus egymásra találás térbeli megfelelője a környezetnek mint archívumnak a szerteágazó tere. A mindenkori emlék jelenbéli életeseményként revelálódik, így a tudatvilág (bensőség) az olykor akár dramatizált cselekvések lirizált eseményeiben is közvetlenül manifesztálódni képes. Azaz konkrét helyekhez kötődik a velük együttélésben, a tárgyi világgal folytatott dialógus lezárhatatlan performativitásában. Ennek nyomán tűnik fel gyakran egy tipikusan ideillő-újraképzett műfaj: a legenda, s ölt alakot a „legendagyáros” (Gülch Csaba) attitűdje. A legendák tere elsősorban Győr városa, egy állandósult otthonosság világa, a rilkei „belső világtérhez” hasonlítható közeg. Walter Benjamin a nagyváros tömegemberét köztudottan mint „kószálót”, mint az esetleges látványok véletlen szemlélőjét írja le. Villányi László költészetének alanya, énje, beszélője éppen az ellentéte ennek: mintha a rousseau-i „magányos sétáló” – vagy a magányos kerékpározó – „álmódosásairól” vallana.

Ha pedig impresszionizmuson – szintén egyik kritikusa kifejezésével: „szenuális realizmuson” (Tábor Ádám) – a konkrét történeti stílusirányszaton túl a „pillanat” olyan átélését értjük, melyben a jelenlét időélménye – ahogy azt a fentebbi recepció észrevételezte – az „időlegesség” és az „időszerűség” szintézisében, mondhatni

a most-élmény távlatosságában, az elmúlásra megnyílásában kap hangot, akkor e nézetből egyre átfogóbb, egyre nagyobb ívű műfaj történeti összefüggések is kirajzolódnak. Ahhoz hasonlóan, ahogy a goethei jellemzés magát a lírát nevezte eleve aktualizáló műnemnek: a mindenkori jelenhez kötődő „alkalmi költészetnek”. Ehhez a nagyvonalú belátásához hozzávehető akár Goethe egy saját művének, *A vándor éji énekének* talányos, a pillanat egyszerűségéből az elmúlás jövőjébe tekintő metaforikája. Nem pusztán az irodalomtörténetési precizitás korszakoló kényszere, hanem a befogadás primer élménye vonhatja le a következtetést a dalszerű és az elégikus modalitás együttes, egymást átható megformálásáról. Az elégikus dal sajátos, komplex ismérvei először a romantikában tűntek elő nagy hatásfokkal, csakúgy, mint a bensőséges valomásnak az életképszerű környezetben megszólalása.

Az állandó átmenet élménye így nem zárja ki, sőt mindenkor újateremti látzólagos ellentétét, a folytonosság tapasztalatát, azaz a kettő kölcsönösségét – némi esszéizmussal szólva: bővületét, vagy egy régebbi kötet címével: „ámulatát”. Az emlékezés nyelve ezzel összefüggésben nem pusztán nosztalgikus újraélése az egykorinak, mellyel egy eredendő szubjektivitás gondolna vissza eltűnedező múltjára. A lírai ént magát ugyanis ezen visszatekintésben-lét artikulálja az idő egymásból érthető és egymásból hozzáférhető rétegeinek összjátékában. Ahogy szintén a költő egyik verses-kötetének – immár a gyűjteményes kötet ciklusának – a címében földidézett toposz, a folyó hérakleitoszi ősképe utal közvetlenül e folytonosságra, miszerint „ugyanannak” az „ugyanúgy” visszahozhatatlan és ezért sohasem önidentikus tapasztalatában jöhet létre az egykori események földidézhető, aktuális, mintegy újratörténő jelentése. Az elégikus megnyilatkozás őrzi a mulandót, mint az ismétlés részben kierkegaard-i, részben bergsoni reflektivitását, intenzitását, személyességét. E távlaton alakul ki a Villányi-féle „új szubjektivitás” alanyisága. Az elégikus dalba foglalt emlékezés ezért lehet immár – az eredeti-általános műfaji tematizálástól némileg különbözően – meghittén „derűs” hangvételű, ahogy arról már szintén olvashatók megfigyelések, például az *Ámulat* című könyv (2011) kapcsán. E derű ugyanakkor távolról sem mindig idillikus, de bölcsen dolgozza fel a tragikum olykori fenyegetését, s képes arra, hogy környezetével megbékéljen, akár az alkalmankénti fájdalom érzete mellett is.

Az így születő és bontakozó líraiság, természete szerint, különös erővel és módon viszonyul – a személyes tapasztalatok őrzésén, egymásutánján túl – saját beszédének, önkifejezésének a folyamatához is, vagyis a vallomások továbbbővülő múltjához, a mindenkori megnyilatkozásának szövetszerű örökségéhez, a létállapot és kifejezése nyelvi előzményeihez. Voltaképpen e jelenséghez kapcsolhatóan állapítja meg fentebb idézett tanulmányában Komálovics Zoltán, hogy „[m]int minden koherens, belülről építkező költészet, úgy mára a szaporodó kötetek révén Villányi lírája is önmaga elsődleges pretextusa és kontextusa lett.” Amennyiben elmondható tehát, hogy a Villányi-költészet eredetisége alapvetően az említett műfaj történeti hagyományt folytatja az autotextuális folytonosság keretei között, akkor a gyűjte-

ményes kötet („válogatott és új versek”) olvasását immár az egész életművet átható újrakomponált kontextualitás is meghatározza. Így kerülnek elénk – az ismételt közlés kötetkompozíciójában – az életmű már-már kultikus tárgyai-eseményei, többek között a *Folyótól folyóig* legendás helyszínei, A *szabadkai villamos*-ciklus ruhadarabjai, a *mondja édesanyám* önéletrajzi epizódjai, kiegészülve a barátok-ismerősök portréival az *Ámulat*-ciklus verseiben megfogalmazott nekrológok gesztusaival. A nagyszerű barátot és költőtársat, *Deák Lacit* idéző költemény például frappáns és találó „arcadás” a nagyközönség számára, de azokat a régi cimborákat is megszólítja, pár jellegzetes vonást megrajzolva, akik ismerték „első közös halottunkat”, szeretetre méltó egyéniségét.

Egyik fontos, tán magától értetődő velejárója e (re)kontextualizálásnak a szereplőre előfordulása, beszédmódja és annak szöveggörnyezetbe illeszkedése. Már csak azért is, mert a kontextusok énje – az időben változó alany – szükségképpen nem ugyanaz a szubjektum: önmagát is alakulónak tapasztalja. Ami tehát „állandó a változásban”, az az eltérő – ám nem radikális megszakításokkal létesülő – szubjektumformák viszonya. Ezért nem jelent diszkurzív törést, ha a lírai én színre vitele – önnön hagyományainak (emlékezetének) és átváltozásainak említett tendenciája – a szereplőre (akár mint az én egykori alakmása) közvetítésére is támaszkodik. Még akkor sem, ha – a mondottakból következően – a beszélő olyan „szerepekkel” él, melyek egyébként nem akarnak szerepek lenni, vagyis az „eredeti” és szilárd identitás örök formáját játsszák. (Nem tartoznak ide persze a maszkviselés nyíltan mimetikus mozzanatai, az „ismeretlen költőnők” versei, melyek – újabb színekkel gazdagítva a hasonló eljárásokat – női hangvételeket „utánozva” képzelik el a másik lélek karakterét. Ötletesen vázolt nemzeti vonások szerint, a „messze” országok babitsi bemutatásával is összekacsintva, a kínaitól a burmai hölgyig terjedő szólamokat konstruálva.) A nagy sikerű, 1998-ban az Év Könyve címet elnyerő, az Orpheusznál megjelent, kiállításában is roppant impozáns kötet (*Vivaldi naplójából*) utószava szerint itt sincs szó tehát maszkírozásról, mivel magának Vivaldinak a „reinkarnációja” kap hangot. Ez annyiban érezhető vagy fogható fel így, amennyiben a „napló” maga történeti időn átívelő „áttűnés, hangulat impresszió” (Kemsei István), mely a verseken belüli, áthajlásokkal tört, de jól elkülönített tézismondatok asszociációihoz hívja meg a befogadót, hogy Vivaldi szólamából hallja ki a vágyakozást „arra az időre, amikor testem már nem, csak zeném létezik.” (1737) Ezen asszociativitásnak egyenes folytatása az *időközben*-ciklus töredékes szerkesztése, mely formailag már messze esik minden dalszerű-elégikus szerkezettől, noha enigmatikus kijelentései szintén magukban hordozzák előzményeik kontextusát, a hangoltság kontinuitását: „úgy szólalj meg, ahogyan elered az eső.”

A Villányi-líra alapvető modalitása azonban tényleg nem a szereplőiré, sokkal inkább az említett új személyességé, új szubjektivitásé. E stílus artikulálja azon átfogó nyelvi kreativitását e költészet világgépének, melyben a romantikus örökség – az életkép, az elégikus dal, a legenda –, valamint az impresszionista moderni-

tás – az emlékezés, a pillanat, az asszociativitás – egy posztmodern horizonton is egymásra találhat. A sokszínű, gazdagon árnyalt, mesteri formálásról tanúskodó alkotásmódra példaként hozhatók *A rejtélyes árny* poétikailag igen összetett sorai. Mnemotechnikai érdekességük, hogy az én „osztottságát” és nyitottságát a mondott időbeli és a térbeli különbözőségekként inszenálják. Ugyanakkor az emlékezés aktusa ezzel mintegy megfordítja, szinte ellenkező irányban radikalizálja a múltjára találó – proustinak is nevezhető – élményt. Azaz nem szintetizálja a felidéző és a felidézett én beszédhelyzetét, hanem éppen az „eltűnt” múltra találásával bomlasztja szét újfent az időszakaszokat és a stádiumokat. De a folyamat nem jár veszteséggel, az alany fájdalmas szétzilálódásával, mivel éppen a vonatkozásokba rendeződő sokféleség alkotja meg ismét az otthonosság közegét. A vers olyan hasonlattal kezdődik, melynek a beszélő a részese, bennefoglaltja, a megalkotott trópus továbbélő alkotóeleme. „Mint a szürke gém röpte a folyó sodrására vetülve, / a maga számára is valamiféle rejtélyes árnyként, / más-más térben, különböző időkben ott maradt, / akárha a felhők mögül kibukkanó nap újra / előhívhatná. [...] mostani énje is / így marad és tűnik el, hogy valaki beleütközzön / majd évtizedek múltán, amikor ő már semmiképp / sem járhat arra, a csak kettőjüknek közös helyszínén.” Így folytatódik ekkor a hely és az idő összjátéka, a jelenlét és a képzelet önmagán túlvezető mégis-személyessége.

E diszkurzív kereteken belül olvastatják magukat – sosem bocsátkozva merő nosztalgizálásba – az önéletrajzi mozzanatokot sejtető visszatekintések a könyv végén, az *akárha újra* ciklusban és a *Hetvenévesen* című záró alkotásban. Mint szó volt róla, ez utóbbi költemény sem pusztán a tárgyra, a több évtizedes életútra és a pálya ívére irányítja a figyelmet, hanem annak – e kötetben is megidézett – esztétizált közléseire, poetizálására, lírai pretextusaira. Ilyen kontextusba ágyazva kelti az enigmatikus összefoglalás átütő hatását a befejező négy sor: „ha jobban megnézem / ezerfelé mutat / mi mindenben ámultam / hetven éven át”.

Villányi László gyűjteményes kötete újra megerősítheti közönségét abban, hogy e költészet nemcsak „professzionálisan” egyéni és újszerű atmoszférát teremt, hanem emellett – akár romantikus, vagy ha tetszik „újromantikus” értelemben – meglehetősen magányos utat jár. Ez elsősorban annyit jelent, hogy nem hivalkodó-extrem-radikális modorban fordul olvasóihoz, inkább olyan nyitottságot és kifinomult dialogikus készséget vár el tőlük, mint amilyet ő maga képvisel. Lírai világa megközelíthető tehát mind a romantikus és a modern hagyomány, mind pedig a legújabb kortársi törekvések felől. E tulajdonsága bizonyítja irodalomtörténeti szempontból is belátható jelentőségét, a kánoni élvonalhoz tartozását. A Pesti Kalligram szép vizuális munkája a szerző könyveinél immár megszokott művészi kiállítással járul hozzá e költészet megismeréséhez.

(Kalligram, 2024)

A magyar irodalom északi szeglete

Török Ábel: *A harmadik ég*

A klasszika-filológus és bizantinológus Török Ábel *A harmadik ég* című regénye érzékletes módon ad számot arról, hogy a valóság többféleképpen interpretálható: ami a mi világunkban szükségképpen meghatározott, az tulajdonképpen másként is elgondolható.¹ A szöveg – a dán Martin Laurberg megfogalmazásával élve – egyszerre kint- és bent-levőségével, stiláris finomságával a skandináv szépirodalmi hagyományokat idézi meg,² amellyel egyúttal a magyar irodalom „északiasítását” kíséri meg. *A harmadik ég* nemcsak egy ismeretlen faluközösség mindennapjait örökíti meg egy emberöltőn keresztül, hanem az individuum értelmet kereső attitűdjét is megrajzolja, amivel ahhoz a skandináv irodalmi tradíciókhoz kapcsolódik, amely a 19. század utolsó évtizedeitől kezdve Európaszerte meghatározóvá tette az északi irodalomról való gondolkodást. A skandináv írók ugyanis azáltal játszottak döntő szerepet a modern európai irodalom kialakulásában, hogy Kierkegaard nyomán az egyén mély, keresztény alapokon nyugvó erkölcsi önvizsgálatát, illetve a közösséghez fűződő viszonyának gyakorlati kérdéseit állították középpontba.³

Török Ábel regényének lírai, prózaversszerű mondatai Jón Kalman Stefánsson⁴ hangját éppúgy megidézik, mint Siri Ranva Hjelm Jacobsenét;⁵ ezek az allúziók azonban a szerző hangjának eredetiségét nem vonják kétségbe. A faluregényként aposztrofált szöveg a mágikus realizmus hagyományait folytatva olyan világot kínál az olvasók számára, amely egyszerre tűnik valóságosnak és egyszerre meseinek, és ahol a szereplők identitáskeresése központi szervezőelemmé válik a regényvilág komplexitásának megteremtésében. A mágikus rea-

▼
1 Niklas Luhmann a művészet funkcióját „(mindenki előtt ismert) realitást önmaga egy másik változatával” való szembeállításában látja. A művészetet egy világon belüli világnak tekintí, ami lehetőséget teremt arra, hogy a valóságot – amelyet külső nézőpontból nem tudunk megfigyelni – a „teremtett valóság” által kívülről szemlélhessük. A művészet ugyanis „rámutat a megszokott valóságsemlélet kontingenciájára”, és arra is, hogy a valóságról alkotott hétköznapi felfogásunk nem szükségszerű. Ebből kifolyólag a művészet nemcsak tükröt tart a világnak, hanem maga is hozzájárul ahhoz, hogy a világ kontingens, azaz nem előre meghatározott jellegét megértsük. Az addig természetesnek hitt, megszokott valóság így sokféleképpen értelmezhetővé és egy alternatív kontextusokban elgondolható világgá alakul, ami által korábbi magától értetődőségét elveszíti. „A műalkotás önmaga példáján mutatja be, hogy hogyan jelenik meg a kontingens módon létrehozott, azaz önmagában egyáltalán nem szükségszerű végül is szükségszerűként, mivel egyfajta önkorlátozással megfosztja magát annak minden lehetőségétől, hogy más lehessen.” Niklas LUHMANN, „A műalkotás és a művészet önreprodukciója”, ford. GERGŐ Vera, in *Testes Könyv*, szerk. (I–II.) KISS Attila Attila, KOVÁCS Sándor, ODORICS Ferenc, deKON-KÖNYVEK 8 (Szeged: Ictus és Jate Irodalomelmélet Csoport, 1996), 1113–1158, 117.

2 VASS Norbert, „Észak: folk, titok, idegenség”, *Litera – az irodalmi portál*, 2012. április 19., hozzáférés: 2025. 05. 14., https://litera.hu/magazin/kritika/eszak_folk_titok_idegenseg.html

3 MASÁT András, „A skandináv irodalmak”, in *Világirodalom*, főszerk. PÁL József (Budapest: Akadémiai, 2012), 729–748, 734.

4 Jón Kalman Stefánsson (1963) kortárs izlandi költő, író. Magyarországon a *Menny és pokol* című trilógiájával vált ismertté.

5 Siri Ranva Hjelm Jacobsen (1980) a Feröer-szigetéről származó dán író. Magyarul a *Tengerlevelek* című kötete 2023-ban az Ő Kiadó gondozásában jelent meg.

lizmus fogalmának használatakor Bényei Tamás definíciójából indulok ki, aki szerint „a mágikus realizmus olyan posztmodern írásmód, ahol (...) a »mágia« elsősorban a szubjektum létértelmezésének, önazonosság-keresésének, világban és nyelvben való jelenlét-keresésének figuratív és narratív elrendeződéseit, modalitásait »nevezi meg«”.⁶ A mágikus realista olvasatot a tájleírások, a jelképes beszéd és a mondatok ritmusa teremti meg. A szöveg egy olyan időn kívüli világot tár fel, ahol a valóság és a mese határai nem válnak el élesen egymástól:

„laugi kötözött, gyors mozdulatok, hínáros ujjak, síkos minden, csöpög a hajamból az eső és az óceán. köhögött, orrom patakjai is megeredtek, beletörölte a kabátjába, dörög az ég, morajlanak a felhők fölött lakó ősi madarak.” (64)

A *harmadik ég* névtelen, világvégi falujának lakói egytől egyig emlékezetes, szerethető és ismerős figurák. Jellemükben az emberi természet alapvonásai rajzolódnak ki, így az olvasók könnyedén tudnak azonosulni a szereplőkkel. (És talán a tulajdonnevek következetes kisbetűvel írása is azt hivatott kifejezni, nem a név a fontos, hanem azok az érzések, amelyeket magukkal cipelnek ezek az alakok, és amelyeket valamennyien hasonlóan élünk meg.) A cselekmény középpontjában dómar és katla – akiket gyerekként ismerünk meg – már-már mitikus erejű szerelme áll. A kapcsolat különlegességét annak testi, lelki és szellemi harmóniája biztosítja, és amelyet a dómar vándorlása miatt egymás nélkül töltött évek csak még erősebbé formálnak.

„jobban vagy, kérdezte sula. rúben a prém szélét piszkálta. az anyjára gondolt, a szeme egy pillanatra elkékült, de végül csak annyit mondott, amikor itt vagy velem, összeforr ez a darabokra esett világ.” (95)

„egymásnak döntött homlokkal álltak, mint akkor régen, mintha el sem mozdultak volna soha, és dómar beszívta katla hóvirágillatát, a hajába kapaszkodott, mintha csak az tartaná ebben a világban, többé nem engedlek el.” (267)

Kollár-Klemencz László a regényhez írott fűlszövegében olvashatjuk, hogy *A harmadik ég* „a sóvárgás története”. Ez a vágyakozás azonban legtöbbször konkrét cél nélkül manifesztálódik a történetben: a szereplők nem minden esetben képesek kifejezni szükségleteiket, csak sejteni lehet, hogy a rájuk szabott életet túl szűkösen találják. Fimaférg esetében is ezt tapasztaljuk, aki a falu halászaként – apja és ősei „útmutatása” alapján – a hangaszigetet, a világ legnagyobb csodáját szeretné felkutatni. Vállalkozása azonban reménytelen, amelyet a falu remetéje, a barlang-

▼
6 BÉNYEI Tamás, *Apokrif iratok* (Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997), 397.

ban lakó myrkvi pontosan lát. Az aszkéta fimafeng fiával, laugival osztja meg elgondolását, akivel gyakran beszélgetnek, amikor a fiú ebédet visz neki. Myrkvi rámutat a halász önsorsrontó, sebeit mindig elvakaró magatartására, amellyel nemcsak saját magának, hanem családjának is súlyos károkat okoz. Az álmok keresése miatt mindent háttérbe szorító fimafengnek a boldogságot a saját életében kellene megtalálnia, amire képtelen, mert nem érti meg, hogy amit odakint keres, az legbelül, a lemondások csendjében lakozna.

„fimafeng olyasvalamit keres, amit csak akkor lehet megtalálni, ha nem keresi az ember. ugyanazokkal a mozdulatokkal építi és rombolja az életét. mintha egy folyton összeroszkodó falat akarna felállítani. menekül a világ elől, de rossz irányba igyekszik, a szigethez nem arrafelé visz az út. ezt véd az eszedbe, ha meg akarod találni, laugi.” (111)

A harmadik ég ugyanakkor nemcsak az elérhetetlen iránti vágyakba, hanem az élet legmélyebb rétegeibe is bepillantást enged: a családon belüli erőszak természetrajzát, valamint a túlélés érdekében elkövetett gyilkosságok szörnyű mozzanatait is megörökíti a szöveg. Az apja örökségét folytatni nem kívánó dómarnak el kell viselnie a folyamatos veréseket és megaláztatásokat, amelyeket – feltehetően – különönc természetének „köszönhet”. Bölverk, a szenvedélybeteg apa nem képes elviselni, hogy fia – szakítva a tradíciókkal – a saját útját igyekszik járni. A regény egyik legemlékezetesebb jelenete az, amikor dómar szimbolikus módon szakít családjával, ami egyfajta újjászületésként is interpretálható:

„éjjelente kiszökött, hogy megtisztuljon, hogy lemossa magáról apja tenyerét és körmét és ujjait és bütykeit, és a harapós derékszíjat, mintha soha nem is ért volna hozzá, mintha nem is tőle származna, úgy dörzsölte a testét, mintha egészen le akarná kaparni magáról, nem nemzhetett ő, nem szülhetett anyám, ez a hús nem az ő húsa, ez a vér nem az ő véruka, én csak úgy lettem, árva tobozból bújtam elő, fenyők neveltek fiukká.” (117–118)

A dómart ért abúzusok súlyos traumákat okoznak benne, ezért múltja elől menekülve hosszú útra indul, hogy megtudja, ki is ő valójában. Török Ábel prózájának egyik fontos szövegalkotó eljárása – amelyre korábban már érintőlegesen utaltunk – a mesei motívumok (pl. üldözés, megmenekülés, felismeretlen megérkezés stb.) alkalmazása, így *A harmadik ég* univerzumában az ismeretlenbe történő elindulás nem egyszerűen fizikai mozgás, hanem szimbolikus jelentőséggel bíró mozzanatot: a hős fejlődésének, beavatásának, identitáskeresésének, illetve a társadalmi rend visszaállításának eszközeként jelenik meg. Dómar útja során válik felnőtt férfivá, ismeri meg a világ rendjét, és nem melleleg a vándorlás révén áll

helyre a fiatal férfi számára megbomlott világrend. Szimbolikus meghalásról és újjászületésről van szó itt ismét, amelynek végén már nem ugyanaz az ember áll előttünk, mint akit korábban megismertünk.

A sóvárgás mellett a kötet másik központi témáját az emlékezeti aktusok biztosítják. Az egyes szereplők történetei párhuzamosan építik fel Török Ábel „meséjének” narratív szerkezetét, amelyben a gyerekkori történetek és a közösségi tapasztalatok újból és újból előtérbe kerülnek. *A harmadik ég* olyan regény, amely nem csupán történetet mesél el, hanem egy olyan világot teremt, amelyben a faktum és a fikció komplementer viszonyában egy közösség emlékei és vágyai egy időn kívüli világban őrződnek meg.

Noha a történet központi témaként az egyén egzisztenciális kérdéseit exponálja, a narratív szerkezet azonban azt is lehetővé teszi, hogy az individuumot érintő problémák egyetemes kérdésekké szélesedjenek. *A harmadik ég* ezáltal egy olyan szöveggé formálódik, amely a klasszikus hagyományokat is felvillantó prózapoétikai eljárása ellenére egyéni hangon szólal meg az embert érintő univerzális tapasztalatokról. Török Ábel regénye érzékletes példája annak, hogy az irodalom nemcsak elmondani, hanem világunkat (másként) elgondolni is megtanít. Csak az évek, évtizedek fognak választ adni arra, Török Ábel regénye érdemes-e a calvinói értelemben vett újra olvasásra, azaz, hogy klasszikusnak lehet-e majd tekintenünk,⁷ az viszont egészen biztos, hogy *A harmadik ég* mesei univerzuma egy olyan utazásra invitál, amelynek atmoszférája sokáig elkísér még bennünket.

(Kalligram, 2025)

▼

7 Italo Calvino, „Miért olvassuk a klasszikusokat?”, ford. Szénási Ferenc, Holmi 6, 9. sz. (1994): 1290–1294, 1290–1291.

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8. | telefon: +36 76 501 240 | e-mail: info@print2000.hu
www.print2000.hu